

VOLUME • CİLT: 44 • ISSUE • SAYI: 2 DECEMBER • ARALIK 2022 ONLINE ISSN: 2587-2672

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE
İDARİ BİLİMLER
DERGİSİ

MARMARA UNIVERSITY JOURNAL OF
ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi

6 Aylık Hakemli Akademik Dergi / Biannual Peer-Reviewed Academic Journal
Volume • Cilt: 44 / Issue • Sayı: 2 / DECEMBER • ARALIK 2022
ONLINE ISSN: 2587-2672

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi • Owner: Prof. Dr. Mustafa KURT (Rektör • Rector)

Marmara Üniversitesi İktisat, İşletme ve Siyasal Bilgiler Fakülteleri Adına İmtiyaz Sahibi • Owner of the Journal
Prof. Dr. Sadullah Çelik

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Sadullah Çelik (Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi Dekanı)
Prof. Dr. Hakan Yıldırım (Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi Dekanı)
Prof. Dr. Nail Yılmaz (Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı)

Yazı İşleri Md. (Editör) / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mehmet Şişman (İktisat, İktisat Fakültesi, Marmara Üniversitesi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ali Güzel (Kadir Has Üniversitesi), Prof. Dr. Andrea Gatto (University of Greenwich), Prof. Dr. Burak Atamtürk (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Burak Saltoğlu (Boğaziçi Üniversitesi), Prof. Dr. Elkhan Richard Sadik-Zada (Ruhr-Universität Bochum, Germany), Prof. Dr. Erhan Aslanoğlu (Piri Reis Üniversitesi), Prof. Dr. Ercan Eren (Yıldız Teknik Üniversitesi), Prof. Dr. Hakan Yetkiner (İzmir Ekonomi Üniversitesi), Prof. Dr. Mustafa Çelen (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Şevket Pamuk (Boğaziçi Üniversitesi), Prof. Dr. Zeki Erdut (Dokuz Eylül Üniversitesi).

Etik Kurul / Ethics Committee

Prof. Dr. Ebru Çağlayan Akay (Ekonometri, İktisat Fakültesi, Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Dündar Demiröz (İktisat, İktisat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bumin Doğrusöz (Maliye, İktisat Fakültesi, Marmara Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Besim Bülent Bali (Siyasal Bilgiler, Siyasal Bilimler Fakültesi, Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. İhsan Yiğit (İşletme, İşletme Fakültesi, Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kemal Cebeci (Maliye, İktisat Fakültesi, Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Emre Akbaş (İktisat, İktisat Fakültesi, Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Turgut Ün (Ekonometri, İktisat Fakültesi, Marmara Üniversitesi)

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi Ekin Karapınar (İşletme, İşletme Fakültesi, Marmara Üniversitesi)
Arş. Gör. Bahadır Ayar (İşletme, İşletme Fakültesi, Marmara Üniversitesi)
Arş. Gör. Fatma Betül Yahşi (İktisat, İktisat Fakültesi, Marmara Üniversitesi)
Arş. Gör. Gizem Acet Dönmez (İktisat, İktisat Fakültesi, Marmara Üniversitesi)
Arş. Gör. Gülen Arıkan Kokkaya (Ekonometri, İktisat Fakültesi, Marmara Üniversitesi)

Dizgi / Typesetting

Burcu Diker
Elif Tufan Kırkıl

Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi / Address

Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi
Göztepe Kampüsü 34722 Kadıköy / İSTANBUL
Tel: +90 216 338 44 16 Fax: +90 216 346 43 56
E-Posta: iibdergi@marmara.edu.tr

Marmara Üniversitesi Yayınevi / Marmara University Press

Adres: Göztepe Kampüsü 34722 Kadıköy, İstanbul
Tel/Faks: +90 216 777 14 00 Fax: +90 216 777 14 01
E-posta: yayinevi@marmara.edu.tr

ISSN: 2587-2672

Endeks Bilgisi:

M.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi, ECONLIT, EBSCO, ULRICHSWEB Global Serials Directory uluslararası veritabanları ile ULAKBİM ulusal veritabanı tarafından taranmaktadır. Dergide yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılmaz. Makalelerin yayım hakkı M.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi'ne aittir.

Index Info:

Marmara University Journal of Economic and Administrative Sciences is an academic journal semi-annually published in June and December. Our journal is internationally indexed in ECONLIT, EBSCO, ULRICHSWEB Global Serials Directory and nationally indexed in ULAKBİM. The Marmara University Journal of Economic and Administrative Sciences holds the publication right of the articles and the articles cannot be used without proper citation.

Hakemler / Referees

Prof. Dr. Ahmet Mete Çilingirtürk	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Pamukçu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma Pamukçu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma Zeren	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Gülcan Çağlı	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Jérôme Lacoœuilhe	Université Paris-Est Créteil
Prof. Dr. Mehmet Türkay	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Çokgezen	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nuran Bayram	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Olcay Bige Aşkun	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Sebahattin Yıldız	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Ayça Akarçay Öğüz	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe Günsel	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Ceyda Aysuna Türkyılmaz	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Engin Çağman	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Meltem Ulusan Polat	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Nazan Şak	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Taşkın Dirsehan	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Yener Pazarçık	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Canan Dağdır Çakan	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrah Keleş	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdem Turgan	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Neslihan Çelik	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Saim Çağrı Kocakaplan	Marmara Üniversitesi

Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisinin Aralık 2022 sayısı için değerlendirmeye alınan çalışmalar üzerine değerli zamanlarını ayıran ve değerlendirmelerini sunan hakemlerimize teşekkür ederiz.

We sincerely acknowledge the referees who kindly spent their valuable times and assessed the articles under review process to be published in the Marmara University Journal of Economic and Administrative Sciences for the issue of December, 2022.

İçindekiler / Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- Covid-19 Salgınında Mutluluk Hedefli Alışveriş Davranışları
Happiness-Targeted Shopping Behaviors in the Covid-19 Pandemic
İ. Esen YILDIRIM, Elif YILMAZ..... 258
- Sürdürülebilirlik Raporlamasının IFRS Kapsamında Değerlendirilmesi: Uluslararası
Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu
Evaluation of Sustainability Reporting in the Scope of IFRS: International Sustainability
Standards Board
Begüm ÖKTEM, Recep ÖKTEM..... 283
- Neoliberalizmin Borçlu İnsana Dair Eleştirel Bir Çözümlemenin Çözümlemesi: Squid Game
Analysis of a Critical Analysis of the Debtor of Neoliberalism: Squid Game
Güneş KURTULUŞ, Mustafa İNCİ 303
- Vazife Yoklama Defterine Göre Süleymaniye Vakfı Çalışanları: Ücretler, Görevler, Unvanlar
The Employees of the Süleymaniye Waqf According to the Attendance Book: Stipends,
Duties, Titles
Ayşenur KARADEMİR..... 316
- Tekstil Sektöründe Çalışma Ortamına ve Yöneticinin Davranış Tarzına İlişkin Çalışan Bakış
Açısı: Edirne İli Örneği
Employee's Perspective on the Working Environment and the Manager's Behavior in
Textile Industry: Edirne Province Example
Gülay GÜLENC, İlknur TAŞTAN BOZ 340
- İşletmelerde Örgüt İklimi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması
Organizational Climate in Enterprises: A Scale Development Study
Ali Şükrü ÇETİNKAYA, Gürkan GÜLEÇ..... 357
- Dependent Financialisation and Role of Real Estate: The Case of Türkiye
Bağımlı Finansallaşma ve Gayrimenkulün Rolü: Türkiye Örneği
Altan ALAYBEYOĞLU, Kurtar TANYILMAZ 382

COVID-19 SALGININDA MUTLULUK HEDEFLİ ALIŞVERİŞ DAVRANIŞLARI*

HAPPINESS-TARGETED SHOPPING BEHAVIORS IN THE COVID-19 PANDEMIC

İ. Esen YILDIRIM**
Elif YILMAZ***

Öz

COVID-19 salgını, Mart 2020'den itibaren dünyada ve Türkiye'de yaşamın her alanında etkili olduğu gibi, günlük alışkanlıklarda ve tüketici tercihlerinde de önemli değişimlere yol açmıştır. Özellikle karantina dönemleri; internet kullanımının artmasına, online alışverişin ve kargo/kurye hizmetlerinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada; COVID-19 salgınının ekonomik, sosyal ve psikolojik güçlükleriyle baş etmede alışveriş yapmanın, özellikle de zaruri ihtiyaç kategorisinde olmayan alışverişlerin yeri, kapsamı ve bireyler üzerindeki etkisi ele alınmıştır. COVID-19 salgınında mutluluk hedefli alışveriş davranışlarını tespit etmek amacıyla bir online anket aracılığıyla tüketicilerin görüşlerine başvurulmuştur. 482 gönüllü katılımcıdan derlenen veri seti; nicel ve nitel analiz teknikleri ile değerlendirilmiştir. Salgın döneminde satın alma davranışlarındaki değişimler, COVID-19 salgınında alışveriş kanalı tercihleri, mutluluk hedefli olarak tercih edilen ürünler ve bu alışverişlerin tüketiciler üzerindeki etkisi incelenmiş; katılımcıların demografik özellikleri ile ilişkilendirilerek analiz edilmiştir. Elde edilen veriler ışığında, COVID-19 salgınına has ürün tercihleri tespit edilmiş; salgının alışveriş kanalı tercihlerinde ve tüketicilerin satın alma davranışlarında kalıcı değişimlere yol açacağı öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Salgın, İnternette Alışveriş, Tüketici Davranışları, Mutluluk
JEL Sınıflandırması: P31, P36, J16.

Abstract

The COVID-19 pandemic, which has been effective in all areas of life in the world and in Turkey since March 2020, has also led to significant changes in consumer preferences and shopping habits. It is known that the quarantine periods has paved the way for the increase in internet usage and the spread of online

* Bu makale, Elif Yılmaz'ın 2022 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladığı *Covid-19 Salgınında Mutluluk Hedefli Alışveriş Davranışları* başlıklı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü, İstanbul, E-Mail: eyildirim@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2574-4340.

*** Yüksek Lisans Mezunu, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, E-Mail: elifyilmaz.96@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7282-9745.

shopping and cargo service demand. In this study, the scope of shopping, particularly shopping that is not in the category of essential needs, and its effect on individuals in coping with the economic, social and psychological difficulties of the pandemic are discussed. To determine happiness-targeted shopping behaviors, consumers' opinions were sought through an online survey. The data set was compiled from 482 volunteer participants and analyzed with quantitative and qualitative analysis techniques. Changes in purchasing behaviors and shopping channel preferences during the pandemic is examined. Happiness-oriented products preferred, shopping behaviors focused on happiness, and their effect on consumers were analyzed by associating them with the demographic characteristics of the participants. According to data obtained, product preferences specific to the pandemic were determined and it was predicted that the pandemic would lead to permanent changes in the shopping channel preferences and purchasing behaviors of consumers.

Keywords: COVID-19, Pandemic, Online Shopping, Consumer Behavior, Happiness

JEL Classification: P31, P36, J16.

1. Giriş

11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından salgın olarak ilan edilen COVID-19 virüsü; bölgesel düzeyde kalmayıp tüm dünyada etkili olması ve enfekte olan toplam kişi sayısının 600 milyonu aşması nedeniyle diğer salgınlardan ayrı bir öneme sahiptir. COVID-19 salgını, dünya genelinde sağlık, eğitim, ekonomi, ticaret başta olmak üzere tüm sektörler üzerinde etkili olmuş; bireylerin günlük yaşam dinamiklerini ani bir biçimde değiştirmiştir.

Salgın sürecinin kontrol altına alınması amacıyla uygulanan sokağa çıkma kısıtlamaları ve karantina süreçleri, bireyleri psikolojik ve sosyal yönden olumsuz etkilemiştir. Birçok ülkede uygulanan sosyal izolasyon nedeniyle çalışanlar ofislerinden, öğrenciler okullarından uzak kalmış; yüz yüze görüşme olanakları neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Toplu taşımaya binme, perakende alışveriş, nakit para kullanımı, dışarıda yemek yeme sıklığı azalmış; temassız kredi kartı kullanımı, sosyal medya ve internet kullanımı artış göstermiştir.

Diğer yandan, salgının neden olduğu tüm olumsuzluklara rağmen bireyler yeni beceriler edinmiş, kişisel gelişimlerine ve eğitimlerine odaklanmış, yaşadıkları yerlere daha iyi bakmaya başlamışlardır. Temizlik ürünü satışlarında artış gözlenmiş ve daha fazla çöp geri dönüştürülmeye başlanmıştır (Donthu ve Gustafsson, 2020, s.285). Bireyler uzaktan çalışma olanaklarından da yararlanarak kırsal alanlara yönelmiş, özellikle çalışan kesim belki de hayatında ilk defa boş zamana sahip olma olanağı bulmuş, spor yapmış, bahçe işleri ile uğraşmış, hobilerine vakit ayırabilmiştir. COVID-19 salgını insanların, başlarına ne gelirse gelsin, bir yandan hayatta kalma mücadelesi verirken, diğer yandan neşelerini, dirençlerini, güçlerini kaybetmemek için her yolu denediklerini bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Tüm bu gelişmelere paralel biçimde, COVID-19 salgını sürecinde alışveriş alışkanlıklarında da değişimler gözlenmiştir. Fiziksel mesafe ve hijyen gereklilikleri, sokağa çıkma kısıtlamaları gibi nedenlerle online alışverişin günlük hayatın bir parçası olması; kargo/kurye hizmeti veren kurum sayısında ve hizmet kalitesinde de artışa sebebiyet vermiştir.

Salgın sürecinin bireylerin psikolojileri üzerindeki olumsuz etkileri, kendilerini iyi hissettirecek faaliyetlerin kısıtlı olması ve online alışverişin yaygınlaşması gibi faktörlerin etkisi ile bireyler, temel ihtiyaçları dışında, kendilerini mutlu edeceğine düşündükleri ürünlere de yönelmişlerdir. COVID-19 salgınında zaruri ve faydacı alışverişlerin dışında kalan, sadece mutlu olmak, keyif almak, neşelenmek amacıyla yapılan küçük bütçeli alışverişler, bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Araştırma kapsamında COVID-19 salgınına has keyfi ürün tercihleri tespit edilmeye çalışılmış; mutluluk hedefli alışverişlerin bireylerin demografik özellikleri ile ilişkili olup olmadığı ve psikolojik iyi olma haline katkı sağlayıp sağlamadığı araştırılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde COVID-19 salgınında değişen tüketici eğilimleri, ikinci bölümde COVID-19 salgınının mutluluk düzeyi üzerine etkisi, üçüncü bölümde salgın ve kriz dönemlerinde mutluluk amaçlı ürün tercihleri hakkında bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde COVID-19 salgınında mutluluk hedefli alışveriş davranışlarını konu alan araştırmanın bulguları sunulurken, son kısımda araştırma sonuçları değerlendirilmiştir.

2. COVID-19 Salgınında Değişen Tüketici Davranışları

COVID-19 salgını küresel ekonominin çok kırılğan olduğu bir dönemde ani biçimde ortaya çıkmış ve dünya genelinde ciddi bir şok etkisi yaratmıştır. Ülkelerin salgınla mücadele etmek için tüm tıbbi imkânlarını seferber etmeleri ve sosyal hayatı kısıtlayan çeşitli uygulamaları, gelişmiş ekonomiler de dahil olmak tüm ülke ekonomileri üzerinde ağır tehditlere yol açmıştır (McKibbin ve Fernando, 2020). Devletlerin salgına karşı aldıkları önlemlerin bütçelerine ve uluslararası ticarete yansımalarının da etkisiyle, dünya ekonomisinin sorunları “küresel depresyon” olarak tanımlanabilecek bir seviyeye ulaşmıştır (Kayabaşı, 2020).

Diğer yandan, salgın koşullarının e-ticaret alanında bir hareketliliğe sebep olduğu da aşikardır. COVID-19 salgını; ticaretin değişimini, gelişimini ve fiziksel mağaza/marketlerden sanal market/mağazalara dönüşüm sürecini hızlandırmıştır (Ticimax, 2020).

Salgın ile birlikte online alışveriş, günlük yaşamın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Önceden internetten alışverişe mesafeli duran kişilerin bile salgın süreci ile birlikte internetten alışverişe yöneldikleri gözlemlenmiştir. Kargo ve kurye hizmetlerinin gelişmesi, teslim ve iade süreçlerinin kolaylığı, ücretsiz kargo ve kargo takip imkânı da online alışveriş oranını arttırmıştır. Online alışverişin yaygınlık kazanmasında mobil cihazların etkisi de büyüktür (Özhan ve Altuğ, 2015, s.1). Salgının etkisiyle temassız kart kullanımı da artmıştır.

Online alışverişin artışı, fiziki market/mağaza sahiplerini ve çalışanlarını olumsuz yönde etkilemiş; birçok işletmenin kapanmasına ve işsizliğe neden olmuştur. Bununla birlikte, sanal market/mağazalara artan talep, kargo ve kurye alanında işgücü ihtiyacını arttırmıştır.

Salgın döneminde alınan fiziksel mesafe önlemleri, karantinalar, seyahat yasakları, okulların kapatılması, evden çalışma gibi uygulamalar, tüm ülkelerde günlük yaşam alışkanlıklarını etkilemiştir. Bireylerin, güvenli ve konforlu günlük rutinlerinden çıkmaya zorlandığı salgın günlerinde, sosyal

medya her zamankinden daha fazla kullanılarak, önemli bir gündem konusu olmuştur (Ferrara, 2020, s.1). Salgın ile ilgili gelişmeler sosyal medya üzerinden takip edilmiş; küresel düzeyde iletişim ve haberleşme ortamı oluşmuştur.

Türkiye’de 1-11 Şubat 2021 tarihlerinde yapılan “Salgın Dönemi Değerlendirme Araştırması” sonuçlarına göre; kısıtlamaların, karantina süreçlerinin ve diğer önlemlerin yaşam biçimlerinde, alışkanlıklarda değişime sebep olduğu belirtilmiştir. Araştırmaya 18 yaş ve üzeri 4.116 kişi katılmıştır. Araştırma bulgularına göre, satın alınan her 20 ürünün 10’u online olarak mobil cihazlar aracılığıyla sipariş edilmiştir. Toplu market alışverişi yapmayı bırakmayan tüketicilerin oranı %33 olarak tespit edilmiştir. Ürün grupları yönünden bakıldığında, salgın döneminde en çok satın alınan ürünler sırasıyla; hobi araç gereçleri (%11), dijital medya abonelikleri (%10), oyun-bilgisayar (%5), bahçe malzemeleri (%5), spor malzemeleri (%5) ve ev aletleri (%4) olarak tespit edilmiştir (Selman, 2021).

Salgın sürecinin alışveriş tercihleri üzerindeki bir diğer etkisi, tercih edilmeyen ürünler yönünden gözlemlenmiştir. Salgın döneminde tüketicilerin ihtiyaç listesinden çıkarılan ürün kategorilerinin başında %29 oranıyla dış giyim gelmektedir. Ayrıca katılımcıların %28’i mobilya, %26’sı çanta ve aksesuar, %25’i ayakkabı, %25’i araba, %23’ü giyim, %22’si beyaz eşya, %21’i yazlık, %19’u ev, %14 hobi malzemeleri, %14 tadilat malzemeleri, %14’ü küçük ev aletleri, %11’i iç giyim alışverişinden vazgeçtiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, katılımcıların %25’i ise alışveriş yapmaktan vazgeçtikleri kategori olmadığını belirtmişlerdir (Selman, 2021).

Türkiye’de bireylerin tutumlarında diğer ülkelerden farklı seyir gözlenen konulardan biri yemek yeme alışkanlıklarıdır. Türklerin %80’i, salgın sürecinde evde daha çok yemek yaptıklarını söylemişlerdir. Türkiye’den sonra en çok evde yemek pişiren ülkeler; sırasıyla İtalya (%74), Portekiz (%64) ve İspanya (%60)’dır. Evde yemek pişiren ailelerin Avrupa ortalaması %51 ve dünya ortalaması %54’tür (Selman, 2021).

Salgın döneminde katsayısı en çok artış gösteren ürünlerin başında maya, sirke ve kuruyemiş gelmiştir. İlk vakanın çıktığı Mart ayında evde ekmek yapımı videolarının internet üzerinden aranma sayısı 3.000.000’un üzerinde olmuştur. Ekmek yapımı, salgın döneminde en sık gözlenen etkinliklerden biri olarak, COVID-19 salgınında iz bırakmıştır.

Salgın döneminde popüler olan hızlı teslimat uygulamalarında en çok tercih edilen ürün kategorileri; bakkaliye, atıştırmalık, içecek, süt ürünleri ve yağlar olmuştur. Araştırmanın yapıldığı tarih itibarıyla son bir ayda hızlı teslimat uygulamalarından sipariş verenlerin oranındaki artış %40 olmuştur (Erdoğan, 2020).

3. COVID-19 Salgınının Mutluluk Düzeyi Üzerine Etkisi

Birleşmiş Milletler tarafından 149 ülkede gerçekleştirilen Dünya Mutluluk Raporu’nda en mutlu ülkeler listesinin başında Finlandiya, Danimarka ve İsviçre gelmektedir. Listenin ilk 10 sırasında yer alan ülkelerin 9’u Avrupa ülkesi olup; Avrupa ülkeleri dışında kalan tek ülkenin Yeni Zelanda

olduğu göze çarpmaktadır. Listede 104. sırada yer alan Türkiye'nin bir önceki seneye göre mutluluk sıralamasında 11 sıra gerilediği görülmüştür (BBC, 2021).

COVID-19 salgınının bireylere yansımaları düşünüldüğünde, merak edilen temel konulardan biri salgının bireylerin mutluluk düzeyleri üzerindeki etkisi olmuştur. Bu bağlamda IPSOS tarafından yapılan bir araştırmada, 27 ülkeden online panel aracılığıyla 19.516 katılımcıdan görüş alınmıştır. Genel bazda her 10 kişiden 6'sı kendisini mutlu (biraz mutlu+ çok mutlu) olarak nitelemiştir. 2011'den bu yana düzenli olarak gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarına bakıldığında kendisini mutlu olarak değerlendiren bireylerin oranı 2011 yılı ile kıyaslandığında %14 oranında azalmıştır (Ipsos, 2020).

İlgili araştırma sonuçlarına göre, mutluluk seviyeleri 2020 yılında bir önceki yıla göre sekiz puan geriye düşen ülkeler; Peru, Şili, Meksika, Hindistan, ABD, Avustralya, Kanada ve İspanya olmuştur. Aksi şekilde, mutluluk seviyesi sekiz puan artış gösteren ülkeler ise; Çin, Rusya, Malezya ve Arjantin olmuştur.

TÜİK tarafından gerçekleştirilen “Yaşam Memnuniyeti Araştırması” bulgularına göre ise, 2020 yılında Türkiye'de mutsuz birey oranı artmıştır. Mutlu olduğunu ifade eden 18+ kişilerin oranı 2019 senesinde %52,4 iken 2020 senesinde %48,2'ye gerilemiştir. Mutlu olmadığını belirten kişilerin oranı ise 2019 senesinde %13,1 iken 2020'de %14,5'e çıkmıştır.

Araştırma sonucunda, mutlu olduğunu söyleyen erkeklerin oranı, 2019 senesinde %47,6 iken 2020'de %43,2'ye düşmüştür. Kadınlarda ise bu oran, 2019 senesinde %57,0 iken 2020'de %53,1'e gerilemiştir.

Yaş gruplarına göre mutluluk seviyeleri incelendiğinde, en yüksek mutluluk oranının (2019 senesinde %58,5 ve 2020 senesinde %57,7 oranıyla) 65+ yaş grubunda tespit edildiği görülmektedir. En düşük mutluluk oranı, 2019 senesinde %48,7 ile 55-64 yaş grubunda görülürken, 2020 senesinde %45,4 ile 35-44 yaş grubunda gözlenmiştir (TÜİK, 2020).

4. Salgın ve Kriz Dönemlerinde Mutluluk Amaçlı Ürün Tercihleri

Dünya, şu ana kadar çok sayıda savaşa, kıtlığa, ekonomik krize, salgına şahitlik etmiştir. Kilbourne (2004) salgınların ölümle sonuçlanabilmesinin yanı sıra, alışveriş merkezlerinin, iş yerlerinin, okulların kapanmasına, üretim ve iş gücünün düşmesine, hastanelerin acil servislerindeki yoğunluğun artmasına, gündelik hayatın karantina altına alınmasına yol açmasından ötürü, genel olarak “toplumsal hasta olma” haline sebep olduğunu ifade etmiştir (McKibbin ve Sidorenko, 2006, s.10).

Bu olağandışı dönemlerde bireyler, maruz kaldıkları zorlayıcı yaşam koşullarıyla mücadele etmek, en başta hayatta kalmak amacıyla birçok çareye başvurmuşlardır. Sosyologlar, psikologlar, ekonomistler, siyaset bilimciler ve ilgili diğer alan uzmanları, insanların bu tür olağandışı dönemlerdeki tutumlarını, tepkilerini, tercihlerini, dönüşüm süreçlerini inceleyerek bireyi ve toplumu anlamaya çalışmaktadırlar.

Bu çerçevede, üzerinde çalışılan araştırma konularından biri de zor zamanlarda “bireylerin satın alma tercihleri”dir. Bu tür dönemlerde bireylerin hayatla bağlarını koparmamak, kendilerini iyi hissetmek, morallerini güçlü tutmak amacıyla “mutluluk veren”, “iyi gelen” ürünlere yöneldikleri gözlemlenmiştir. Bazı araştırmalar; tüketicilerin başlarına gelen kötü olayların etkisi ile giyim, kitap, dergi, dizi ve film satın alma oranlarının arttığını, alışveriş yapmanın stres düzeylerini düşürdüğünü ortaya koymuştur (Kennett-Hensel vd., 2012, s.57).

Alışveriş yapmanın, endorfin ve serotonin hormonu artışına neden olduğu bilinmektedir. Alışveriş yapan bireylerin psikolojilerinde olumlu etkiler gözlemlendiğini ortaya koyan araştırmalarda iki etkiye odaklanılmaktadır. Birinci etki, “kişinin alışveriş yaptığında hayatına dair kaybettiği kontrolü, biraz olsun geri aldığını hissedip mutlu olması”; ikinci etki, “satın alma esnasında alınan görsel ve duyuşal haz”dır. Yeni satın alınan ürünün dokusu, kokusu, rengi, deseni duyuşları harekete geçirmekte; alışveriş yapmak bireyi kendi gerçekliğinden veya can sıkıcı olaylardan uzaklaştırmaktadır. Çoğu kişinin alışveriş yapmasa bile, alışveriş merkezlerini gezmekten, mağaza vitrinlerini izlemekten zevk aldığı gözlemlenmiştir (Terlemeş, 2019).

Geçmişte yaşanan kriz dönemlerindeki tecrübelerden hareketle, mutlu eden alışverişler bağlamında COVID-19 salgınına has bazı göstergeler şunlardır:

Ruj (Lipstick) Endeksi: Ruj Endeksi, Estee Lauder CEO’su iken Leonard Lauder tarafından 2001 krizinde geliştirilmiştir. Lauder, ekonomik durgunluk dönemlerinde ruj satışlarının arttığını gözlemlenmiş; kadınların ruju, kendilerini iyi hissettiren ucuz bir lüks olarak değerlendirdiklerini düşünmüştür. Ruj Endeksi, ekonomik durgunluk ve kriz dönemlerinde kişisel motivasyon göstergesi olarak dikkate alınmaktadır (Netchaeva ve Rees, 2016; Hill vd., 2012).

COVID-19 salgınındaki durum incelendiğinde; 2019 ve 2020 verilerine göre Estee Lauder’ın “cilt bakımı” ve “makyaj” kategorileri bazında en çok değişimin yaşanan dönem 2020’nin son çeyreği olmuştur. Genel olarak, en fazla artış cilt bakım ürünü satışlarında gözlenirken, en büyük düşüş makyaj malzemesi satışlarında yaşanmıştır (Bhasin, 2020).

Cilt Bakım Ürünü Endeksi: Ruj endeksinin COVID-19 salgınında etkisinin azalmasının temel sebebi maske kullanımınıdır. Diğer yandan; maske kullanımının cilt üzerindeki olumsuz etkisine dair endişeler, cilt bakım ürünlerine olan talebi arttırmıştır (Ichi.Pro., 2020). Salgın döneminde saç, yüz ve göz için kremler, nemlendiricileri maskeler, serumlar büyük bir ilgi görmüştür.

Maskara Endeksi: COVID-19 salgınında maske kullanımı, ağız bölgesinin görünmemesine yol açtığından, göz makyajı ön plana çıkmıştır. COVID-19 salgınında “Ruj Endeksi” yerine, “Maskara Endeksi”nden söz edilebilir (Ichi.Pro., 2020). Ayrıca; kalıcı makyaj hizmeti veren kurumlardan alınan bilgilere göre, kadınların salgın döneminde kalıcı makyaja ilgisi artmış; özellikle eyeliner ve dudak renklendirme işlemine yoğun talep olmuştur.

Estetik Ameliyatı Göstergesi: Estetik merkezlerinin çoğu, salgın sürecinde operasyon taleplerinin arttığını bildirmiştir. Ameliyat sonrası oluşan deformasyonun maske kullanımı ile gizlenebilmesi,

evde kalınan karantina günlerinde iyileşme sürecinin tamamlanabilmesi gibi fırsatlar, bu artışa zemin hazırlamıştır (Uslu, 2020).

Patlamış Mısır Endeksi: Endeks ilk olarak ABD’de kullanılmaya başlanmıştır. 2009 yılında yaşanan büyük krizde sinema sektörü, tarihindeki en yüksek hasılatı görmüştür (Kayabalı, 2018).

COVID-19 salgını sebebiyle sinema salonlarının kapalı olması, sinemaseverleri dijital platformlara yönlendirdiğinden, Patlamış Mısır Endeksi’nin COVID-19 salgınında “Netflix Endeksi” ne dönüştüğünü söylenebilir (Memo, 2020).

Sportif Aktiviteler: Salgın sebebiyle spor salonlarının kapalı olması, bireyleri evde spor yapmaya yönlendirmiş; spor malzemelerinin satışında artış yaşanmıştır (Karagül, 2020).

Çikolata: COVID-19 salgınında doğal bir antidepresan olarak çikolata tüketimi de artmıştır (Alamri, 2021). Türkiye’de salgın döneminden iz bırakan olaylardan biri, ani olarak açıklanan sokağa çıkma yasağına iki saat kala marketlere akın eden vatandaşlardan birinin, elinde bir çikolata paketiyle kasa kuyruğunda beklerken çekilen görüntülerinin gündem olmasıdır. Bu davranış, kaygı ve panik ortamında insani bir refleks olarak yorumlanmıştır (İdeal Psikolojik Danışmanlık, 2020). Bu olay, özgürlüklerinin kısıtlanması durumunda insanların, kendilerine iyi gelecek küçük mutlulukların peşinden gitme refleksiyle hareket ettiğinin sembolik bir göstergesi olarak hatırlanacaktır.

5. COVID-19 Salgınında Mutluluk Hedefli Alışveriş Davranışları Üzerine Bir Araştırma

Bu bölümde, bireylerin COVID-19 salgınında mutlu olmak, kendilerini iyi hissetmek için yaptıkları alışverişleri konu alan araştırmanın içeriği ve bulguları sunulacaktır.

5.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bireyler, COVID-19 salgınının zorlayıcı koşullarına uyum sağlayabilmek, beden ve ruhen güçlü kalabilmek, negatif ruh hallerini aşabilmek için kendilerini iyi hissettirecek arayışlara girişmişlerdir. Bu çabalar kapsamında, önceki kriz dönemlerinde olduğu gibi, salgının olumsuz koşulları ile baş etmede etkili eylemlerden biri olarak alışveriş yapmaya yönelecekleri tarafımızca öngörülmüştür. Bireyler COVID-19 virüsünden kaynaklanan sorunların yanı sıra küresel ekonomik buhranın da etkisiyle, gereksiz harcama yapmamaya, ihtiyatlı bütçeler yapmaya özen gösterebilirler; “kendilerini mutlu etmek üzere keyfi alışverişler yapmaktan da vazgeçmeyecekleri” düşüncesi, bu çalışmanın temel motivasyonudur. Bu düşünceden hareketle gerçekleştirilen çalışmada, COVID-19 salgınına has keyfi ürün tercihlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Keyfi ürün/hizmet ifadesi, zaruri ihtiyaçlar dışındaki, sırf mutlu olmak, haz almak amacıyla tercih edilen ürün/hizmetler için kullanılmıştır.

Bu çerçevede, COVID-19 salgını sürecinde sırf mutlu ettiği için tercih edilen ürün ya da hizmetler, bu tercihlerde bireylerin demografik özelliklerinin etkisi ve bu alışverişler sayesinde olumlu bir

duygu durumuna erişip erişemedikleri araştırılmıştır. Online anket tekniği ile gönüllü deneklerden toplanan veriler, tanımlayıcı ve ilişkisel analiz teknikleri ile incelenmiştir.

5.2. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama ve Analiz Teknikleri

Araştırma kapsamında, 02.05-21.06.2021 tarihleri arasında 18 yaş ve üzerindeki 482 gönüllü katılımcıdan online anket tekniği ile görüş alınmıştır. Soru formunda; COVID-19 salgınındaki satın alma davranışları, mutlu eden ürün/hizmet tercihleri, tercih kriterleri, bu alışverişlerin psikolojileri üzerindeki etkisi üzerine kategorik ya da açık uçlu sorulara yer verilmiştir.

Katılımcıların demografik değişkenler bazında dağılımı aşağıda verilmiştir:

- Katılımcıların %55'i kadın, %45'i erkektir.
- %44'ü 18-25 yaş aralığında, %27,8'i 26-35 yaş aralığında, %15,4'ü 36-45 yaş aralığında olup; medyan yaş 23'tür.
- Ankete katılanların %63'ü evli ve %37'si bekârdır; %72'si çocuk sahibi olmayıp, %10,4'ünün bir, %13,3'ünün iki çocuk sahibi olduğu anlaşılmaktadır.
- Katılımcıların %65,6'sının eğitim düzeyi üniversite terk/mezun durumdadır. %16,2'si lise terk/mezun, %17'si yüksek lisans/doktora terk/mezun durumdadır.
- Ankete katılanların %62'si tam zamanlı, %13'ü yarı zamanlı bir işte çalışmaktadır. Katılımcıların 1/4'ü bir işte çalışmamaktadır.
- %58'i 2001-6000 TL aylık gelire sahip olup; medyan gelir 4000 TL'dir.

Derlenen veri setinden tanımlayıcı istatistikler elde edildikten sonra; katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum gibi demografik özellikleri ile alışveriş tercihleri ve tutumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Veri setine Ki-kare testi, HOMALS Analizi ve İçerik Analizi uygulanmıştır. Açık uçlu sorulardan elde edilen bulgular, bulut grafikler aracılığıyla görselleştirilmiştir.

5.2.1. İçerik Analizi

İçerik Analizi, elde edilen nitel verilerin işaret ettiği önemli kavram, tema ve kategorilere ulaşılmasına yardımcı olan; veri setinde sıkça tekrar eden, cevaplayıcıların özellikle vurgu yaptıkları ya da birlikte sık gözlemlenen unsurları teşhis etmeye odaklanan bir yaklaşımdır.

Tümevarımcı bir analiz tekniği olması sebebiyle İçerik Analizi, incelenen unsur ya da olguların köklerine odaklanmaktadır (Baltacı, 2017; Şimşek ve Yıldırım, 2011). İçerik Analizi çalışmalarında, nitel yapıdaki metinler kavramsal ve tematik yönden analiz edilir; kavramlar arasında doğrudan gözlenebilen ya da gizli ilişkiler ortaya çıkarılabilir (Yıldırım, 2017, s.60).

İçerik Analizi ile belgelerin analitik olarak incelenmesi ve objektif olarak özetlenmesi mümkündür. Haber metinlerinin özetlenmesi, dizilerin toplum üzerindeki etkilerinin incelenmesi, kutsal metinlerdeki mesajların, filmlerdeki tematik öğelerin, günlüklerin, güftelerin analizi, seçim dönemlerinde siyasi partilerin söylem analizi gibi çok farklı alanlarda uygulamalarına rastlanmaktadır (Yıldırım, 2017, s.164).

İçerik Analizi sürecinde daha soyut bir kodlama yapısı olan “tematik kodlama” kullanılır. Ortak özelliklere sahip kodlar gruplanır; temaları oluşturur (Baltacı, 2017; Strauss ve Corbin, 1990). Temalar, birbirlerinden farklı olmakla beraber, kendi aralarında anlamlı bir bütün oluşturabilmelidir. Oluşan temalar ve kategorilerden sonra tekrar kodlama işlemi ve ilgili düzenlemeler yapılır (Merriam ve Grenier, 2019; Patton, 1990; Silverman, 2016).

Son aşamada, araştırmacı analiz ettiği verileri anlamlandırır, benzerlik ve farklılık derecelerini inceler, sebep-sonuç ilişkisini ortaya koyar ve bulguları ortaya çıkarır. Yorum kısmı, araştırma problemine dayalı hususları ve sunulan çözüm önerilerini kapsar (Connelly, 2016; Marshall ve Rossman, 2014; Seale, 1999). Elde edilen bulgular, basit ve sade bir dille sunulmalıdır. Araştırmacı bulguları, kişisel görüşlerine yer vermeksizin, objektif bir bakış açısı ile gerekçelendirerek raporlamalıdır (Baltacı, 2017; Denzin ve Lincoln, 2008; Miles ve Huberman, 1994; Şimşek ve Yıldırım, 2011).

5.2.2. HOMALS Analizi

HOMALS (Homogeneity Analysis By Means Of Alternating Least Squares) Analizi'nin Hirschfeld'in 1935 yılında yayımladığı bir makaleye dayandığı ifade edilmekle birlikte; Greenacre'in 1984 senesinde yayımladığı “Theory and Applications of Correspondence Analysis” adlı kitabı, İngilizce konuşulan ülkelerde yaygınlaşmasında etkili olmuştur (Clausen, 1998; Suner ve Çelikoğlu, 2008). HOMALS Analizi, halen farklı ülkelerde “Optimal Scaling”, “Optimal Scoring”, “Recipnocal Averaging”, “Appropriate Scoring”, “Quantification Methods”, “Homogeneity Analysis”, “Dual Scaling”, “Scalogram” gibi isimler almaktadır. Türkçe kaynaklarda, “Uygunluk Analizi”, “Uyum Analizi”, “Karşılık Getirme Analizi” ve “Homojenlik Analizi” gibi değişik adlarla kullanılmaktadır.

HOMALS yaklaşımının temel amacı, iki veya daha fazla kategorik değişken arasındaki ilişkiyi daha az boyutlu bir uzaya indirgeyerek analiz etmektir. Değişken sayısı iki olduğunda “Basit Uyum Analizi”; ikiden fazla olduğunda “Çoklu Uygunluk Analizi” olarak isimlendirilir.

HOMALS analizinde kullanılan temel kavramlar; profil, ağırlık (kütle), ki-kare ve öklit uzaklığı ve inertiadır.

Çapraz tablodaki frekans değerlerinin oransal hale getirilmesi ile profiller elde edilir. Satır profilleri, bir satırdaki her bir sıklık değerinin ilgili satır toplamına, sütun profilleri bir sütundaki her bir sıklık değerinin ilgili sütun toplamına bölünmesi ile hesaplanır. Satır toplamının, toplam satır elemanı sayısına oranı satır ağırlığını; sütun toplamının, toplam sütun elemanı sayısına oranı sütun ağırlığını verir (Greenacre, 1998).

HOMALS Analizi'nde satırlar ve sütunlar arasındaki uzaklıklar, ki-kare uzaklığına dayalı olarak hesaplanır. Ki-kare uzaklığı da Öklit uzaklığının ağırlıklandırılmış halidir (Alpar, 2013). Öklit

uzaklığı $d_{ij} = \sqrt{\sum_{k=1}^p (x_{ik} - x_{jk})^2}$ olarak tanımlanmaktadır. Ki-kare uzaklığı ise $d(i, i') = \sqrt{\sum_j \frac{(a_{ij} - a_{i'j})^2}{a_{.j}}}$ ile hesaplanabilir.

HOMALS analizinde varyans kavramı yerine inertia (hareketsizlik) kavramı kullanılmaktadır. Toplam inertia değeri (Λ^2), satır ve sütun profilleri arasındaki ki-kare uzaklıklarının karelerinin ağırlıklı ortalaması ile ölçülmektedir. d_i i. noktanın merkeze olan ki-kare uzaklığını, r_i i. noktanın

ağırlığı olmak üzere $\Lambda^2 = \sum_i r_i d_i^2$ formülüyle hesaplanmaktadır (Giray, 2011).

Koordinatlar, noktaların boyutlar üzerindeki göreceli konumu olarak yorumlanmaktadır. Koordinatların bulunmasında matrislerden ve tekil değer ayrıştırmasından yararlanılmaktadır (Alpar, 2013). En küçük boyut sayısı ise $r \times c$ tipindeki bir matriste $\min\{(r-1), (c-1)\}$, en büyük boyut sayısı ise kategori toplamı değişken sayısı olarak ifade edilmektedir (Giray, 2011).

Özdeğer (λ) ise toplam inertianın boyutlar tarafından parçalanmış halidir; boyutların göreceli önemliliklerini ya da toplam inertianın ne kadarını açıklayabildiklerini ifade eder.

Noktaların boyutlara katkısı herhangi bir boyuttaki inertianın o nokta tarafından açıklama yüzdesi olarak yorumlanır. İlgili boyutta daha önemli olan noktaların katkısı daha büyüktür (Alpar, 2013).

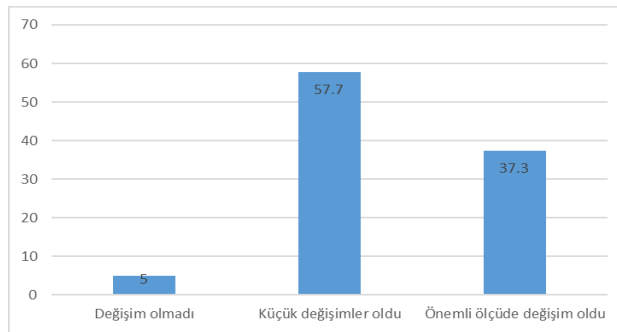
5.3. Araştırmanın Bulguları

Bu kısımda katılımcıların COVID-19 salgını dönemindeki alışveriş davranışları ile kendilerini mutlu edeceğini düşünerek satın aldıkları ürünlere ilişkin bulgulara yer verilecektir. Elde edilen tanımlayıcı istatistikler, ilişki testleri, İçerik Analizi ve HOMALS Analizi sonuçları sunulacaktır.

5.3.1. COVID-19 Salgını Döneminde Alışveriş Davranışlarındaki Değişim

Öncelikle genel olarak katılımcıların salgın dönemindeki alışveriş davranışları incelenmiştir.

Şekil 1: COVID-19 Döneminde Alışveriş Alışkanlıklarının Değişim Durumu (%)

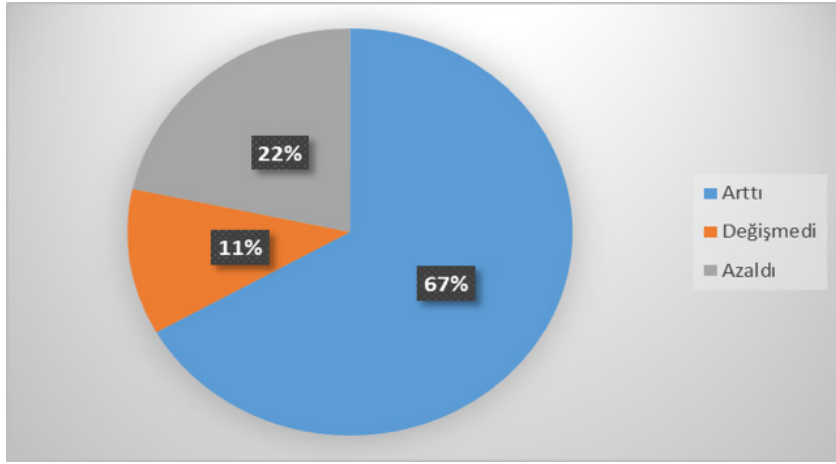

Katılımcılara COVID-19 salgınında alışveriş alışkanlıklarında bir değişim olup olmadığı sorulduğunda, Şekil 1'de görüldüğü üzere, %37,3'ü önemli ölçüde, %57,7'si küçük değişimler olduğunu ifade etmişlerdir. Salgın sürecinin tüketicilerin genelinde alışveriş yapma alışkanlıklarını değiştiren bir etki gösterdiği açıktır.

Cinsiyet ile COVID-19 salgınında alışveriş alışkanlıklarının değişim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2= 8,182$; $p=0,017$). Kadınların %43'ü salgında alışveriş alışkanlıklarında önemli bir değişim olduğunu söylerken; erkeklerde bu oran %31'dir.

Katılımcıların yaşı ile COVID-19 salgınında alışveriş alışkanlıklarının değişim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($\chi^2=15,832$; $p=0,045$). 18-44 yaş grubundaki tüketicilerin en az %95'i COVID-19 salgınında alışveriş alışkanlıklarında az ya da çok değişim olduğunu söylerken; önemli ölçüde değişim olduğunu söyleyenler 36-44 yaş grubunda en fazla (%47,3), değişim olmadığını söyleyenler 45+ yaş grubunda en fazladır (%8,7).

Şekil 2: COVID-19 Salgını Sürecinde Alışveriş Yapma Sıklığı Yönünden Değişim

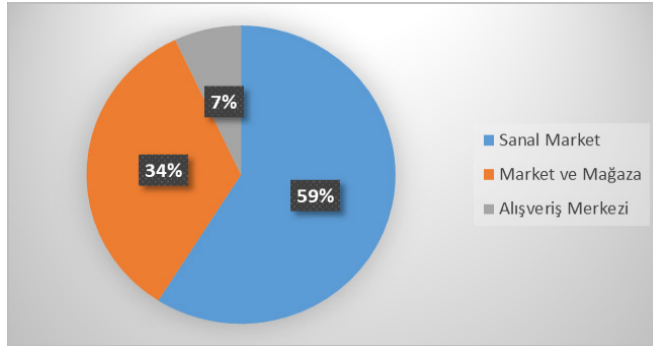
Şekil 2'de görüldüğü gibi katılımcıların çoğu (%67) salgın öncesi döneme göre COVID-19 salgını sürecinde alışveriş yapma sıklıklarında artış olduğunu ifade etmişlerdir. Sadece 1/5'i alışveriş yapma sıklıklarının azaldığını belirtmiştir.

Cinsiyet ile salgın öncesi döneme kıyasla COVID-19 salgını sürecinde alışveriş yapma sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($\chi^2=3,914$; $p= 0,418$).

Katılımcıların yaşı ile salgın öncesi döneme kıyasla COVID-19 salgını sürecinde alışveriş yapma sıklığı yönünden istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($\chi^2=30,031$; $p=0,018$). Salgın öncesi döneme kıyasla COVID-19 salgını sürecinde alışveriş yapma sıklığı artan katılımcılar 18-35 yaş aralığında en yüksek (yaklaşık %72) iken, alışveriş yapma sıklığı azalanlar 36+ yaş grubunda en yüksektir (yaklaşık %29).

Katılımcılardan COVID-19 salgını sürecinde ihtiyaçlarını temin ettikleri alışveriş kanallarını tercih önceliklerine göre sıralamaları istendiğinde, elde edilen sonuç Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3: Katılımcıların COVID-19 Döneminde Öncelikli Alışveriş Kanalı Tercihleri

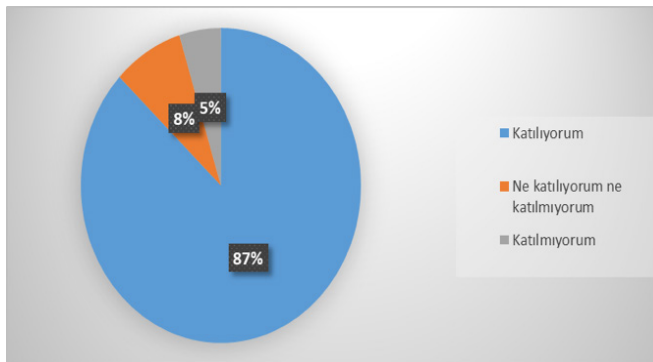

Katılımcıların alışveriş kanalları arasında en çok sanal marketten alışveriş yapmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır (%59). Market ya da mağazayı tercih edenler, yaklaşık 1/3'lük kesim iken; alışveriş merkezlerini tercih edenlerin %7 gibi çok düşük düzeyde olması, salgın öncesi döneme göre önemli bir değişim olarak değerlendirilebilir.

5.3.2 COVID-19 Döneminde Mutluluk Hedefli Ürün Satın Alma Eğilimleri

“COVID-19 salgını sürecinde insanlar temel ihtiyaçlarını temin etmenin yanı sıra, onlara mutluluk veren ürünleri de satın alma eğilimindedir” görüşüne katılıyor musunuz” sorusuna, Şekil 4'te görüldüğü gibi, katılımcıların %87'si olumlu yönde cevap vermiştir. Bu oran, kendini iyi hissetmek için alışveriş yapmayı tercih etme eğiliminin yaygınlığını ortaya koymaktadır.

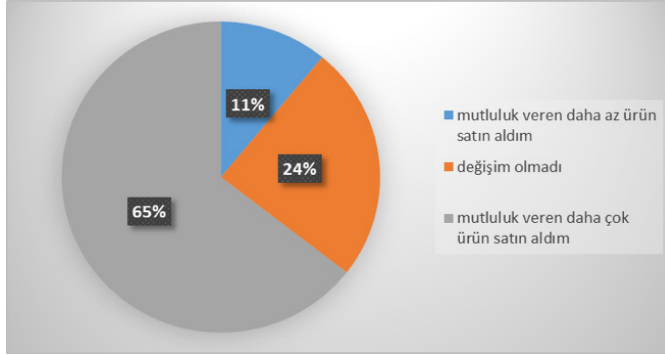
Şekil 4: COVID-19 Döneminde Mutluluk Veren Ürünleri Satın Alma Eğilimine Dair Görüşler

Katılımcıların cinsiyeti ile mutlu eden ürün satın alma eğilimi arasında ilişki vardır ($\chi^2=21,117$; $p=0,001$). Erkeklerin yaklaşık %90'ı ve kadınların %85'i “COVID-19 salgını sürecinde insanlar temel ihtiyaçlarını temin etmenin yanı sıra, onlara mutluluk veren ürünleri de satın alma eğilimindedir” görüşüne katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların yaşı ile mutlu eden ürün satın alma eğilimi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($\chi^2=35,033$; $p=0,04$). 18-35 yaş grubundakilerin yaklaşık %90'ı “COVID-19 salgını sürecinde insanlar temel ihtiyaçlarını temin etmenin yanı sıra, onlara mutluluk veren ürünleri de satın alma eğilimindedir” görüşüne katıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu görüşe katılmayanlar en çok (yaklaşık %9) 36+ yaş grubunda olup; olumsuz görüş oranı gençlerden oldukça yüksektir.

Şekil 5: Salgın Öncesine Kıyasla Mutluluk Veren Ürünleri Satın Alma Durumundaki Değişim

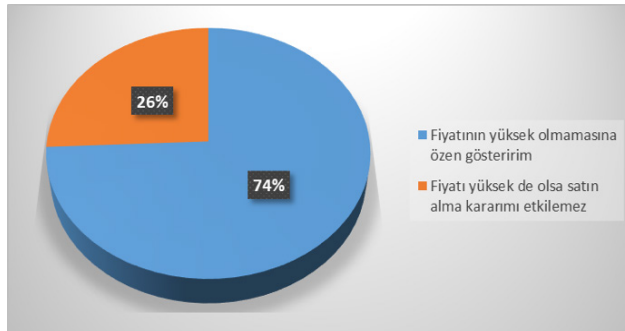

Önceki soruyu tamamlayıcı olarak katılımcılara, “salgın öncesi dönem ile kıyasladığınızda, size mutluluk vereceğini düşünerek satın aldığınız ürünlerle ilgili size uygun ifade hangisidir” sorusu yöneltilmiş; alınan cevaplar Şekil 5’te sunulmuştur. Katılımcıların %65’i mutluluk veren daha çok ürün satın aldıklarını, %24’ü değişim olmadığını ve %11’i mutluluk veren daha az ürün aldığını ifade etmiştir. Salgın sürecinin mutluluk veren ürünlere eğilimi arttırdığı anlaşılmıştır.

Cinsiyet ile salgın öncesine kıyasla mutluluk vereceğini düşünerek satın alınan ürün miktarı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanamamıştır ($\chi^2=1,130$; $p=0,568$).

Yaş ile mutlu eden ürün satın alma miktarı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($\chi^2=22,461$; $p=0,004$). Salgın döneminde daha çok mutlu eden ürün satın alma 18-26 yaş aralığında en yüksek (%70) olup, yaş arttıkça bu oran azalmaktadır.

Şekil 6: COVID-19 Döneminde Mutluluk Veren Ürünler İçin Fiyat Kriteri

Mutlu eden ürünlerin tercihinde fiyat faktörünün etkisi sorulduğunda, Şekil 6'da görüldüğü gibi, katılımcıların %74'ü mutlu eden bir ürün tercih ederken fiyatının yüksek olmamasına özen gösterdiklerini, %26'sı ise fiyatının yüksek olmasının satın alma kararını etkilemediğini belirtmişlerdir. Tüketicilerin salgın sürecinde genellikle küçük bütçeli mutlu eden alışverişlere yöneldikleri söylenebilir.

Katılımcıların cinsiyeti ile mutluluk veren ürünlerin seçiminde fiyat kriteri hakkındaki görüşleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanamamıştır ($\chi^2=0,966$; $p=0,326$).

Katılımcıların yaşı ile mutluluk veren ürünlerin seçiminde fiyat kriteri hakkındaki görüşleri yönünden istatistiksel olarak anlamlı ilişki vardır ($\chi^2=15,267$; $p=0,004$). 18-26 yaş grubundaki katılımcıların %33,5'i "fiyatı yüksek de olsa satın alma kararımı etkilemez" demiştir ki; fiyat kriterini en az dikkate alan yaş grubu, bu yaş grubudur.

5.3.3. COVID-19 Salgını Sürecinde Temel İhtiyaçlar Dışında Tercih Edilen Yiyecek ve İçecekler

Katılımcılara yöneltilen "COVID-19 salgını sürecinde (beslenme ihtiyacınızı karşılamak dışında) kendinizi mutlu etmek için satın aldığınız yiyecek/içecekler nelerdir" sorusuna verilen yanıtların dağılımı Şekil 7'deki bulut grafiği ile sunulmuştur. COVID-19 salgını sürecinde katılımcıların kendilerini mutlu etmek için en çok tercih ettikleri yeme-içme ürünü "kahve" olmuştur (287 kişi). En çok tercih edilen ikinci ürün ise "çay" (239 kişi)'dir.

Mutlu eden yiyecek/içecek tercihlerinde kahvenin çaydan önce gelmesinin, son yıllarda sayıları ve kaliteleri hızla artan kahve dükkânlarının popülaritesinden ve adrese hızlı teslimat opsiyonlarından kaynaklandığı söylenebilir. Çay; Türk kültüründe genellikle evlerde, işyerlerinde hazırlanmakla birlikte, yakın zamanlarda artan çay çeşidi ve sunum alternatifleri nedeniyle dışarıdan daha fazla çay sipariş edildiği de gözlemlenmektedir.

Şekil 7: COVID-19 Döneminde Mutlu Hissetmek İçin Tercih Edilen Yiyecek/İçecekler

Kahve ve çaydan sonra en çok tercih edilen ürünler "tatlı" (235 kişi) ve "çikolata" (226 kişi) iken; en az tercih edilen ürünler ise enerji içecekleri, sakız ve meyve suyu olmuştur.

5.3.4. COVID-19 Salgını Sürecinde Boş Zaman Değerlendirme Aktiviteleri

Katılımcılara uzun zamandır hayalini kurdukları ve salgın sürecinde gerçekleştirme fırsatı bulabildikleri faaliyetlerle ilgili sorular yöneltilmiş; elde edilen sonuçlar Şekil 8’de sunulmuştur. Katılımcıların COVID-19 salgını sürecinde gerçekleştirme fırsatı buldukları faaliyetlerin başında dizi/film izlemek (%50,6) gelmektedir. İkinci en çok gerçekleştirdikleri faaliyet; kitap okumak (%42), daha sonra sırasıyla, spor yapmak (%37) ve yemek yapmaktır (%30). Eğitim almak ve yabancı dil öğrenmek takip eden faaliyetlerdir.

Şekil 8: COVID-19 Döneminde Gerçekleştirilme Fırsatı Bulunan Faaliyetler

Birçok olumsuz yansımasının yanı sıra, olumlu bir sonuç olarak COVID-19 salgınının bireylere kendine vakit ayırma, hobileriyle ilgilenerek boş zamana sahip olma, kendini geliştirme şansı sunduğu söylenebilir.

5.3.5. COVID-19 Salgını Sürecinde Mutlu Olmak İçin Satın Alınan Ürünler

“COVID-19 salgını sürecinde mutlu olmak için satın alınan aşağıdaki ürünlerden hangisini/ hangilerini satın aldınız?” sorusuna alınan cevaplara göre, en çok kitap ve dergi satın almışlardır (%39,8). En çok satın alınan ikinci ürün, dizi/film platformlarına abonelikler (%38,3) olup, sonrasında katılımcıların %36,7’si hobi malzemeleri, %28,6’sı ile teknolojik alet ve %27,3’ü ile cilt bakım ürünü, krem, maske vb. olmuştur. İlgili bulut grafiği Şekil 9’da verilmiştir.

Şekil 9: COVID-19 Salgını Sürecinde Mutlu Olmak İçin Satın Alınan Ürünler

Katılımcılara “size mutluluk veren ürünler için seçim kriterleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiş; alınan yanıtlar Şekil 10’da sunulmuştur.

Şekil 10: COVID-19 Döneminde Mutluluk Veren Ürünleri Seçim Kriterleri

Katılımcıların %85’i kendilerini mutlu eden ürünleri seçerken kalitesine dikkat etmiş; %78’i fiyata, %58’i markasına ve %45’i müşteri değerlendirmelerine önem vermiştir.

5.3.6. İlk Kez COVID-19 Salgınında Satın Alınan Ürünler ve Deneymlenen Faaliyetler

Katılımcılara ilk defa COVID-19 salgınında satın aldıkları ürünlerin neler olduğu sorularak elde edilen bilgiler Şekil 11’de sunulmuştur.

Şekil 11: İlk Defa COVID-19 Salgınında Satın Alınan Ürünler

Katılımcıların %92’si ilk defa COVID-19 salgınında maske, dezenfektan veya kolonya aldıklarını söylemişlerdir. Ardından katılımcıların %43’ü hobi malzemeleri, %32’si bazı kişisel bakım ürünleri ve %27’si ev dekorasyon ürünleri satın aldıklarını ifade etmişlerdir.

Ayrıca; katılımcıların ilk kez COVID-19 salgını döneminde deneyimledikleri, gelecekte de sürdürmeyi arzu ettikleri faaliyetlerin başında hobiler gelmektedir. Ayrıca; diyet, spor, meditasyon vb. yönden sağlıklı yaşama eskisinden daha fazla önem verdikleri; yabancı dil, lisansüstü eğitim vb. eğitimlerini sürdürme hedeflerinin olduğu görülmüştür. Salgın döneminde video izleme, dizi/film izleme alışkanlıklarındaki artış, internette geçirilen sürenin artmasında etkilidir.

Katılımcılara salgın sürecinde “kendilerini mutlu etmek için” satın aldıkları ürünlerin, duygu durumları üzerindeki etkisi sorulduğunda, çoğunlukla olumlu yönde cevaplar alınmakla birlikte, olumsuz değerlendirme yapan az sayıda katılımcı da olmuştur. Bu ifadelerden birkaç örnek aşağıda sunulmuştur. Katılımcıların orijinal ifadelerinin tamamı ve ilgili İçerik Analizi sonuçları, Yılmaz'ın tez çalışmasından detaylı olarak incelenebilir (Yılmaz, 2022).

“Sırf kargo paketi açmak bile mutlu olmama yetti!”

“Bu süreçte kitap okuma, yazı yazma becerimin artması beni çok sevindirdi”

“Kitaplar gerçek hayattan bir nebze uzaklaşmak için çok yararlı oldu. Her zamanki gibi...”

“Hemen her gün ev içerisinde bisiklet çevirdim, beni çok mutlu etti. Aslında anladım ki, işten güçten kendimize hiç vakit ayırmıyormuşuz”

“Örneğin dudak maskesini lüks bulurdum. Salgında kendimi şımartmak istedim ve aldım”

“Mobilyalarımızda yaptığımız değişiklikler evde kaldığımız süreçte pozitif etki yarattı”

“Mekanlara para vermediğim için maaşımdan kalan bakiye ile kendimi mutlu edebildim”

“Uzun zamandır yapmak istediğim, fakat bir türlü zaman ve bütçe ayıramadığım antikaları almanın yarattığı mutluluk tarifsizdi”

“Üzgünüm, olumlu etki yaratmadı. Bu süreçte 65 yaş üstü eve tıklımış yaşlı biri olarak satın almalarla mutluluk oyunu oynamak bana uygun bir şey değil.”

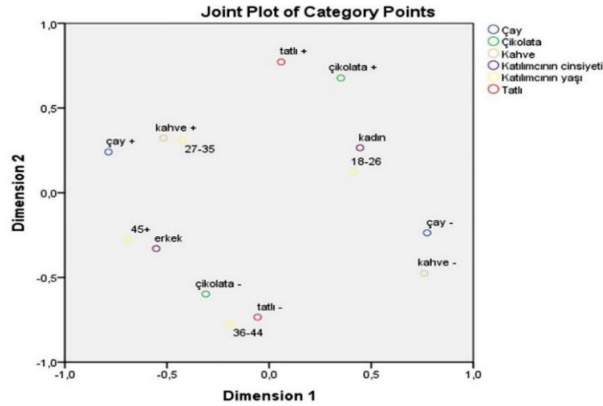
“Başlangıçta olumlu etki yarattı; fakat sonrasında yaptığım alışverişlerin gereksizliği, ürünleri kullanamamam daha kötü hissetmeme neden oldu.”

5.3.7. HOMALS Analizi Sonuçları

Katılımcıların cinsiyet ve yaşları ile COVID-19 salgınında mutlu eden alışveriş tercihleri arasındaki ilişkilerin incelendiği HOMALS analizlerinin sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Cinsiyet ve yaş değişkenleri; çay, kahve, tatlı ve çikolata tercihleri ile birlikte analiz edildiğinde; birinci boyutun Cronbach's Alpha değeri 0,436, özdeğeri 1,570, açıklanma oranı %26; ikinci boyutun Cronbach's Alpha değeri 0,345, özdeğeri 1,404, açıklanma oranı %23 çıkmıştır. İki boyutun toplam açıklama oranı %49,6'dır.

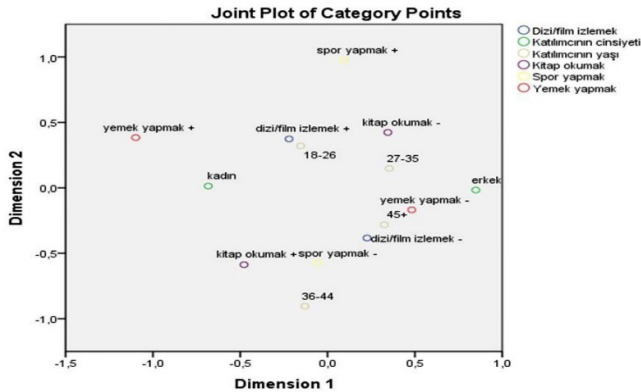
Şekil 12: HOMALS Analizi Sonucu (Çay, Kahve, Tatlı, Çikolata)

Şekil 12'de verilen görsele göre, 18-26 yaş grubu kadın katılımcılar çikolata ve tatlı tercih ederken, 27-35 yaş grubuna sahip olan kadın katılımcılar çay ve kahve tercih etmektedir. 36+ yaş grubundaki erkeklerin tatlı ve çikolata tercih etmedikleri görülmektedir.

Cinsiyet ve yaş değişkenleri; dizi/film izlemek, kitap okumak, spor yapmak ve yemek yapmak tercihleri ile analiz edildiğinde; birinci boyutun Cronbach's Alpha değeri 0,367, özdeğeri 1,440, açıklanma oranı %24; ikinci boyutun Cronbach's Alpha değeri 0,209, özdeğeri 1,211, açıklanma oranı %20 çıkmıştır. İki boyutun toplam açıklanma oranı %44,2 çıkmıştır.

Şekil 13: HOMALS Analizi Sonucu (Dizi/Film, Kitap, Spor, Yemek)

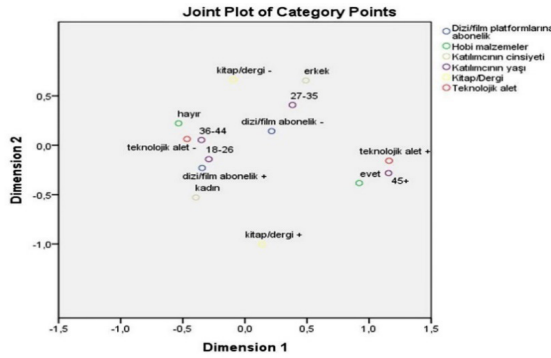

Şekil 13'te verilen görsele göre, 18-26 yaş grubuna sahip kadın katılımcılar yemek yapmayı ve dizi/film izlemeyi tercih etmişlerdir. 27-35 ve 45+ yaş grubundaki erkek katılımcıların kitap okumayı ve yemek yapmayı tercih etmedikleri görülmektedir. 36-44 yaş grubuna sahip katılımcıların kitap okumayı tercih ettikleri, spor yapmayı tercih etmedikleri görülmektedir.

Cinsiyet ve yaş değişkenleri; dizi/film platformlarına üyelik, kitap/dergi, teknolojik alet ve hobi malzemesi için; birinci boyutun Cronbach's Alpha değeri 0,438, özdeğeri 1,575, açıklanma oranı %26; ikinci boyutun Cronbach's Alpha değeri 0,229, özdeğeri 1,236, açıklanma oranı %20 çıkmıştır. İki boyutun toplam açıklanma oranı %46,9 çıkmıştır.

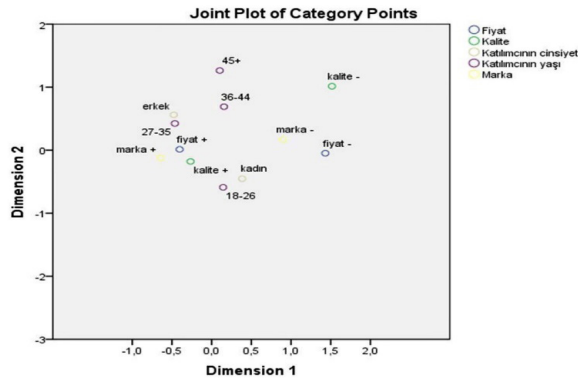
Şekil 14'te verilen görsele göre, 45+ yaş grubuna sahip katılımcılar teknolojik alet ve hobi malzemeleri satın almışlardır. 27-35 yaş grubundaki erkek katılımcıların kitap/dergi ve dizi/film aboneliği satın almadıkları görülmektedir. En çok dizi/film aboneliği ve kitap/dergi satın alanlar kadın katılımcılardır.

Şekil 14: HOMALS Analizi Sonucu (Dizi/Film, Kitap/Dergi, Teknolojik Alet, Hobi Malz.)

Cinsiyet ve yaş ile çay, kahve, tatlı ve çikolata tercihleri için; 1.boyutun Cronbach's Alpha değeri 0,573, özdeğeri 1,847, açıklanma oranı %36, ikinci boyutun Cronbach's Alpha değeri 0,118, özdeğeri 1,104, açıklanma oranı varyansı %22 çıkmıştır. İki boyutun toplam açıklanma oranı %59 çıkmıştır.

Şekil 15: HOMALS Analizi Sonucu (Fiyat, Kalite, Marka)

Şekil 15'te verilen görsele göre 27-35 yaş grubuna sahip erkek katılımcıların seçim kriterlerinde marka ve fiyata önem verdikleri görülmektedir. 18-26 yaş grubuna sahip kadın katılımcıların seçim kriterlerinde özellikle kaliteye önem verdikleri görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

COVID-19 salgını yaşamın her alanında olduğu gibi, alışveriş davranışlarında da önemli değişimlere yol açmıştır. Bu çalışmada, COVID-19 salgınının güçlükleriyle baş edebilmek için yapılan, zaruri alışverişler dışında kalan, mutluluk veren küçük bütçeli alışverişler incelenmiştir. Araştırmanın veri seti, anket tekniği ile derlenen geniş bir örnekleme dayandığından ve analiz için hem nicel hem de nitel istatistik tekniklerine başvurulduğundan, pazarlama, sosyoloji, psikoloji vb. alanlardaki uzmanlara enformasyon sağlayacak nitelikte bulgulara ulaşılmıştır.

Bireylerin, COVID-19 salgını sürecinde zaruri ihtiyaçlarını temin etmenin yanı sıra, kendilerini mutlu etmek için salgın öncesi döneme kıyasla daha çok ürün satın aldıkları anlaşılmaktadır. COVID-19 salgınının zor koşullarıyla baş etmek amacıyla en çok kitap ve dergi satın alınmıştır. İkinci olarak dizi/film platformlarına abonelik; sonrasında hobi malzemeleri, teknolojik alet ve cilt bakım ürünleri tercih edilmiştir. COVID-19 salgınında mutlu hissetmek için en çok tercih edilen yeme-içme ürünleri; sırasıyla kahve, çay, tatlı ve çikolatadır.

COVID-19 salgınında ilk kez satın alınan ürünlerin başında maske, dezenfektan ve kolonya gelmektedir. Ardından sırasıyla bazı hobi malzemeleri, kişisel bakım ürünleri ve ev dekorasyon ürünleri ilk kez satın alınmıştır. Bireylerin ilk kez COVID-19 salgınında deneyimlendikleri faaliyetlerden gelecekte de devam etmeyi planladıkları incelendiğinde; bahçe işleriyle uğraşmak, yemek yapmak, dezenfektan kullanmak, diyet yapmak, spor yapmak öne çıkmıştır.

Salgın vesilesiyle kendine zaman ayırma fırsatı bulan bireylerin bu durumdan hoşnut oldukları ve salgın sonrasındaki yaşamlarında önceliklerinin ve zaman planlamalarının değişim göstereceği öngörülmektedir. Özellikle çalışan kesimin, kendilerine vakit ayırmanın aslında temel bir ihtiyaç olduğunu fark ettikleri gözlemlenmiştir.

Bu alışveriş davranışlarında, online alışverişin yaygınlaşması da etkili olmuştur. COVID-19 salgını sürecinde tüketiciler; alışveriş merkezi, market ya da mağaza yerine online platformlara yönelmişlerdir. Akıllı telefon, internete erişim olanakları, kargo/kurye hizmetlerindeki kolaylıklar, mobil bankacılık hizmetleri gibi faktörlerin de etkisiyle alışveriş yapma sıklığı artmıştır. Online alışveriş alışkanlığının, salgın sonrasında kalıcı hale geleceği söylenebilir.

Tüketicilerin büyük bir bütçe ayırmadan, güvenilir buldukları ürünlere rağbet ettikleri anlaşılmaktadır. Müşteri değerlendirmelerinin ve arkadaş tavsiyelerinin ürün tercihinde yüksek bir önem derecesine sahip olduğu görülmüştür.

Salgın sürecinde değişime en açık kesimlerin, kadınlar ve gençler olduğu söylenebilir. Alışveriş davranışlarında en çok değişiklik gözlenen 18-26 yaş grubundaki bireylerin, alışveriş yapma sıklıklarının arttığı ve kendilerini mutlu etmek için daha fazla ürün satın aldıkları anlaşılmıştır.

Alışveriş alışkanlıkları yönünden en muhafazakâr grup ise, 45+ yaş grubundaki bireylerdir. Bu yaş grubunun genel eğilim olarak, kredi kartı bilgilerinin çalınabileceği, ürünün kusurlu gelebileceği vb. endişelerle internetten alışverişi hala güvenli bulmadıkları kaydedilmiştir.

Salgın sürecinde evde kalma zorunluluğu, sosyal izolasyon ve kişisel gelirden azalma gibi sebeplerden ötürü bireylerde kendi kendine yetebilme, kendi işini görebilme, evdeki eşyaları tamir etme, israftan kaçınma gibi eğilimler artmıştır. Bu sayede bireyler; bu zamana kadar açığa çıkmamış yeteneklerini, becerilerini, ilgi alanlarını keşfetme fırsatı bulmuşlardır. Bu tür algısal ve davranışsal değişimlerin, salgın sonrasında kalıcı olacağı düşünülmektedir.

Zorunlu ihtiyaç kapsamı dışında mutlu olmak, iyi hissetmek için alışverişe yönelen tüketicilerin büyük çoğunluğu bu tercihlerinden pişmanlık duymadıklarını, yaptıkları alışverişlerin kendilerini mutlu ettiğini belirtmişlerdir. “Satın alma” eyleminin “mutluluk” ile ilişkisi, kriz dönemlerinde içerik değişirse dahi, gelecekte de bu bağın her koşulda var olacağı öngörülebilir.

Hem olağan dönemlerde hem de kriz dönemlerinde mutlu eden, iyi gelen, keyfi alışverişler üzerine farklı tipte araştırma desenleri ile hem kalitatif hem de kantitatif veri toplama teknikleri kullanılarak araştırmalar yapılması önerilir.

Küresel ekonomik krizin de etkisiyle COVID-19 salgınının yeni bir evrensel tüketici profili ortaya çıkardığı söylenebilir: “Bütçe yönünden daha kısıtlı ve ihtiyatlı, dijital teknoloji kullanımında daha cesur ve becerikli, karar verici olarak daha seçici ve dikkatli.” Bu nedenle, pazarlamacıların hedef kitle tanımlarındaki değişimleri yakından izlemeleri elzemdir.

Kaynakça

- Alamri, E. S. (2021). Effects of COVID-19 home confinement on eating behavior: A review. *Journal of public health research, 10*(3), jphr-2021.
- Alpar, R. (2013). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler* (4. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Baltacı, A. (2017). Nitel veri analizinde Miles-Huberman modeli. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3*(1), 1-15.
- BBC. (2020). *Türkiyede sosyal medya ne kadar ve nasıl kullanılıyor?* BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53259275>.
- Birleşmiş Milletler. (2021). *Dünya mutluluk raporu*. BBC News: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56464312>
- Bhasin, K. (2020). *Estee Lauder says 'lipstick index' is out, moisturizer is in*. <https://www.bloombergquint.com/onweb/estee-lauder-says-lipstick-index-is-out-moisturizer-is-in>.
- Clausen, S.E. (1998). *Applied correspondence analysis: an introduction*. California: Sage.
- Connelly, L.M. (2016). Trustworthiness in qualitative research. *Medsurg Nursing, 25*(6), 435-437.
- Denzin, N.K., Lincoln, Y.S. (2008). *Introduction: The discipline and practice of qualitative research*. Sage.
- Donthu, N., Gustafsson, A. (2020). Effects of COVID-19 on business and research. *Journal of Business Research 117*, 284-289.
- Erdoğan, Ş. (2020). Nielsen. <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/marketing-turkiye-new-step-didem-sekerel-erdogan-canli-yayin/>
- Ferrara, E., (2020). What types of COVID-19 conspiracies are populated by Twitter bots? *First Monday, 25*(6).
- Giray, S. (2011). *Doğrusal olmayan kanonik korelasyon analizi ve yaşam memnuniyeti üzerine bir uygulama*, (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Greenacre, M.J. (1984). *Theory and applications of correspondence analysis*. Academic Press: London.
- Hill, S. E., Rodeheffer, C. D., Griskevicius, V., Durante, K., & White, A. E. (2012). Boosting beauty in an economic decline: mating, spending, and the lipstick effect. *Journal of Personality and Social Psychology, 103*(2), 275.
- Hirschfeld, H.O. (1935). A connection between correlation and contingency. *In Proceedings of the Cambridge Philosophical Society. 31*(4), 520-524.
- Ichi.Pro. (2020). *Tüketici davranışındaki yeni ekonomik gerilemenin belirteçlerinin istatistiksel analizi*. <https://ichi.pro/tr/cilt-bakim-endeksi-Covid-zamanlari-icin-bir-ruj-endeksi-110.074.941090805>

- Ipsos. (2020). *What makes people happy in the age of COVID-19*. <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-10/global-happiness-2020-report.pdf>
- İdeal Psikolojik Danışmanlık. (2020). *Luppo ve toplumsal güven sorunsalımız*. <https://www.idealpsikolojidanismanlik.com/blog/luppo-ve-toplumsal-guven-sorunsalimiz>
- Karagül, S. (2020). <https://www.medicana.com.tr/haber-detay/10145/coronavirus-koronavirus-COVID-19-salgininda-basit-egzersizlerle-bagisikligimizi-guclendirebiliriz>
- Kayabalı, B. (2018). *Türkiye'nin patlamış mısır endeksi*. <https://berkkayabali.wordpress.com/2018/10/06/turkiyenin-patlamis-misir-endeksi/>
- Kayabaşı, E. T. (2020). COVID-19'un piyasalara ve tüketici davranışlarına etkisi. İstanbul: *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*. 7(5). 15-25.
- Kennett-Hensel, P.A., Sneath, J.Z. ve Lacey, R. (2012). Liminality and consumption in the aftermath of a natural disaster. *Journal of Consumer Marketing*, 29(1), 52–63
- Kilbourne, W.E. (2004). Sustainable communication and the dominant social paradigm: Can they be integrated? *Marketing Theory*, 4(3), 187–208.
- Marshall, C. , Rossman, G. B. (2014). *Designing qualitative research*. California: Sage.
- McKibbin, W.J., Fernando, R. (2020). *The economic impact of COVID-19*. Baldwin, Richard; Mauro Di Weder Beatrice (Ed.), CEPR Press: London, 45-53.
- McKibbin, W.J., Sidorenko, A. (2006). *Global macroeconomic consequences of pandemic influenza*. Australian National University, Sydney.
- Memo, U. (2020). *Netflix'in olağanüstü büyümesi sürüyor!* Teknorex: <https://teknorex.com/netflixin-olaganustu-buyumesi-suruyor/>
- Merriam, S.B., Grenier, R.S. (2019). *Qualitative research in practice: examples for discussion and analysis*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.
- Miles, M.B., Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. New York: Sage.
- Netchaeva, E., Rees, M. (2016). Strategically stunning: the professional motivations behind the lipstick effect. *Psychological Science*, 27(8), 1157-1168
- Özhan, Ş, Altuğ, N. (2015). The effects of the consumers' demographic characteristics on online shopping behavior. *Ege Academic Review*, 15(4), 481-494.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. New York: Sage.
- Seale, C. (1999). Quality in qualitative research. *Qualitative Inquiry*, 5 (4), 465-478.
- Selman, B. (2021). DORinsight: <https://digitalreport.com.tr/dorinsight-tarafindan-yapilan-2021-yili-beklentileri-arastirmasi-marka-33521/>
- Silverman, D. (2016). *Qualitative research*. California: Sage.
- Strauss, A., Corbin, J. M. (1990). *Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques*. California: Sage.
- Suner, A., Çelikoğlu, C. C. (2008). Uygunluk analizinin benzer çok değişkenli analiz yöntemleri ile karşılaştırılması. *İstatistikçiler Dergisi*, 1, 9–15.
- Şimşek, H., Yıldırım, A. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Terlemeç, M. (2019). *Spor aktivitesinin özgüven, serotonin ve dopamine etkisi*.
- Ticimax. (2020). *Corona virüsünün e-ticarete etkisi*. <https://www.ticimax.com/blog/corona-virusunun-e-ticarete-etkisi>.
- TÜİK. (2020). *Yaşam memnuniyeti araştırması*. Türkiye İstatistik Kurumu: <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=37209>
- Uslu, A. (2020). <https://onedio.com/haber/dunya-ekonomisini-izlemek-icin-bakabileceginiz-13-siradisi-gosterge-613223>
- Yıldırım, İ. E. (2017). *İstatistiksel araştırma yöntemleri* (3. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, E. (2022). *Covid-19 salgınında mutluluk hedefli alışveriş davranışları*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

HAPPINESS-TARGETED SHOPPING BEHAVIORS IN THE COVID-19 PANDEMIC

İ. Esen YILDIRIM**
Elif YILMAZ***

As of March 2020, the COVID-19 outbreak has been effective in all areas of life and caused significant changes in daily habits and consumer preferences both in the world and in Turkey. One of the main changes is observed in consumers' tendency towards online platforms for shopping. Particularly quarantine periods accelerated the transformation process from physical stores/markets to virtual markets/stores.

The COVID-19 outbreak, which emerged at a time when the global economy was very fragile, has led to serious threats to the national economies since all medical facilities pressed in the service to struggle with the pandemic and, consequently increase in health expenditures and precautions that restrict social life. Under these conditions, individuals had to use their financial resources more cautiously and they also acted more selectively and carefully as decision makers.

In addition to the economic difficulties, the curfews and quarantine processes implemented to control the pandemic process have created a kind of social illness and negatively affected individuals psychologically and socially. Individuals made an extraordinary effort to survive, to protect their health besides not to lose their resilience and joy.

In this study, the issue of shopping, in coping with the economic, social, and psychological difficulties of the COVID-19 pandemic, was discussed and particularly the function, scope and effect of non-essential shopping in the pandemic process on individuals were investigated. For this purpose, an online survey was applied to determine the happiness-targeted shopping behaviors of individuals in the COVID-19 pandemic. The data set compiled from 482 volunteer participants was analyzed with quantitative and qualitative analysis techniques. Changes in purchasing behaviors during the pandemic, products preferred for happiness in the COVID-19 pandemic, and shopping channel preferences were determined. It was investigated whether there is a relationship between demographic characteristics such as gender, age, marital status and shopping preferences and attitudes of the

** Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Economics, Department of Econometrics; Istanbul, E-Mail: eyildirim@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2574-4340

*** Master's, Marmara University, Institute for Social Sciences, Istanbul, E-Mail: elifyilmaz.96@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7282-9745.

participants. In this context, Chi-square test, HOMALS Analysis and Content Analysis were applied. The findings obtained from the open-ended questions were presented by means of cloud graphics.

The increase in the use of cargo/courier and service quality, mobile devices and mobile banking services have also been effective in the preference of online shopping. In addition to the spread of online shopping, with the effect of the facilitating services of these platforms, the frequency of online shopping has also increased. It is seen that individuals mostly meet their essential needs from online platforms besides they turn to online platforms for hedonic shopping.

It is understood that during the COVID-19 pandemic, most of the individuals purchased more products to make themselves happy than in the pre-pandemic period. Unlike other pandemic and crisis periods, it has been determined that special product preferences are made for the COVID-19 pandemic to be happy. Participants purchased mostly books and magazines to be able to cope with the difficult conditions of the COVID-19 pandemic process. Secondly, TV series/film platforms membership were purchased, and it is followed by hobby materials, technological tools, and skin care products.

It is observed that in the selection of the products that give happiness; “quality”, “price” and “brand” criteria come to the fore. It is understood that consumers prefer products that they find reliable and the ones that could be bought without allocating a large budget. It has been determined that customer reviews and friend recommendations have a high degree of importance in product preference.

The most preferred food and beverage products to feel happy in the COVID-19 pandemic were; coffee, tea, sweets and chocolate, respectively. It has been observed that as age increases, the rate of preference for tea increases and it moves away from the sweet group.

Mask, disinfectant and cologne are the first time-purchased products during the COVID-19 outbreak. Then, some hobby supplies, personal care products and home decoration products were purchased for the first time, respectively.

When examining which of the activities that individuals experienced for the first time during the COVID-19 pandemic and they plan to continue in the future, the answers were gardening, cooking, using disinfectants, dieting, doing sports, watching videos on Youtube, watching TV series/movies, meditation/yoga, continuing their education (foreign language, postgraduate) and playing an instrument.

It can be said that the pandemic process has led to significant changes in the shopping habits of women and young people. The greatest changes were observed in 18-26 age group. It has been understood that the frequency of shopping among young people increased during the pandemic and they bought more products than before to make themselves happy.

In terms of shopping habits, individuals in 45+ age group were least affected during the pandemic. It has been noted that this age group still does not find online shopping safe due to concerns about credit card information being stolen and defective products.

It is predicted that individuals who could take time for themselves during pandemic were satisfied with this situation and their priorities and time planning would change in their lives after the pandemic. It is observed that especially the working people realize how essential it is to devote time to themselves.

Due to reasons such as the obligation to stay at home, social isolation and the decrease in personal income during the pandemic, tendencies such as self-sufficiency, self-employment, repairing the goods in the house and not wasting have increased. In this way, individuals have had the opportunity to discover their talents, skills and interests that have not been revealed until now. It is thought that such perceptual and behavioral changes will be permanent in the post-pandemic period.

Most of the consumers who go shopping in addition to their needs, just to be happy and to feel good, stated that they do not regret this choice and their shopping makes them happy. Even if the relationship between the act of “purchasing” and “happiness” changes its content in periods of pandemic and crisis, it can be predicted that this connection will exist in the future under all circumstances.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLAMASININ IFRS KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ: ULUSLARARASI SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK STANDARTLARI KURULU

EVALUATION OF SUSTAINABILITY REPORTING IN THE SCOPE OF IFRS: INTERNATIONAL SUSTAINABILITY STANDARDS BOARD

Begüm ÖKTEM *
Recep ÖKTEM **

Öz

Finansal raporlama standartları ve muhasebe standartlarına ilişkin küresel ölçekli bir kuruluş olan Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS) Vakfı, sürdürülebilirlik ile ilgili önemli bir adım atmış ve Kasım 2021’de Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu (ISSB)’nu kurduğunu ilan etmiştir. Böylece hem finansal raporlama hem de sürdürülebilirlik raporlaması tek bir çatı altında toplanmıştır. ISSB tarafından standartların oluşumuyla ilgili son gelişme ise, Mart 2022’de, önerilen ilk iki standart ile ilgili taslak metinlerin yayınlanması ve paydaş görüşlerine sunulması olmuştur. Çalışmada sürdürülebilirlik raporlaması IFRS kapsamında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, öncelikle IFRS vakfı kısaca açıklanmış, ardından sürdürülebilirlik ile ilgili IFRS’nin standart belirleme kurulu olan ISSB açıklanarak, farklı bakışların bir araya getirilmesiyle IFRS ve ISSB’nin şekillenmesini etkileyen uluslararası kuruluşların ISSB’ye katkısı açıklanmıştır. Ardından, ISSB tarafından önerilen ilk iki standart ile ilgili taslak metinler olan; “IFRS S1 Sürdürülebilirlik ile İlgili Finansal Bilgilerin Açıklanması İçin Genel Gereklilikler” ve “IFRS S2 İklimle İlgili Açıklamalar” özetlenerek, değerlendirilmiş ve çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Finansal Raporlama Standartları, Sürdürülebilirlik Raporlaması, Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu

Jel Sınıflandırması: M40, M49

Abstract

The International Financial Reporting Standards (IFRS) Foundation, a global organization for financial reporting standards and accounting standards, has taken an important step in sustainability, and in November 2021, it has announced the establishment of the International Sustainability Standards Board (ISSB). Thus both financial reporting and sustainability reporting were gathered under a single roof. The

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Muhasebe ve Vergi Bölümü, İstanbul, E-mail: begumoktem@marmara.edu.tr , ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6175-0452>

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Muhasebe ve Vergi Bölümü, İstanbul, E-mail: recep.oktem@marmara.edu.tr , ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0350-4912>

latest development in the formation of standards by the ISSB was the publication of the draft texts related to the first two proposed standards in March 2022 and submitting them to stakeholder comments. In the paper, sustainability reporting was evaluated within the scope of IFRS. In this context, first, the IFRS foundation was briefly explained, then the ISSB, the standard setting board of IFRS for sustainability, was explained, and the contribution of international organizations that affected the formation of IFRS and ISSB to the ISSB by bringing different perspectives together. Then, the draft texts of the first two standards proposed by the ISSB; “IFRS S1 General Requirements for the Disclosure of Sustainability-Related Financial Information” and “IFRS S2 Climate-Related Disclosures” were summarized and evaluated, and the paper was concluded.

Keywords: International Financial Reporting Standards, Sustainability Reporting, International Sustainability Standards Board.

JEL Classification: M40, M49

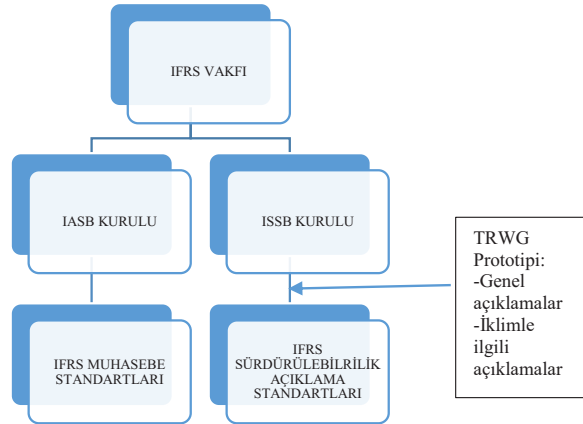
1. Giriş

İşletmelerin performansını gösteren finansal raporların, bir işletmenin performansını bütünüyle yansıtmayı yansıtmadığı konusunda bir soru vardır (Higson, 2003, s.5). Bu sorudan hareketle günümüzde finansal olmayan raporlama kavramı gündeme gelmiştir. Sürdürülebilirlik odaklı hissedar ve paydaş beklentilerinin değişmesi, ileriye yönelik bilgi gereksinimi, şirket imajının artacağı beklentisi gibi nedenler de finansal olmayan raporlamaya olan ilgiyi arttırmıştır. Finansal olmayan raporlama kavramı, sürdürülebilirlik raporları olarak da ifade edilmektedir.

2. Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS) Vakfı

Uluslararası profesyonel muhasebe kuruluşları tarafından 1973 yılında Muhasebe Standartları Komitesi (IASC) oluşturulmuş ve Uluslararası Muhasebe Standartlarını benimsenmiştir. IASC, Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu olarak yeniden yapılandırılmış ve IFRS Vakfı 2000 yılında kurulmuştur. IFRS Vakfı'nın amacı, kaliteli, anlaşılır, uygulanabilir ve küresel olarak kabul görmüş muhasebe ve sürdürülebilirlik açıklama standartlarını geliştirmektir (IFRS, 2022b).

Şekil 1:IFRS Vakfı'nda Kurullar ve Standartlar

Kaynak: KPMG, 2021a.

Şekil 1’de IFRS’nin standart belirleme kurullarına yer verilmiştir. Standartlar, Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) ve yeni oluşturulan Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu (ISSB) tarafından geliştirilmiştir. IASB, IFRS Muhasebe Standartlarını belirlerken, ISSB, IFRS Sürdürülebilirlik Açıklama Standartlarını belirlemektedir. IFRS Muhasebe Standartları, bir şirketin finansal tablolarını nasıl hazırladığını belirlerken, IFRS Sürdürülebilirlik Açıklama Standartları, bir şirketin değer yaratmasına yardımcı olabilecek veya engelleyebilecek sürdürülebilirlikle ilgili faktörler hakkındaki bilgileri nasıl açıkladığını belirlemektedir. İki kurul, yatırımcılara bir şirketin finansal durumu ve performansı hakkında şeffaf ve güvenilir bilgilerin yanı sıra kısa, orta ve uzun vadede kurumsal değerini yaratabilecek veya aşındırabilecek sürdürülebilirlik faktörleri hakkında bilgi sağlamak ve Standartların birbirini tamamlamasını sağlamak için yakın bir şekilde çalışacaktır (IFRS, 2022b). IFRS Vakfı, yeni yönetim kuruluna tanıtım taslağını geliştirmede hızlı bir başlangıç sağlamak bir Teknik Hazırlık Çalışma Grubu (TRWG) oluşturmuştur (KPMG, 2021b).

3. Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu (ISSB)

Sürdürülebilirliğin insan hayatında önemli bir yer tutmasıyla gündeme gelen sürdürülebilirlik ile ilgili raporlamalar iktisadi hayata da yansımıştır. Ekonomik boyutlu finansal sürdürülebilirlik hedefine yönelik düzenlemeler de Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS) ile ilgili çalışmalarda gündeme gelmiştir.

Küresel yatırım portföylerine sahip uluslararası yatırımcılar, şirketlerin iklim ile çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) konularında kaliteli, şeffaf, güvenilir ve karşılaştırılabilir raporlama yapması için çağrıda bulunmaktadır. Bu talebi karşılamak için IFRS Vakfı, 3 Kasım 2021’de yeni bir standart belirleme kurulu olan ISSB’nin oluşturulduğunu duyurmuştur (IFRS, 2022a). Böylece IFRS Vakfı kapsamını genişleterek, geleneksel yaklaşım olan finansal raporlamanın yanında sürdürülebilirliğe yönelik bir kuruluşu bünyesine dahil etmiştir.

ISSB’nin amacı, yatırımcılara ve diğer sermaye piyasası katılımcılarına şirketlerin sürdürülebilirlikle ilgili riskleri ve fırsatları hakkında bilgi sağlayan kapsamlı bir küresel temel (başlangıç) sunmaktır (IFRS, 2022a).

ISSB Başkanı Emmanuel Faber, bu göreve gelmesinde etkin konunun yeşil aklamaların risk haline gelmesi olduğunu belirterek, günümüz pazarındaki sorunun, şirketlerin kimsenin doğrulayamayacağı iddialarda bulunabilmesi olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun, insanların sermaye tahsisi kararları vermesini zorlaştırdığını belirterek, küresel standartlar ile yeşil aklamaya ilişkin konuların önemli ölçüde azalacağını ifade etmiştir (IFRS, 2022e).

İklim değişikliği sorununu ele alan Birleşmiş Milletler küresel zirvesi COP26 için dünya liderleri Glasgow’da buluşurken, IFRS Vakfı, küresel finans piyasalarına iklim ve diğer sürdürülebilirlik konularında açıklama sağlamak için üç önemli gelişmeyi duyurmuştur (IFRS, 2021):

1- Yatırımcıların bilgi ihtiyaçlarını karşılamak için kapsamlı bir küresel yüksek kalitede sürdürülebilirlik açıklama standartları temel (başlangıç) çizgisi geliştirmek için yeni bir ISSB oluşturulması,

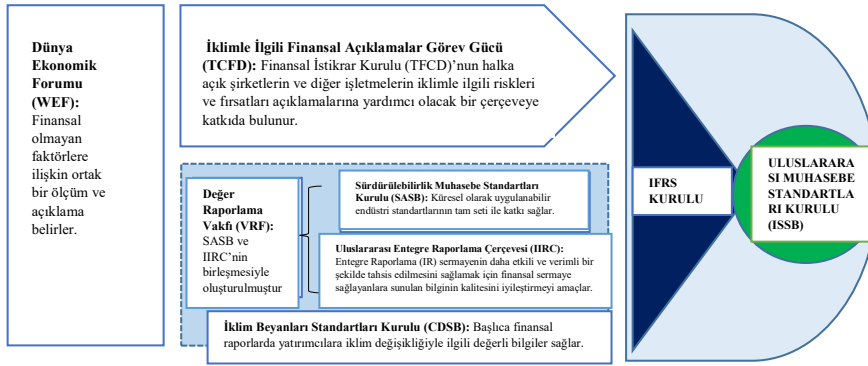
2-Önde gelen yatırımcı odaklı sürdürülebilirlik açıklama kuruluşlarının yeni yönetim kurulunda konsolide etme taahhüdü. IFRS Vakfı, İklim Beyanları Standartları Kurulu'nun (CDSB-CDP'nin bir girişimi) ve Değer Raporlama Vakfının (VRF—Entegre Raporlama Çerçevesini ve SASB Standartlarını barındıran) konsolidasyonunu Haziran 2022'ye kadar tamamlayacak,

3-ISSB için hazırlık çalışmalarını üstlenmek üzere IFRS Vakfı tarafından oluşturulan TRWG'nin geliştirdiği prototipler olan, iklim ve genel açıklama gereksinimlerinin yayınlanması. Bu prototipler, CDSB, IASB, Finansal İstikrar Kurulu'nun İklimle İlgili Finansal Açıklamalar Görev Gücü (TCFD), VRF ve Dünya Ekonomik Forumu (WEF) temsilcilerinin ortak çalışmasının sonucudur. Uluslararası Menkul Kıymetler Komisyonları Örgütü (IOSCO) ve Teknik Uzman Grubu tarafından desteklenmektedir.

3.1. ISSB ve IFRS Sürdürülebilirlik Açıklama Standartlarını Şekillendirmek

ISSB ve IFRS Sürdürülebilirlik açıklama standartlarının şekillenmesinde, farklı bakışların bir araya getirilmesiyle ISSB'nin oluşumunu destekleyen kuruluşlar mevcuttur.

Şekil 2: ISSB'yi kuruluş aşamasında destekleyen kuruluşlar

Kaynak: KPMG, 2021b.

Şekil 2 incelendiğinde, ISSB'yi kuruluş aşamasında ortak çalışmalar ile destekleyen kuruluşlar; CDSB, Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi (IIRC), Sürdürülebilirlik Muhasebe Standartları Kurulu (SASB), TCFD, WEF ve VRF olarak görülmektedir. Ayrıca, Şekil 2'de yer almamakla birlikte, IFRS'nin muhasebe standartlarını belirleyen kuruluşu olan IASC (IASB'nin önceki ismi)'nin 1982 yılında IFAC ile imzaladığı "IASC-IFAC Karşılıklı Taahhütler" anlaşması çerçevesinde Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC) ve IOSCO'nun ISSB kuruluş aşamasında yaptığı katkı açıklanmıştır (Humphrey, 2007, s.2). Bu nedenle çalışmada öncelikle ilgili kuruluşların faaliyetleri ve ISSB'ye katkısına yer verilecektir.

3.1.1. Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC)

IFAC, 1977 yılında Münih, Almanya'da 11. Dünya Muhasebeciler Kongresi'nde küresel muhasebe mesleğini kamu yararına güçlendirmek için kurulmuştur (IFAC, 2022a).

ISSB'ye Katkısı: IFAC, sürdürülebilirlikle ilgili bilgilerin raporlanmasına yönelik küresel bir sisteme doğru “İleriye Doğru Yol” haritasında, IFRS Vakfı'nı yeni bir Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu (ISSB) oluşturulması çağrısı yapmıştır (IFAC, 2021). “Kurumsal Yapıyı Geliştirmek/İleriye Doğru Yol” haritasında küresel bir yaklaşım benimsenerek, birbiriyle bağlantılı kurumsal raporlamanın küresel sistemini oluşturmak ve koordine etmek için yeni bir standart belirleme kurulunun gerekli olduğu belirtilmiştir. Finansal ve finansal olmayan bilgilerin kavramsal bir çerçeve aracılığıyla birbirine bağlanması gerektiği belirtilerek, entegre raporlama ilkeleri ve TCFD'nin çalışmalarının bir başlangıç noktası olması gerektiği ifade edilmiştir (IFAC, 2022b).

3.1.2. İklimle İlgili Finansal Açıklamalar Görev Gücü (TCFD)

Finansal İstikrar Kurulu, iklimle ilgili finansal bilgilerin raporlanmasını iyileştirmek ve arttırmak için İklimle İlgili Finansal Açıklamalara İlişkin Görev Gücü'nü (TCFD) oluşturmuştur (TCFD, 2022).

ISSB'ye Katkısı: ISSB'nin Teknik Hazırlama Çalışma Grubu (TRWG) tarafından hazırlanan prototipler çalışma programı iki unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurlardan birincisinin, “TCFD tavsiyeleri ve SASB endüstri tabanlı standartları temel alan iklimle ilgili açıklamalar” olduğu belirtilmiştir (KPMG, 2021b).

3.1.3. İklim Beyanları Standartları Kurulu (CDSB)

İklim Beyanları Standartları Kurulu (CDSB), doğal-sosyal sermayeyi finansal sermaye ile eşitlemek için küresel ve kurumsal raporlama modelini ilerletmeye ve uyumlu hale getirmeye kararlı çevresel ve sosyal STK'lardan oluşan uluslararası bir iş konsorsiyumu olarak 2007 yılında kurulmuştur (CDSB, 2022). CDSB'nin iklim, su ve biyoçeşitlilik açıklamaları, çevresel ve sosyal bilgileri ile teknik rehberliği raporlamaya yönelik Çerçevesi, IFRS Sürdürülebilirlik Açıklama Standartları yayınlanana kadar şirketler için geçerli ve uygulanabilir kalacaktır (CDSB, 2022).

ISSB'ye Katkısı: IFRS Vakfı, Haziran 2022'ye kadar İklim Beyanları Standartları Kurulu (CDSB) ve Değer Raporlama Vakfı (VRF)'ni konsolide edeceğini bildirmiştir. Bu, yatırımcı odaklı sürdürülebilirlik açıklama kuruluşları olan CDSB ve Değer Raporlama Vakfı'nın (VRF) Haziran 2022'ye kadar yeni ISSB'ye personel ve kaynak sağlamak üzere IFRS Vakfı'nda konsolide etme taahhüdünün ilk bölümünün tamamlandığını göstermektedir. (ISSB). Bu konsolidasyonun bir parçası olarak, CDSB personeli, ISSB'nin çalışmalarını desteklemek için temel fikri mülkiyet ve teknik varlıklarla birlikte IFRS Vakfı'na devredilmektedir (CDSB, 2022).

3.1.4. Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi (IIRC)

Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi (IIRC) değer yaratma, koruma veya aşınma ilgili mesajın kurumsal raporlamanın evriminde bir sonraki adım olduğu görüşünü paylaşmaktadır. Etkin ve üretken sermaye tahsisi ile sonuçlanan entegre raporlama ve düşünme döngüsü, finansal istikrar ve sürdürülebilir kalkınma için bir güç görevi görecektir (IIRC, 2021).

ISSB'ye Katkısı: IFRS Vakfı, entegre raporlamanın temel kavramları ve yol gösterici ilkeleri aracılığıyla IASB ve ISSB'nin çalışmaları arasında bağlantı kurulması konusunda tavsiyelerde bulunmak için IIRC Konseyi ile birlikte çalışmayı amaçlamaktadır (IFRS, 2022b).

3.1.5. Sürdürülebilirlik Muhasebe Standartları Kurulu (SASB)

SASB Standartları, şirketler tarafından yatırımcılara, finansal açıdan önemli sürdürülebilirlik bilgilerinin açıklanmasına rehberlik eder. 77 sektör için geçerli olan Standartlar, her bir sektördeki finansal performansla ilgili çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) konularının alt kümesini tanımlar. SASB Standartları, VRF'nin himayesinde sürdürülür (SASB, 2022).

ISSB'ye Katkısı: ISSB'nin TRWG tarafından hazırlanan prototipler çalışma programı iki unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurlardan birincisinin, "TCFD tavsiyeleri ve SASB endüstri tabanlı standartları temel alan iklimle ilgili açıklamalar" olduğu belirtilmiştir (KPMG, 2021b).

3.1.6. Değer Raporlama Vakfı (VRF)

IIRC ve SASB 9 Haziran 2021 tarihinde VRF'yi oluşturmak için birleşmelerini resmen bildirmiştir (VRF, 2021). Değer Raporlama Vakfı, işletmelere ve yatırımcılara kurumsal değer nasıl yaratıldığı, korunduğu veya aşıldığı konusunda ortak bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olmak için tasarlanmış kapsamlı bir kaynak paketi sunan küresel bir kâr amacı gütmeyen kuruluştur (VRF, 2021).

ISSB'ye Katkısı: Değer Raporlama Vakfı'nın, SASB ve IIRC'nin araçlarını, kaynaklarını ve ilişkilerini birleştirerek, daha tutarlı bir ortama doğru ilerlemeye ve IFRS'nin önemli çabalarını desteklemeye devam edeceği ifade edilmiştir (VRF, 2021).

3.1.7. Dünya Ekonomik Forumu (WEF)

Dünya Ekonomik Forumu, 1971 yılında kurulan, merkezi Cenevre, İsviçre'de olan ve faaliyetleri paydaş teorisi üzerine kurulu bir kuruluştur (WEF, 2022a).

ISSB'ye Katkısı: Dünya Ekonomik Forumu, başlıca standart belirleyicileri ve çerçeveleri bir araya getirmek için Etki Yönetimi Projesi (IMP) ile işbirliği yapmıştır. Forum ayrıca TRWG'nin bir üyesi olarak IFRS ile yakın iş birliği içinde çalışmıştır. Bu katkılar sayesinde Forum, Uluslararası Sürdürülebilirlik

Standartları Kurulu'nun (ISSB) devam eden sürecine katkıda bulunmuş ve artık bir standart belirleme sürecinden geçecek olan standart prototiplerinin oluşturulmasını desteklemiştir (WEF, 2022b).

3.1.8. Uluslararası Menkul Kıymet Komisyonları Örgütü (IOSCO)

IOSCO, menkul kıymet piyasalarının düzenlemesi için küresel standart belirleyici olarak kabul edilmektedir ve 34 menkul kıymet düzenleyici kuruluşundan oluşmaktadır (IOSCO, 2021a).

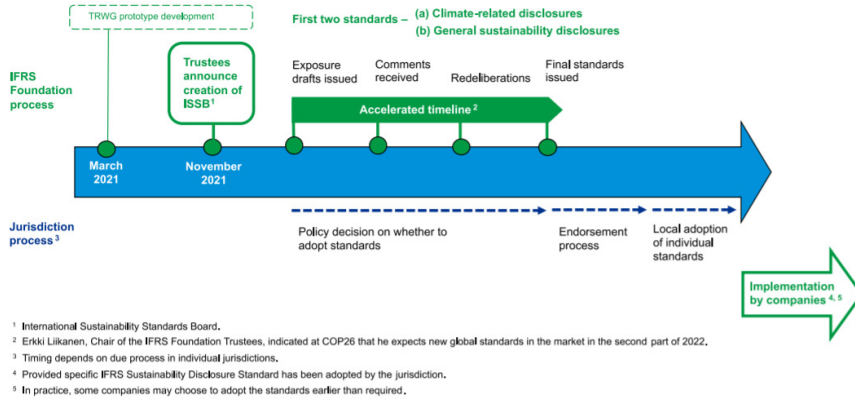
ISSB'ye Katkısı: IOSCO, IFRS vakfı izleme kurulu başkanıdır ve ISSB'nin kurulması için teknik hazırlıkları yapmaktadır. IOSCO, ISSB'nin başlangıç standartları için bir çerçeve oluşturmak ve gelecekteki standartlarını değerlendirmek için çalışırken IFRS Vakfı ile ilişki kurmak amacıyla Teknik Uzman Grubu (TEG) kurmuştur. IFRS Vakfı ise, yeni ISSB için standartların içeriğine ilişkin teknik tavsiyeler geliştirmek ve Prototipi daha da geliştirmek üzere TRWG'yi oluşturmuştur. Ayrıca, TRWG, Prototipin diğer ESG konularına nasıl genişletilebileceğini değerlendirecektir. IOSCO, TRWG'ye gözlemci olarak katılmaktadır (IOSCO, 2021b).

Ayrıca, IOSCO üyesi olan ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu (SEC), ISSB'ye ilişkin olarak diğer kuruluşların aksine, IFRS Vakfının sürdürülebilirlik standartlarını belirleme girişiminden kaçınması gerektiğini belirtmiş, bunun nedenlerini ise üç maddede özetlemiştir. 1 – Sürdürülebilirlik standartlarını finansal raporlama standartlarıyla uygunsuz bir şekilde eşitleyeceği, 2 – Vakfın önemli ve yatırımcı merkezli çalışmasını baltalayacağı ve 3 – Ciddi yönetim endişelerini arttıracacağı olarak ifade etmiştir. SEC ayrıca, muhasebe standartları ve sürdürülebilirlik standartlarının temelde farklı olduğunu, IFRS vakfının şu anki çabasında olduğu gibi ikisini eşitlemenin, yatırımcıları yanıltma riskini taşıdığını ifade etmiştir. Sürdürülebilirlik standartlarını belirlemenin, finansal muhasebe standartlarını belirlemekten daha öznel, daha az kesin, daha az odaklanmış, daha açık uçlu bir faaliyet olduğunu; sürdürülebilirlik standartlarının zaman zaman ekonomiye değinebilse de temelde ekonomik karar verme ile ilgili olmadığını ifade etmiştir (IOSCO, 2021a; SEC, 2021).

3.2. IFRS Sürdürülebilirlik Açıklama Standartları, Adaptasyon ve Uygulama Adımları

IFRS Sürdürülebilirlik Açıklama Standartları, adaptasyon ve uygulama adımlarında, Mart 2021'de TRWG prototip geliştirme amacıyla oluşturulmuş, Kasım 2021'de IFRS tarafından ISSB'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Hızlandırılmış zaman çizelgesi incelendiğinde, taslakların yayınlanması, yorumların alınması, yeniden müzakereler ve yayınlanan final standartlarından oluştuğu görülmektedir. İlk iki standart; iklimle ilgili açıklamalar ve genel sürdürülebilirlik açıklamalarından oluşmaktadır. Standartların uygulama adımları ise, standartların kabul edilip edilmeyeceğine ilişkin politika karar süreci, onay süreci, standartların yerel olarak benimsenmesi ve şirketler tarafından uygulanmasında oluşmaktadır.

Şekil 3: IFRS Sürdürülebilirlik Açıklama Standartları, Adaptasyon ve Uygulama Adımları

Kaynak: KPMG, 2021b.

İklimle ilgili açıklama standardının, daha geniş sürdürülebilirlik konularına ilişkin standartlar da dahil olmak üzere, ISSB tarafından yayınlanan, önerilen bir sürdürülebilirlik açıklama standartları paketinin ilki olması beklenmektedir (KPMG, 2021b).

3.3. Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu (ISSB) Taslak Metin

ISSB 31 Mart 2022 tarihinde, önerilen ilk iki standart hakkındaki görüşlerini paylaşmaları için paydaşlara sunmuştur (IFRS, 2022d). Bu standartlar aşağıda açıklanmıştır.

3.3.1. IFRS S1 Sürdürülebilirlik ile İlgili Finansal Bilgilerin Açıklanması İçin Genel Gereklilikler Taslak Metin

IFRS S1 Sürdürülebilirlik ile İlgili Finansal Bilgilerin Açıklanması İçin Genel Gereklilikler Taslak Metin özeti Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: IFRS S1 Sürdürülebilirlik ile İlgili Finansal Bilgilerin Açıklanması İçin Genel Gereklilikler Taslak Metin Özeti

Giriş	
ISSB neden Taslak metin yayınlıyor?	<p>Bu teklifler, genel amaçlı finansal raporlamanın birincil kullanıcılarından (yatırımcılar, borç verenler ve diğer alacaklılar) gelen çağrılara yanıt vererek, bir işletmenin kurumsal değerini değerlendirmelerine yardımcı olmak için sürdürülebilirlikle ilgili daha tutarlı, eksiksiz, karşılaştırılabilir ve doğrulanabilir finansal bilgiler sunar.</p> <p>Sürdürülebilirlikle ilgili riskler ve fırsatlar, bir işletmenin kaynaklara bağımlılıklarından ve kaynaklar üzerindeki etkilerinden ve işletmenin bu etki ve bağımlılıklardan olumlu veya olumsuz etkilenebilecek ilişkilerden kaynaklanır.</p> <p>Bir işletmenin iş modeli örneğin su gibi doğal bir kaynağa bağlı olduğunda, söz konusu kaynağın kalitesi, bulunabilirliği ve fiyatlandırmasındaki değişikliklerden etkilenmesi muhtemeldir. Bir kuruluşun faaliyetleri, örneğin yerel topluluklar üzerinde olumsuz dış etkilere yol açtığına, daha katı hükümet düzenlemelerine ve itibara ilişkin etkilerin sonuçlarına – örneğin kuruluşun markası üzerindeki olumsuz etkisi ve daha yüksek işe alım maliyetleri gibi – maruz kalabilir.</p> <p>Kurumsal değer, kısa, orta ve uzun vadede gelecekteki nakit akışlarının tutarı, zamanlaması ve kesinliğine ilişkin beklentileri ve bu nakit akışlarının işletmenin risk profili ve finansmana erişimi ve sermaye maliyeti ışığındaki değerini yansıtır. Mali tablolarında yer alan bilgiler ve bir kuruluşun sürdürülebilirlikle ilgili mali açıklamalarında yer alan bilgiler, birincil kullanıcının kuruluşun kurumsal değerine ilişkin değerlendirmesi için temel girdilerdir.</p>
Taslak metindeki tekliflerin bir özeti	<p>Teklifler, birincil kullanıcılara eksiksiz bir sürdürülebilirlik ile ilgili finansal açıklamalar seti sağlamak ve sürdürülebilirlikle ilgili finansal bilgilerin açıklanması için genel gereksinimleri ortaya koymaktadır. Taslak metin, sürdürülebilirlikle ilgili finansal bilgi prototipinin açıklanması için genel gerekliliklere dayanmaktadır.</p> <p>Taslak Metin, TRWG tarafından geliştirilen ve Kasım 2021’de IFRS Vakfı web sitesinde yayınlanan sürdürülebilirlikle ilgili finansal bilgi prototipinin açıklanması için genel gerekliliklere dayanmaktadır. Prototip ve Taslak Metin, Finansal İstikrar Kurulu’nun TCFD’nin tavsiyelerini ve Aralık 2020’de sürdürülebilirlikle ilgili finansal açıklama standardının bir prototipinde yayınlandığı şekliyle uluslararası sürdürülebilirlik kurumlarının çerçevelerinin ve standartlarının bileşenlerini içerir. Taslak metin, sürdürülebilirlikle ilgili finansal bilgi prototipinin açıklanması için genel gerekliliklere dayanmaktadır.</p> <p>Taslak metin, IASB’nin Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçevesi, “UMS 1 Finansal Tabloların Sunumu” ve “UMS 8 Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerindeki Değişiklikler ve Hatalar” ile tutarlı tanımlar ve gereklilikler için önerileri içerir.</p>

Taslak metin için geçerli olan yasal süreç hükümleri	Mütevelli heyeti, ISSB kurulurken (yani bir geçiş önlemi olarak) ISSB Başkanına ve Başkan Yardımcısına iklimle ilgili bir açıklama standardının taslak metinlerini ve/veya bir genel gereksinim açıklamasını yayınlama yetkisinin sağlanması uygun olacağını kabul etmiştir. Bu karar, Kasım 2021'de yayınlanan IFRS Vakfı Tüzüğü'nün 56. paragrafında yansıtılmaktadır. Anayasada yer alan bu hükmün etkisi, sadece taslak metinlerin ISSB'nin yeter sayısı oluşmadan yayınlanmasını sağlamaktadır. Taslak metinler halkın katılımına tabidir ve ISSB tarafından yeniden görüşülecektir. Taslak metinlere ilişkin olarak ISSB Başkanı ve Başkan Yardımcısının hakları, 21 Mart 2022 tarihinde toplanan ve ISSB Başkan ve Başkan Yardımcısı'nın yayınına itiraz etmediklerini teyit ettikleri bir toplantıda danışılan Mütevelli Heyetinin Hukuki Süreç Gözetim Komitesi tarafından gözetime tabi tutulmuştur.
Sonraki adımlar	ISSB, paydaşlardan gelen geri bildirimlere dayanarak 2022'nin ikinci yarısında Taslak metni yeniden gözden geçirmeyi ve bu tekliflere dayalı olarak ortaya çıkan IFRS Sürdürülebilirlik Açıklama Standardını hızlı bir şekilde yayınlamayı amaçlamaktadır.
Yorum daveti	Başkan ve Başkan Yardımcısı paydaşları, Taslak metindeki teklifler hakkında yorum yapmaya davet eder.
Yanıtlayanlar için sorular	Soru 1—Genel yaklaşım; Soru 2—Amaç; Soru 3—Kapsam; Soru 4—Temel içerik; Soru 5—Raporlayan kuruluş; Soru 6—Bağlantılı bilgiler; Soru 7—Gerçeğe uygun sunum; Soru 8 - Önemlilik; Soru 9—Raporlama sıklığı; Soru 10—Bilginin yeri; Soru 11—Karşılaştırmalı bilgiler, tahmin kaynakları ve sonuç belirsizliği ve hatalar; Soru 12—Uygunluk beyanı; Soru 13—Yürürlük tarihi; Soru 14—Küresel temel; Soru 15—Dijital raporlama; Soru 16—Maliyetler, faydalar ve olası etkiler; Soru 17—Diğer yorumlar.
Son tarih	ISSB, 29 Temmuz 2022 tarihine kadar yanıtlanan ankete ilişkin tüm yazılı yorumları ve yanıtları dikkate alacaktır.
IFRS S1	
Sürdürülebilirlikle İlgili Finansal Bilgilerin Açıklanmasına İlişkin Genel Şartlar	
Amaç	IFRS S1 Sürdürülebilirlikle İlgili Finansal Bilgilerin Açıklanmasına İlişkin Genel Şartlar'ın amacı, bir işletmenin, genel amaçlı finansal raporlamanın birincil kullanıcıları için yararlı olan, kurumsal değeri değerlendirdiklerinde ve kuruma kaynak sağlayıp sağlamamaya karar verdiklerinde, sürdürülebilirlikle ilgili önemli riskleri ve fırsatları hakkındaki bilgileri açıklamasını zorunlu kılmaktır. Sürdürülebilirlikle ilgili finansal bilgiler, finansal tablolarda raporlanan bilgilerden daha geniştir ve aşağıdakilerle ilgili bilgileri içerebilir: (a) bir işletmenin sürdürülebilirlikle ilgili riskler ve fırsatlara ilişkin yönetimi ve bunları ele alma stratejisi; (b) ilgili finansal tablolarda muhasebeleştirilme kriterlerini henüz karşılamayan gelecekteki giriş ve çıkışlarla sonuçlanabilecek işletme tarafından alınan kararlar; (c) İnsanlarla, gezegenle ve ekonomiyle olan ilişkileri ve bunlar üzerindeki etkileri ve bağımlılıkları gibi üstlendiği eylemlerin bir sonucu olarak işletmenin itibarı, performansı ve beklentileri; ve (d) İşletmenin bilgiye dayalı varlık geliştirmesi.

Kapsam	İşletme, bu [taslak] Standardı, sürdürülebilirlikle ilgili finansal bilgileri IFRS Sürdürülebilirlik Açıklama Standartlarına uygun olarak hazırlarken ve açıklarken uygular. Bir işletme, ilgili finansal tablolarının IFRS Muhasebe Standartlarına veya diğer Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri (GAAP)'ne uygun olarak hazırlanması durumunda, IFRS Sürdürülebilirlik Açıklama Standartlarını uygulayabilir. Genel amaçlı finansal raporlamanın birincil kullanıcıları tarafından bir işletmenin kurumsal değerine ilişkin değerlendirmeleri etkilemesi makul olarak beklenemeyen, sürdürülebilirlikle ilgili riskler ve fırsatlar, bu [taslak] Standardın kapsamı dışındadır.
Temel içerik	İşletme aşağıdakiler hakkında açıklamalar yapar: (a) yönetim—kuruluşun sürdürülebilirlikle ilgili riskleri ve fırsatları izlemek ve yönetmek için kullandığı yönetim süreçleri, kontrolleri ve prosedürleri; (b) strateji—kısa, orta ve uzun vadede işletmenin iş modelini ve stratejisini etkileyebilecek sürdürülebilirlikle ilgili riskleri ve fırsatları ele almaya yönelik yaklaşım; (c) risk yönetimi—kuruluşun sürdürülebilirlikle ilgili riskleri belirlemek, değerlendirmek ve yönetmek için kullandığı süreçler; ve (d) metrikler ve hedefler—sürdürülebilirlikle ilgili riskler ve fırsatlarla ilgili olarak kuruluşun performansını zaman içinde değerlendirmek, yönetmek ve izlemek için kullanılan bilgiler.
1-Yönetim	Yönetim üzerine sürdürülebilirlikle ilgili finansal açıklamaların amacı, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının sürdürülebilirlikle ilgili riskleri ve fırsatları izlemek ve yönetmek için kullanılan yönetim süreçlerini, kontrollerini ve prosedürlerini anlamalarını sağlamaktır.
2 – Strateji	Strateji üzerine sürdürülebilirlikle ilgili finansal açıklamaların amacı, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının bir işletmenin sürdürülebilirlikle ilgili önemli riskleri ve fırsatları ele alma stratejisini anlamalarını sağlamaktır. Sürdürülebilirlikle ilgili riskler ve fırsatlar: İşletme, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının, kısa, orta veya uzun vadede, işletmenin iş modelini, stratejisini ve nakit akışlarını, finansmana erişimini ve sermaye maliyetini etkilemesi makul olarak beklenebilecek sürdürülebilirlikle ilgili önemli riskleri ve fırsatları anlamalarını sağlayan bilgileri açıklar. Strateji ve karar verme: İşletme, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının, sürdürülebilirlikle ilgili önemli risklerin ve fırsatların stratejisi ve karar alma süreçleri üzerindeki etkilerini anlamalarını sağlayan bilgileri açıklar. Finansal durum, finansal performans ve nakit akışları: İşletme, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının, sürdürülebilirlikle ilgili önemli risk ve fırsatların finansal durumu, finansal performansı ve raporlama dönemine ilişkin nakit akışları üzerindeki etkilerini ve kısa, orta ve uzun vadede beklenen etkileri anlamalarını sağlayan bilgileri açıklar. İşletme, bunu yapmadığı sürece nicel bilgileri açıklar. Bir işletme nicel bilgi sağlayamıyorsa, nitel bilgi sağlar. Dayanıklılık: İşletme, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının, sürdürülebilirlikle ilgili önemli risklerden kaynaklanan belirsizliklere uyum sağlama kapasitesini anlamalarını sağlayan bilgileri açıklar.

3-Risk yönetimi	Risk yönetimine ilişkin sürdürülebilirlikle ilgili finansal açıklamaların amacı, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının, sürdürülebilirlikle ilgili risklerin ve fırsatların belirlendiği, değerlendirildiği ve yönetildiği süreci veya süreçleri anlamalarını sağlamaktır.
4-Metrikler ve hedefler	Metrikler ve hedeflerle ilgili sürdürülebilirlikle ilgili finansal açıklamaların amacı, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının bir işletmenin sürdürülebilirlikle ilgili önemli risk ve fırsatlarını nasıl ölçtüğünü, izlediğini ve yönettiğini anlamasını sağlamaktır.
Genel Özellikler	
1-Raporlayan kuruluş	Bir işletmenin sürdürülebilirlikle ilgili finansal açıklamaları, ilgili genel amaçlı finansal tablolarla aynı raporlayan işletme için olacaktır. Örneğin, raporlayan işletme bir grup ise, konsolide finansal tablolar bir ana ortaklık ve onun bağlı ortaklıkları için olacaktır.
2 – Bağlantılı bilgi	İşletme, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının sürdürülebilirlikle ilgili çeşitli riskler ve fırsatlar arasındaki bağlantıları ve bu riskler ve fırsatlar hakkındaki bilgilerin genel amaçlı finansal tablolardaki bilgilerle nasıl bağlantılı olduğunu değerlendirmelerine olanak tanıyan bilgileri sağlar.
3 – Gerçeğe uygun sunum	Sürdürülebilirlikle ilgili eksiksiz bir finansal açıklamalar seti, bir işletmenin maruz kaldığı sürdürülebilirlikle ilgili riskleri ve fırsatları gerçeğe uygun bir şekilde sunacaktır. Gerçeğe uygun sunum, bu [taslak] Standartta belirtilen ilkelere uygun olarak sürdürülebilirlikle ilgili risklerin ve fırsatların gerçeğe uygun temsilini gerektirir. Bu [taslak] Standart, bir işletmenin maruz kaldığı sürdürülebilirlikle ilgili tüm önemli riskler ve fırsatlar hakkında önemli bilgileri açıklamasını gerektirir.
4 – Önemlilik	Sürdürülebilirlikle ilgili finansal bilgiler, bu bilgilerin atlanması, yanlış belirtilmesi veya gizlenmesinin, genel amaçlı finansal raporlamanın birincil kullanıcılarının raporlayan kuruluş hakkında bilgi sağlayan bu raporlamaya dayanarak aldıkları kararları etkilemesi makul olarak beklenebiliyorsa önemlidir. Sürdürülebilirlikle ilgili önemli finansal bilgiler, birincil kullanıcıların bir işletmenin kurumsal değerine ilişkin değerlendirmelerini etkilemesi makul olarak beklenebilecek faktörlere ilişkin bilgiler sağlar. Önemlilik, işletmenin genel amaçlı finansal raporlaması bağlamında, bilgilerin ilgili olduğu kalemlerin niteliğine veya büyüklüğüne veya her ikisine dayalı olarak işletmeye özgü bir yönüdür. Bu açıklamadan elde edilen bilgiler önemli değilse, işletmenin bir IFRS Sürdürülebilirlik Açıklama Standardı tarafından zorunlu kılınan belirli bir açıklama yapmasına gerek yoktur.
5-Karşılaştırmalı bilgi	İşletme, cari dönemde açıklanan tüm metrikler için önceki döneme ilişkin karşılaştırmalı bilgileri açıklar. Bu tür bilgiler, cari dönemin sürdürülebilirlikle ilgili finansal açıklamalarının anlaşılmasıyla ilgili olduğunda, işletme ayrıca sürdürülebilirlikle ilgili açıklayıcı ve tanımlayıcı finansal açıklamalar için karşılaştırmalı bilgileri açıklar. İşletme, sürdürülebilirlikle ilgili finansal açıklamalar sağlarken, güncellenmiş tahminleri yansıtan karşılaştırmalı bilgileri açıklar.
6-Raporlama sıklığı	Bir işletme, sürdürülebilirlikle ilgili finansal açıklamalarını ilgili finansal tablolarıyla aynı zamanda raporlar ve sürdürülebilirlikle ilgili finansal açıklamalar, finansal tablolarla aynı raporlama dönemi için yapılır.

7-Bilginin yeri	Bir işletme için geçerli olan herhangi bir düzenlemeye veya diğer gerekliliklere tabi olarak, genel amaçlı finansal raporlamasında sürdürülebilirlikle ilgili finansal bilgilerin açıklanacağı çeşitli olası yerler vardır. Sürdürülebilirlikle ilgili finansal açıklamalar, yönetim yorumlarının bir işletmenin genel amaçlı finansal raporlamasının bir parçasını oluşturması durumunda, işletmenin yönetim yorumuna dahil edilebilir. Yönetim yorumu, yönetimin tartışması ve analizi, işletme ve mali inceleme, entegre rapor ve stratejik rapor dahil olmak üzere çeşitli isimlerde raporlar tarafından bilinebilir veya bunlara dahil edilebilir.
8-Tahmin kaynakları ve sonuç belirsizliği	Metrikler doğrudan ölçülemediğinde ve yalnızca tahmin edileildiğinde, ölçüm belirsizliği ortaya çıkar. Makul tahminlerin kullanılması, sürdürülebilirlikle ilgili metriklerin hazırlanmasının önemli bir parçasıdır ve tahminler doğru bir şekilde tanımlanıp açıklanmışsa, bilgilerin yararlılığını azaltmaz. İşletme, açıkladığı önemli tahmin belirsizliği olan metrikleri belirler, tahmin belirsizliklerinin kaynaklarını ve yapısını ve belirsizlikleri etkileyen faktörleri açıklar.
9-Hatalar	Önceki dönem hataları, işletmenin bir veya daha fazla önceki döneme ilişkin sürdürülebilirlikle ilgili finansal açıklamalarındaki eksiklikler ve yanlışlıklardır. Bu dönemde tespit edilen olası cari dönem hataları, genel amaçlı finansal raporlamanın yayınlanmasına izin verilmeden önce düzeltilir. Bununla birlikte, önemli hatalar bazen sonraki bir döneme kadar bulunmaz. Bir hatanın önceki işlemler üzerindeki etkisini belirlemek mümkün olmadığında işletme, hatayı mümkün olan en erken tarihten itibaren düzeltmek için karşılaştırmalı bilgileri yeniden düzenler.
10-Uygunluk beyanı	Sürdürülebilirlikle ilgili finansal açıklamaları, IFRS Sürdürülebilirlik Açıklama Standartlarının ilgili tüm hükümlerine uyan bir işletme, açık ve koşulsuz bir uygunluk beyanı içermelidir.

Kaynak: IFRS, 2022, [Draft] IFRS S1 General Requirements for Disclosure of Sustainability-related Financial Information.

3.3.2. IFRS S2 İklimle İlgili Açıklamalar Taslak Metin

IFRS S2 İklimle İlgili Açıklamalar Taslak Metin özeti Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: IFRS S2 İklimle İlgili Açıklamalar Taslak Metin Özeti

Giriş	
ISSB neden Taslak metin yayınlıyor?	Taslak metin, tutarlı ölçümler ve standartlaştırılmış nitel açıklamalar dahil olmak üzere daha tutarlı, eksiksiz, karşılaştırılabilir ve doğrulanabilir bilgiler için iklimle ilgili risk ve fırsatların işletmenin finansal durumu ve finansal performansını, kısa, orta ve uzun vadede işletmenin gelecekteki nakit akışlarının tutarını ve iş modelini nasıl etkilediğine yardımcı olmak için, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarından gelen çağrılara yanıt olarak geliştirilmiştir.

<p>Taslak metindeki tekliflerin bir özeti</p>	<p>Taslak metindeki öneriler, iklimle ilgili risk ve fırsatların belirlenmesi, ölçülmesi ve açıklanması için gereklilikleri ortaya koymaktadır. Taslak metin amacı, bir işletmenin iklimle ilgili risklere ve fırsatlara maruz kalması hakkında bilgi vermesini istemektir. Bu bilgiler, işletmenin genel amaçlı finansal raporlamasının bir parçası olarak sağlanan diğer bilgilerle birlikte, bilgi kullanıcılarına, kısa, orta ve uzun vadede işletmenin gelecekteki nakit akışlarını, bunların tutarları, zamanlaması ve kesinliği de dahil olmak üzere değerlendirmelerinde yardımcı olacaktır. Bu bilgi, kullanıcılar tarafından bu nakit akışlarına atfedilen değerle birlikte, işletmenin kurumsal değerinin değerlendirilmesini sağlar.</p> <p>Taslak Metin, TRWG tarafından geliştirilen ve Kasım 2021'de IFRS Vakfı web sitesinde yayınlanan iklimle ilgili açıklama prototipine dayanmaktadır.</p> <p>Taslak metin, bir işletmenin genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının aşağıdakileri anlamasını sağlayan bilgileri sağlamasını gerektirir:</p> <ul style="list-style-type: none"> • yönetim—bir kuruluşun iklimle ilgili riskleri ve fırsatları izlemek ve yönetmek için kullandığı yönetim süreçleri, kontrolleri ve prosedürleri; • strateji—kısa, orta ve uzun vadede bir kuruluşun iş modelini ve stratejisini geliştirebilecek, tehdit edebilecek veya değiştirebilecek iklimle ilgili riskler ve fırsatlar, • risk yönetimi—bir kurum tarafından iklimle ilgili risklerin ve fırsatların nasıl belirlendiği, değerlendirildiği, yönetildiği ve hafifletildiği; • metrikler ve hedefler—bir kuruluşun iklimle ilgili riskler ve fırsatlarla ilgili performansını yönetmek ve izlemek için kullanılan metrikler ve hedefler,
<p>Taslak metin için geçerli olan yasal süreç hükümleri</p>	<p>Mütevelli heyeti ISSB kurulurken (yani, bir geçiş önlemi olarak) ISSB Başkanı ve Başkan Yardımcısına, iklimle ilgili bir açıklama standardının taslak metinlerini ve/veya bir genel gereksinim açıklamasını yayımlama yetkisinin sağlanması uygun olacağını kabul etmiştir. Bu karar, Kasım 2021'de yayınlanan IFRS Vakfı Tüzüğü'nün 56. paragrafında yansıtılmaktadır. Anayasada yer alan bu hükmün etkisi, sadece taslak metinlerin ISSB'nin yeterli sayı oluşmadan yayınlanmasını sağlamaktır. Taslak metinler halkın katılımına tabidir ve ISSB tarafından yeniden görüşülecektir. Taslak metinlere ilişkin olarak ISSB Başkanı ve Başkan Yardımcısının hakları, 21 Mart 2022 tarihinde toplanan ve ISSB Başkan ve Başkan Yardımcısı'nın yayınına itiraz etmediklerini teyit ettikleri bir toplantıda danışılan Mütevelli Heyetinin Hukuki Süreç Gözetim Komitesi tarafından gözetime tabi tutulmuştur.</p>
<p>Sonraki adımlar</p>	<p>ISSB, paydaşlardan gelen geri bildirimlere dayanarak 2022'nin ikinci yarısında Taslak metni yeniden gözden geçirmeyi ve bu tekliflere dayalı olarak ortaya çıkan IFRS Sürdürülebilirlik Açıklama Standardını hızlı bir şekilde yayınlamayı amaçlamaktadır.</p>
<p>Yorum daveti</p>	<p>Başkan ve Başkan Yardımcısı paydaşları, Taslak metindeki teklifler hakkında yorum yapmaya davet eder.</p>
<p>Yanıtlayanlar için sorular</p>	<p>Soru 1—Taslak metnin amacı; Soru 2 – Yönetim; Soru 3 – İklimle ilgili risklerin ve fırsatların belirlenmesi; Soru 4—Bir kuruluşun değer zincirindeki iklimle ilgili risklerin ve fırsatların konsantrasyonları; Soru 5 – Geçiş planları ve karbon denkleştirmeleri; Soru 6 – Mevcut ve beklenen etkiler ; Soru 7-İklim direnci; Soru 8-Risk yönetimi; Soru 9—Endüstriler arası metrik kategoriler ve sera gazı emisyonları; Soru 10 – Hedefler; Soru 11—Sektöre dayalı gereksinimler; Soru 12—Maliyetler, faydalar ve olası etkiler; Soru 13—Doğrulanabilirlik ve uygulanabilirlik; Soru 14 – Yürürlük tarihi; Soru 15 – Dijital raporlama; Soru 16-Küresel temel; Soru 17 – Diğer yorumlar.</p>
<p>Son tarih</p>	<p>ISSB, 29 Temmuz 2022 tarihine kadar yanıtlanan ankete ilişkin tüm yazılı yorumları ve yanıtları dikkate alacaktır.</p>

IFRS S2 İklimle İlgili Açıklamalar	
Amaç	IFRS S2 İklimle İlgili Açıklamalar'ın amacı, bir işletmenin iklimle ilgili önemli risklere ve fırsatlara maruz kalmasıyla ilgili bilgileri açıklamasını zorunlu kılmak ve işletmenin genel amaçlı finansal raporlamasının kullanıcılarının şunları yapmasına olanak sağlamaktır: (a) iklimle ilgili önemli risklerin ve fırsatların işletmenin kurumsal değeri üzerindeki etkilerini değerlendirmek; (b) İşletmenin kaynak kullanımının ve bunlara karşılık gelen girdilerin, faaliyetlerin, çıktıların ve sonuçların, işletmenin iklimle ilgili önemli risk ve fırsatlara karşı tepkisini ve yönetimine yönelik stratejisini nasıl desteklediğini anlamak; ve (c) işletmenin planlamasını, iş modelini ve operasyonlarını iklimle ilgili önemli risklere ve fırsatlara uyarlama yeteneğini değerlendirmek.
Kapsam	Bu [taslak] Standart aşağıdakiler için geçerlidir: (a) Aşağıdakiler dahil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere, işletmenin maruz kaldığı iklimle ilgili riskler: (i) iklim değişikliğinden kaynaklanan fiziksel riskler (fiziksel riskler); (ii) daha düşük karbonlu bir ekonomiye geçişle ilişkili riskler (geçiş riskleri); (b) işletmenin kullanabileceği iklimle ilgili fırsatlar.
Yönetim	Yönetişim üzerine iklimle ilgili finansal açıklamaların amacı, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının, iklimle ilgili riskleri ve fırsatları izlemek ve yönetmek için kullanılan yönetim süreçlerini, kontrollerini ve prosedürlerini anlamalarını sağlamaktır.
Strateji	Stratejiyle ilişkin iklimle ilgili finansal açıklamaların amacı, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının bir kuruluşun iklimle ilgili önemli riskleri ve fırsatları ele alma stratejisini anlamalarını sağlamaktır. İklimle ilgili riskler ve fırsatlar: İşletme, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının, kısa, orta veya uzun vadeli, işletmenin iş modelini, stratejisini ve nakit akışlarını, finansmana erişimini ve sermaye maliyetini makul olarak etkilemesi beklenebilecek, iklimle ilgili önemli riskleri ve fırsatları anlamalarını sağlayan bilgileri açıklar. Strateji ve karar verme: İşletme, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının iklimle ilgili önemli risklerin ve fırsatların, geçiş planları da dahil olmak üzere stratejisi ve karar verme süreci üzerindeki etkilerini anlamalarını sağlayan bilgileri açıklar. Finansal durum, finansal performans ve nakit akışları: İşletme, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının, iklimle ilgili önemli risklerin ve fırsatların finansal durumu, finansal performansı ve raporlama dönemi için nakit akışları üzerindeki etkilerini ve kısa, orta ve uzun vadede beklenen etkileri anlamalarını sağlar. İlgili riskler ve fırsatlar, işletmenin finansal planlamasına dahil edilir. İşletme, bunu yapamadığı sürece nicel bilgileri açıklar. Bir işletme nicel bilgi sağlayamıyorsa, nitel bilgi sağlar. İklim direnci: Bir işletme, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının, kuruluşun stratejisinin (iş modeli dahil) iklimle ilgili değişikliklere, gelişmelere veya belirsizliklere karşı dayanıklılığını anlamalarını sağlayan bilgileri, kuruluşun iklimle ilgili tanımlanmış önemli risk ve fırsatları ve ilgili belirsizlikleri dikkate alarak açıklar.
Risk yönetimi	Risk yönetimine ilişkin iklimle ilgili finansal açıklamaların amacı, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının, iklimle ilgili risklerin ve fırsatların belirlendiği, değerlendirildiği ve yönetildiği süreci veya süreçleri anlamalarını sağlamaktır.
Metrikler ve hedefler	Metrikler ve hedeflerle ilgili iklimle ilgili finansal açıklamaların amacı, genel amaçlı finansal raporlama kullanıcılarının, bir kuruluşun iklimle ilgili önemli riskleri ve fırsatları nasıl ölçtüğünü, izlediğini ve yönettiğini anlamalarını sağlamaktır.

ISSB, 29 Temmuz 2022’de sona eren 120 günlük istişare dönemi boyunca teklifler hakkında geri bildirim istemektedir. Tekliflerle ilgili geri bildirimleri 2022’nin ikinci yarısında gözden geçirmeyi ve yeni Standartları yıl sonuna kadar yayınlamayı hedeflemektedir (IFRS, 2022c).

Taslak metinler ile ilişkin olarak IIRC, CDSB, Küresel Raporlama Girişimi (GRI)’nin teknik gruplarında yer alan, muhasebe alanında Prof. Carrol Adams’ın ISSB’ye ilişkin yorum mektubunda, genel çerçevenin karışık ve kusurlu olduğu belirtilmiş, anahtar tanımların kesin olmadığı ve uygulanmasının sorunlu olduğu bildirilmiştir. Aynı zamanda IFRS Vakfı, GRI Standartlarının kullanımını teşvik etmemekte, ancak SASB ve CDSB Standartlarının kullanımını teşvik etmektedir. Adams, IFRS Vakfı’nın sürdürülebilirlik raporlaması için başlangıç noktası olarak GRI Standartlarının zorunlu kullanımını teşvik etmesini tavsiye etmiştir. Bu, ISSB’nin kurumsal değer değerlendirmesiyle doğrudan ilgili konuları belirlemeye odaklanmasını sağlayacaktır. Bir diğer husus, yeşil aklama konusunun önlenemeyeceği, aksine gelişeceği ve açıklamaların denetlenmesinin zor olacağıdır. Raporlayan işletmeler risklerin kurumsal değeri nasıl etkileyebileceği konusunda bilgi sahibi değildir ve etki üzerine raporlama ISSB’nin odak noktası olmadığından yeşil aklamaların daha kolay hale geleceği belirtilmiştir (Adams, 2022).

Sonuç

IFRS Vakfı, Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu (ISSB)’ye ilişkin önerilen ilk iki standardı yayınlayarak, görüşlerini paylaşımları için paydaşlara sunmuştur. Taslak Standartlarla ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa, taslak metinlerdeki terimlerin (kurumsal değer vb.) ve ilgili örneklerin açık ve net bir şekilde ifade edilmediği gözlenmiştir. Diğer bir husus ise, bu taslak standartlarla ilgili endişe kaynağının, yasal süreçlerinde ISSB’nin yeter sayısı oluşmadan, ISSB Başkanı ve Başkan yardımcısı tarafından taslak metinlerin yayınlanmasıdır. Mütevelli heyeti tarafından kabul edilen bu durumun, sürecin hızlandırılması için bir geçiş önlemi olarak alındığı bildirilmektedir. Ayrıca taslak metinler için istişare süreci başlatılmıştır ve 29 Temmuz 2022’ye kadar devam edeceği belirtilmiştir. Bu nedenle istişare süreci sona erince, paydaş geri bildirimlerinin dikkate alınması önemlilik arz etmektedir.

IFRS bünyesinde Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) ve Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu (ISSB) olarak iki ayrı kurulun var olması, bu kurumların hangisinin diğerine yakınsayacağı sorusunu akla getirmektedir. Bu durumla ilgili olarak, ISSB oluşumunda IFRS Muhasebe Standartlarına benzer bir yaklaşım kullanılmıştır ve IFRS S1 Sürdürülebilirlik ile İlgili Finansal Bilgilerin Açıklanması İçin Genel Gereklilikler Taslak Metin oluşturulurken, IASB’nin finansal raporlamaya ilişkin kavramsal çerçevesi, “UMS 1 Finansal Tabloların Sunumu” ve “UMS 8 Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerindeki Değişiklikler ve Hatalar” ile tutarlı tanımlar ve gereklilikler için önerileri içermektedir (IFRS, [Draft] IFRS S1 General Requirements for Disclosure of Sustainability-Related Financial Information, 2022). Bu nedenle, ISSB’nin IFRS’ye yakınsadığını söylemek mümkündür.

Dünyada finansal olmayan raporlama ile ilgili son gelişmeler IFRS kapsamında incelendiğinde, öncelikle finansal raporlama ile ilgili standart kurulu olan IFRS'nin Kasım 2021'de sürdürülebilirlik standartları ile ilgili kurul olan Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu (ISSB)'ni oluşturması ve ISSB'nin sürdürülebilirlik açıklama standartları prototipinin SASB'ın iklimle ilgili açıklamaları kapsamı, ardından IFRS'nin İklim Beyanları Standartları Kurulu (CDSB) ve Değer Raporlama Vakfı (VRF)'ni konsolide edeceğini bildirmesi ve son olarak Uluslararası Entegre Raporlama Konseyi (IIRC) ve Sürdürülebilirlik Muhasebe Standartları Kurulu (SASB) Haziran 2021'de birleşerek Değer Raporlama Vakfı (VRF)'ni oluşturması, raporlamanın küresel ölçekte tek bir sürdürülebilirlik raporlama standardı oluşumuna doğru evrildiğini göstermektedir. Sürdürülebilirlik raporlamasına ilişkin tek bir raporlama standardı veya çerçevesi ile daha yüksek kalitede ve küresel ölçekli standartların oluşumu sağlanarak, raporlamada karşılaştırılabilirlik ve tutarlılık mümkün hale gelecektir.

Kaynakça

- Adams, C. (2022). Responses to the IFRS Foundation and ISSB's first Exposure Draft. <https://drcaroladams.net> (Erişim Tarihi: 21.06.2022)
- Climate Disclosure Standards Board. (2022). <https://www.cdsb.net/> (Erişim Tarihi: 10.01.2022)
- Humphrey, C. (2007). IFAC – The First Fifteen Years: 1977-1992, Manchester Business School, England and Anne Loft, Lund University, Sweden, Mayıs 2007. https://www.ifac.org/system/files/downloads/IFAC_History_Article_The_First_Fifteen_Years.pdf (Erişim Tarihi: 10.01.2022)
- Higson, A. (2003). *Financial Reporting: Theory & Practice*, 2003, Sage Publications: London.
- International Federation of Accountants. (2022a). <https://www.ifac.org/> (Erişim Tarihi: 10.01.2022)
- International Federation of Accountants. (2022b). Enhancing Corporate Reporting: The Way Forward, <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IFAC-Enhancing-Corporate-Reporting-The-Way-Forward.pdf> (Erişim Tarihi: 20.01.2022)
- International Federation of Accountants. (2021). <https://www.ifac.org/news-events/2021-07/ifac-welcomes-ifrs-foundation-constitutional-amendments-establish-new-issb> (Erişim Tarihi: 20.01.2022)
- International Financial Reporting Standards. (2022a). "About the International Sustainability Standards Board", <https://www.ifrs.org/groups/international-sustainability-standards-board/> (Erişim Tarihi: 20.01.2022)
- International Financial Reporting Standards. (2022b). <https://www.ifrs.org/about-us/> (Erişim Tarihi:20.01.2022)
- International Financial Reporting Standards. (2021). News and events, IFRS Foundation announces ISSB, consolidation with CDSB and VRF, & prototype publication, <https://www.ifrs.org/news-and-events/news/2021/11/ifrs-foundation-announces-issb-consolidation-with-cdsb-vrf-publication-of-prototypes/> (Erişim Tarihi:10.01.2022)
- International Financial Reporting Standards. (2022c). <https://www.ifrs.org/news-and-events/news/2022/03/issb-delivers-proposals-that-create-comprehensive-global-baseline-of-sustainability-disclosures/> (Erişim Tarihi:10.01.2022)
- International Financial Reporting Standards. (2022d). www.ifrs.org/news-and-events/news (Erişim Tarihi: 20.04.2022)

- International Financial Reporting Standards. (2022, Mart). [Draft] IFRS S1 General Requirements for Disclosure of Sustainability-related Financial Information <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/project/general-sustainability-related-disclosures/exposure-draft-ifrs-s1-general-requirements-for-disclosure-of-sustainability-related-financial-information.pdf> (Erişim Tarihi: 20.04.2022)
- International Financial Reporting Standards. (2022e). <https://www.ifrs.org/news-and-events/news/2022/02/interview-with-new-ISSB-Chair-Emmanuel-Faber/> (Erişim Tarihi:25.03.2022)
- International Financial Reporting Standards. (2022, Mart). [Draft] IFRS S2 Climate-related Disclosures. <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/project/climate-related-disclosures/issb-exposure-draft-2022-2-climate-related-disclosures.pdf> (Erişim Tarihi: 20.04.2022)
- International Integrated Reporting Framework. (2021). <https://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2021/01/InternationalIntegratedReportingFramework.pdf> (Erişim Tarihi:10.01.2022)
- International Organization of Securities Commissions (2021a). <https://www.iosco.org/news/pdf/IOSCONEWS599.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2022)
- International Organization of Securities Commissions. (2021b). Report on Sustainability-related Issuer Disclosures Final Report. <https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD678.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2022)
- Klynveld Peat Marwick Goerdeler (2021a). Get Ready For ISSB Sustainability Disclosures. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2021/12/issb-sustainability-disclosures.pdf> (Erişim Tarihi:10.02.2022)
- Klynveld Peat Marwick Goerdeler (2021b). New Sustainability Standard Board, <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2021/11/isbb-wa-printable.pdf> (Erişim Tarihi:10.01.2022)
- Sustainability Accounting Standards Board. (2022). <https://www.sasb.org/about/> (Erişim Tarihi:08.01.2022)
- Securities and Exchange Commission. (2021). <https://www.sec.gov/news/public-statement/peirce-ifrs-2021-07-01> (Erişim Tarihi:08.01.2022)
- Task Force on Climate-related Financial Disclosures. (2022). <https://www.fsb-tcfd.org/> (Erişim Tarihi:08.01.2022)
- World Economic Forum. (2022a). <https://www.weforum.org/about/world-economic-forum/> (Erişim Tarihi:08.01.2022)
- World Economic Forum. (2022b). <https://www.weforum.org/our-impact/stakeholder-capitalism-50-companies-adopt-esg-reporting-metrics/> Erişim Tarihi:08.01.2022
- Value Reporting Foundation. Press Release. <https://www.valuereportingfoundation.org/news/iirc-and-sasb-form-the-value-reporting-foundation-providing-comprehensive-suite-of-tools-to-assess-manage-and-communicate-value/> (Erişim Tarihi:15.02.2022)

EVALUATION OF SUSTAINABILITY REPORTING IN THE SCOPE OF IFRS: INTERNATIONAL SUSTAINABILITY STANDARDS BOARD

Begüm ÖKTEM *
Recep ÖKTEM **

The issue of whether the financial reports showing the business performance fully reflect the performance of a business has brought the concept of non-financial reporting to the agenda today. Reasons such as change in sustainability-oriented shareholder and stakeholder expectations, the need for future information, the expectation that the company image will increase, has also enhanced interest in non-financial reporting. The concept of non-financial reporting is also expressed as sustainability reports.

The International Financial Reporting Standards (IFRS) Foundation, which is the global organization that sets the standard for financial reporting standards, announced in November 2021 that it had established the International Sustainability Standards Board (ISSB), which is the standard-setting body for sustainability. With the creation of ISSB, both financial reporting and sustainability reporting were combined under a single institution under IFRS. Thus, it is expected that capital costs will decrease by ensuring that both financial data and non-financial data are used in a uniform accounting language in the reporting of enterprises. In addition, it will be possible for businesses to reduce reporting costs.

The organizations supporting ISSB in its foundation are as follows: Climate Disclosure Standards Board (CDSB), International Integrated Reporting Framework (IIRC), Sustainability Accounting Standards Board (SASB), Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD), World Economic Forum (WEF), Value Reporting Foundation (VRF), International Federation of

* Assoc. Prof. Dr., Marmara University, Accounting and Tax Department, Istanbul, E-mail: begumoktem@marmara.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6175-0452>

** Assist. Prof. Dr., Marmara University, Accounting and Tax Department, Istanbul, E-mail: recep.oktem@marmara.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0350-4912>

Accountants (IFAC) and International Organization of Securities Commissions (IOSCO). The contribution of these organizations to the formation of ISSB is explained.

The latest development in the formation of standards by the ISSB has the publication of the draft texts on the first two proposed standards in March 2022. Therefore, in this paper, sustainability reporting has evaluated within the scope of IFRS. In this context, first, the IFRS foundation has explained and IFRS's standard setting bodies have included. The standards were developed by the International Accounting Standards Board (IASB) and the newly created ISSB. While the IASB sets the IFRS Accounting Standards, the ISSB sets the IFRS Sustainability Disclosure Standards. Subsequently, ISSB foundation has explained and organizations that supported the formation of ISSB are explained. Then, the draft texts of the first two standards proposed by the ISSB; "IFRS S1 General Requirements for the Disclosure of Sustainability-Related Financial Information" and "IFRS S2 Climate-Related Disclosures" has summarized and evaluated, and the paper has concluded. When a general assessment is made of these Draft Standards, the terms in the draft texts (corporate value, etc.) and related examples are not clearly stated. Another point of concern regarding these draft standards is the publication of draft texts by the ISSB President and Vice-President before the ISSB quorum has been established in their legal process. It is reported that this situation, which has accepted by the board of trustees, has taken as a transitional measure to speed up the process. In addition, the consultation process for the draft texts has been initiated for 120 days. In this stage, it is important to consider stakeholder feedback.

The existence of two separate boards under IFRS, the International Accounting Standards Board (IASB) and the International Sustainability Standards Board (ISSB), raises the question of which of these institutions will converge to the other. Regarding this situation, a similar approach to the IFRS Accounting Standards was used in the creation of the ISSB. Besides, in the creation of "[Draft] IFRS S1 General Requirements for Disclosure of Sustainability-related Financial Information", the IASB's conceptual framework for financial reporting, "IAS 1 Presentation of Financial Statements" and "IAS 8 Accounting Policies, Changes and Errors in Accounting Estimates" standards, has involved consistent definitions and recommendations for requirements. Therefore, it is possible to say that ISSB converged to IFRS.

When the latest developments in non-financial reporting in the world are examined within the scope of IFRS, first of all, IFRS, which is the standard body for financial reporting, established ISSB, which is the body related to sustainability standards, in November 2021, and the ISSB sustainability disclosure standards prototype covers SASB's climate-related disclosures, subsequently announce that IFRS will consolidate CDSB and VRE, and finally, IIRC and SASB merged in June 2021 to form VRE, shows that reporting has evolved towards the formation of a single sustainability reporting standard on a global scale.

With a single reporting standard or framework for sustainability reporting, higher quality and global-scale standards will be established, and comparability and consistency in reporting will be possible.

NEOLİBERALİZMİN BORÇLU İNSANINA DAİR ELEŞTİREL BİR ÇÖZÜMLEMENİN ÇÖZÜMLEMESİ: SQUID GAME

ANALYSIS OF A CRITICAL ANALYSIS OF THE DEBTOR OF NEOLIBERALISM: SQUID GAME

Güneş KURTULUŞ^{*ID}
Mustafa İNCİ^{**ID}

Öz

Neoliberal politikardan hareketle, finansın artan rolü ve borçlu bireyin normalleştirilmesi üzerine tartışmalar devam etmektedir. Bununla birlikte, neoliberalizmin inşası üzerine yapılan eleştirel çalışmalar artık sadece akademik araştırmalarla sınırlı kalmamakta; günümüz iletişim araçları aracılığıyla sayıca artmaktadır. Bunun çarpıcı bir örneği, 2021 yılının Eylül ayında bir dijital platform aracılığıyla yayına giren Squid Game dizisidir. Dizide Güney Kore'nin gerçek bir borç krizi yaşadığı yansıtılmaktadır. Aynı zamanda, neoliberalizm altında yoksullaşan bireylerin çaresizliği betimlenmektedir. Bu çalışmanın amacı, neoliberalizmin borçlu insanının iktidar, para ve ölüm ilişkisi çerçevesinde diyalektik bir çözümlemesini ortaya koymaktır. Bu çözümleme, Güney Kore ekonomisinde yaşanan neoliberal dönüşüm sürecini temel almakta ve Squid Game dizisindeki oyun metaforu ile ilişkilendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Borç, Foucault, İktidar, Oyun, Para, Squid Game

Jel Sınıflandırması: B59, P16, Z13, N35, H69

Abstract

Debates continue on the increasing role of finance and the normalization of the debtor individual based on neoliberal policies. Critical studies on the construction of neoliberalism are no longer limited to academic research; increasing through mass media. A dramatical example is The Squid Game series, which was released on a digital platform in September 2021. It is reflected in the series that South Korea is experiencing a real debt crisis. At the same time, the helplessness of individuals impoverished through neoliberalism is depicted as a cause and effect relationship. The aim of this study is to present a dialectical analysis of the debtor of neoliberalism within the framework of the relationship among power, money, and death. This analysis is based on the neoliberal transformation process in the South Korean economy and relates it to the game metaphor in the Squid Game series.

* Doktora öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, Muğla, E-Mail: guneskurtulus@posta.mu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6675-330X

** Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Muğla, E-Mail: minci@mu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9551-9213

Keywords: Debt, Foucault, Game, Money, Power, Squid Game

JEL Classification: B59, P16, Z13, N35, H69

1. Giriş

“İnsan artık kapatılmış insan değildir. Borç içindeki insandır” (Deleuze, 2013, s. 19).

Neoliberalizm, belirli bir politik nedene ve bireylerin tüm davranışlarına dayanan; devletin tüm yönlerinin ekonomikleştirilmesi amacıyla uygun olarak devlet için kamu politikaları oluşturan bir teknikler bütünüdür (Brown, 2018). Gandesha’ya (2017) göre, otoriteriyazim (gücün kötüye kullanılması) sahneye geri dönüş yaptığı anda neoliberalizmde müthiş bir fırtına yaratmıştır. Neoliberalizmin ürettiği artan yabancılaşma, eşitsiz düzen ve bireylerin günlük yaşamlarında deneyimledikleri güvensizlikler birbirlerinin sınırlarını zorlama eğilimindedir. Bireylerin kendi tahakkümüne neden bu kadar istekli oldukları halen muğlaktır. Diğer taraftan bu durumun Etienne de La Boétie’nin gönüllü kulluk mekanizmasına işaret ettiği söylenebilir. La Boétie’ye (2015, s. 67) göre, birey kendisi altında ezebileceği insanlar olduğunu gördüğünde egemen ile özdeşleşme eğilimi göstermektedir Böylelikle birey kendi tahakkümüne adeta gönüllü olurken, aynı zamanda siyasi iktidarın ya da devletin varlığını sürdürmesine gönüllü olarak katkıda bulunmaktadır (Ağaoğulları, 1983, s. 247).

Neoliberal finansallaşma şüphesiz en katı disiplin biçimlerini işçi sınıfına uygulamıştır. Geleneksel olarak görece yüksek ücretli vasıflı işlerin ortadan kalkması ve bunların yerine düşük ücretli hizmet sektöründeki işlerin artışı nedeniyle pek çok işçi sistematik bir şekilde borçlanmaya sürüklenmiştir. Bu koşullar altında, birçok hanenin yeniden üretim ihtiyaçlarını karşılamak için kronik olarak borçlu hale gelmesinin önü açılmıştır (Saad-Filho, 2011, s. 245).

2021 yılında bir dijital platformda yayınlanan ve etkileri uzun süre devam eden, Güney Kore yapımı “Squid Game” adlı dizide 456 kişinin yaşam sınırlarını zorlayan, diziyi aynı adı taşıyan bir oyun hikayesi anlatılmıştır. Dizide ülkenin ortalama geçim düzeyine sahip bireyleri betimlenirken, oyun için adaya kapatılan bir grup insan ve onların borçları uğruna yaşadığı insanlık dışı deneyimler işlenmiştir.

Kim’e (2021a) göre, dizi Güney Kore’de dev şirketlerin üretimlerinin “çok satanlar”ıyla anılmasının aksine, gerçekte ülkede artan kişisel borçlanmanın karanlık bir yüzüne işaret etmektedir. Ayrıca Kim, Güney Kore’nin, gelişmiş ülkeler arasında en yüksek intihar oranına sahip olduğunu ve ülkede bireylerin borçtan kurtulmalarının çok da mümkün olmadığını öne sürmektedir.

Neoliberalizm ideolojisinde, Squid Game’deki oyuncularda görüldüğü gibi bireylerin yoksulluğu, sömürü ve güvencesizlik üzerine kurulu bir sistemin sonucu değil; kendi ahlaki başarısızlıklarının bir sonucudur. Bu ideolojiden hareketle, çalışmanın ikinci bölümünde Güney Kore’deki neoliberalizme geçiş süreci ve sonrası kısaca açıklanmıştır. Üçüncü bölümde, neoliberalizmin hayalindeki ahlaklı insanın “borçlu insan” olduğuna dikkat çekilerek; borç ve iktidar ilişkisinin Squid Game üzerinden

irdeleneceği bir sonraki bölüme zemin hazırlanmıştır. Beşinci bölümde ise, dizideki ödül fenomeni tartışıldıktan sonra sonuç yerine değerlendirmeler yapılmıştır.

2. Güney Kore'nin Neoliberalizmi

Neoliberalizm, uygulama açısından totaliter yönetim modellerinin sorumlusu, ulusal ve uluslararası seviyedeki gelir eşitsizliklerinin ve düşük ücretlerin nedeni olarak kabul edilmektedir (Emirkadı, 2021, s. 3). Güney Kore 1980 yılında yönetim değişikliğiyle birlikte, devlet güdümlü ekonomisinin yapılarını dağıtarak, neoliberal modele resmen kapılarını açmıştır. 1980'lerin başında ülkede istikrar politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Temel politikalar; bütçe harcamalarının neredeyse durdurularak kontrol altına alınması ve kredi ve faiz oranlarındaki kontrollerin kaldırılması olmuştur. Bu yıllarda fiyat kontrolleri ve ithalat üzerindeki bazı kısıtlamalar da serbestleştirilmiştir. İthalat ve yatırımlar için finansman ihtiyacı olan Güney Kore hükümeti, o yıllarda dış borçlanmada tereddüt etmemiştir (Collins, 1990, s. 106).

1970'lerin sonu Kore ekonomisindeki göstergelerin en kötü yılları olarak kabul edilirken, bunun sebebi Kim tarafından, özellikle ödemeler dengesi açığı ve artan dış borçlara dayandırılmaktadır. Kore'de 1976 yılı sonunda 10,5 milyar dolar olan dış borç, 1978 sonunda 14,9 milyar dolara ve 1979 sonunda 20,5 milyar dolara yükselmiştir. Neoliberal politikalara geçişin yaşandığı 1980 sonunda ise, 37,2 milyar dolar dış borç kaydedilmiştir. O dönem için Kore dünyanın dördüncü en büyük borçlu ülkesi olmuştur (Kim, 2021b, s. 75).

Neoliberalizm ışığında, plansız bir sermaye hareketi liberalizasyonu uygulayan ekonomilerde kaçınılmaz olarak döviz kuru kaynaklı krizler meydana gelmiştir. Bunlar arasında, Güney Kore, neoliberalizmin kriziyle 1997 yılında sert bir biçimde karşılaşmıştır. Asya Mali Krizi, Temmuz 1997'de Tayland'da başlamışsa da hızla Endonezya, Güney Kore, Malezya, Filipinler ve Tayvan gibi yükselen ve ardından Hong Kong, Japonya ve Singapur gibi gelişmiş Asya ekonomilerine yayılmıştır. Kriz, bu ülkelerin yerel para birimlerinde hızlı değer kaybı yaratmanın yanı sıra varlık fiyatlarında keskin düşüslere sebep olmuştur (Choi vd., 2010, s. 169).

Krizden önce Asya ülkelerine yapılan yabancı sermaye girişleri, krizin çıkış noktası olarak gösterilmiştir. Asya ülkelerindeki yüksek büyüme oranları, düşük enflasyon, bütçe fazlası, sabit döviz kuru uygulaması ve teşvikler yabancı sermayeyi Asya ülkelerine çekmiştir. Fakat bu ülkelerin bazılarında borsada işlem gören firmaların finansal açıklamalarının, Batı standartlarına uymayan bir biçimde, şeffaf olmadıkları iddiası yabancı sermayenin aniden bu ülkelere çıkış yapmalarına sebep olmuştur. Bu ani çıkış Asya ekonomisini derinden sarsmış ve krize sürüklemiştir (Ball vd., 2003, s. 259).

Lee'ye (1999, s. 351) göre, Kore krizinin kökleri, hükümetin hızlı büyümeye öncülük ettiği süreçte biriken temel ekonomik zayıflıklarda aranmalıdır. Bu zayıflıklar kriz sürecinde bir bütün olarak hükümet, özel sektör ve toplumda tam bir karmaşa yaratmıştır. Hükümet içe dönük politikalara yönelirken, özel sektör devlete olan bağımlılığını azaltmak ve yabancı sermaye gücüyle başa çıkmak için sıkıntılı uğraşlara girişmiştir. Toplum büyük bir işsizlik ve huzursuzluk yaşamıştır. İş güvencesinin

neredeyse hiç kalmadığı ortamda bireyler sosyal refah konusunda endişeye kapılmışlardır (Ha ve Lee, 2007, s. 894). 1997'de yabancı bankalar kısa vadeli kredileri yenilemeyi tercih etmemiş, ödeme talep etmişlerdir. Kore bankaları ve bazı şirketler büyük bir çıkmazdayken, Kore hükümeti dış borçların geri ödenebilmesi için – kaçınılmaz olarak – Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) kredi almıştır. Bunun karşılığında ise, IMF'nin Kore ekonomisini kontrol altına aldığı iddia edilmiştir (Crotty ve Lee, 2005, s. 3). Diğer bir ifadeyle, Güney Kore'de politika yapıcılar tarafından tasarlanan reform programları ile IMF tarafından önerilenler arasında neredeyse hiç fark olmamıştır.

Krizin böylesine sarsıcı olmasının sebebi, Kore ekonomik sisteminin bütünlüğünü ve istikrarını çarpıcı bir şekilde zayıflatan bir (neo)liberalleşme sürecidir. 1980 sonrası yaratılan koşullar hükümet işlevlerini neredeyse tamamen ortadan kaldırarak Kore modelinin etkinliğine zarar vermiştir (Crotty ve Dymksi, 1998, s. 14).

Stresli bir sosyo-ekonomik ortama rağmen, Kore ekonomisi, istikrarlı büyümeyle hızlı ve dikkate değer bir direnç göstermiştir. Buna rağmen, kriz sonrasında ülkenin hızlı bir dönüşüm yaşadığı ve hatta Kore ekonomisindeki “ikinci hızlı dönüşüm” (Lim ve Jang, 2006, s. 443) olarak adlandırılan geleceği etkileyen bir sürece girdiği iddia edilmiştir.

Yine de bu dönüşümün etkileri herkese eşit olarak yansımamıştır. Kim Dae Jung yönetiminin demokratik bir piyasa ekonomisi olarak sunduğu (Tae-hyun, 2001, s. 16) yapısal reformlar, büyük sermaye sahiplerinin kârlarını üst seviyelere taşıyarak, servetin belli bir seçkin sınıfın elinde toplanmasını sağlamıştır. Çünkü bu, tipik, evrensel bir neoliberal politika özelliğidir. Ülkedeki seçkin sınıf ile ulus ötesi aktörler arasındaki neoliberal fikir örtüşmesi, Güney Kore ekonomisinde bu dönüşümü uzun vadede kalıcılaştırmaya yönelik başka uygulamalara da yol açmıştır.

3. Neoliberalizmin Borçlu İnsanı, Ölüm ve Kapitalizm İlişkisi

Kırk yılı aşkın bir süredir finansçılar tarafından yeniden inşa edilen bir toplum vardır. Her birey farklı şekilde borçlanmaya itilmektedir. Borçlanan bireylerin bu süreci anlamlandırmaya dair zaman zaman çabaları olsa da bu çabanın yetersiz kaldığı söylenebilir. Çünkü neoliberalizm onların kendilerini yalnızca aynı şeyi yapmaya çalışan diğer borçlularla kıyaslamalarına izin verir. Gill'e (1995) göre, bu bireyler, düzenin merkezinde kapitalist tarihin ayrıcalıklı öznesi olarak yer alırlar.

Görgülü (2021), dizideki her oyunla neoliberal birey imalinin bir aşamasının anlatıldığını ifade etmektedir. Oyuncuların her şeye ve herkese karşı borçlu olduklarını düşünmelerine karşılık tek seçenekleri olan rekabetin sadece oyunda değil, oyuncuların dinlenme zamanları boyunca devam ettiği görülmektedir. Neoliberal bireye dayatılan rekabet iç güdüsü çalışmanın ilerleyen bölümlerinde “oyun” kavramıyla daha ayrıntılı işlenmiştir.

Gerçek hayata bakıldığında, Güney Kore'de hanehalkı borcu son yıllarda artarak Gayri Safi Yurt İçi Hasıla 'nın (GSYİH) tümünden daha fazla bir orana ulaşmıştır. Hanehalkı borcu eğilimlerine bakıldığında, Kore'de hane kredisi 2000 ile 2008 yılları arasında iki katından fazla artmıştır. 2000 ile 2002 yılları arasında yaklaşık %30 oranındaki hanehalkı borcu artışı 2003 ile 2004 yılları arasında

yavaşlamış olsa da 2005'ten sonra kademeli olarak yıllık %10 oranında artmıştır (Yoo, 2009, s. 38). Günümüze yaklaştıkça oranlardaki artışın devam ettiği gözlenmiştir. Güney Kore'nin hanehalkı borcu 2019'da yaklaşık 1,500 trilyon won iken, 2020'nin üçüncü çeyreğinde 1,682 trilyon wona yükselmiştir. Hanehalkı borcunun büyüme oranı ise, 2020'nin üçüncü çeyreğinde yaklaşık %7 olarak kaydedilmiştir (Kim ve Noh, 2022, s. 509). Hane halkı borçlarının özellikle 2000'lerin başından beri hızlı bir biçimde artmaya başladığı ve bu borçluluğun kredileri destekleyen sağlam bir finansal altyapı olmaksızın gerçekleştiği öne sürülmektedir. Ek olarak bu artışın büyük bir kısmının, kredi notu düşük olan alt gelir gruplarında olduğu ifade edilmektedir (Kim vd., 2014, s. 61). Artan borç karşısında, birey tüm yıl kazandığı gelirini biriktirse bile borcunu ödeyemeyecek duruma gelmiştir. Buna karşılık ülkedeki büyük bankalar bireylerin borçlanmasını azaltan tedbirler alacaklarını açıklasalar da bunun insanlara yardım niyeti konusunda sahicilikten uzak olduğu savunulmaktadır (Kim ve McCurry, 2021).

Güney Kore güçlü bir işçi hareketine sahip değildir. Aynı zamanda, ülkenin, işçileri düşünen bir hükümete hiçbir zaman sahip olmadığı da öne sürülmektedir. Güney Kore'de bireyler sadece geçimlerini sağlamak için birden fazla hilekârlığa başvurabilmektedirler. (Balhorn, 2019). Squid Game'de 218 numaralı oyuncu Cho Sang-woo karakteri bunun somut bir örneğidir. Çok zeki ve okul hayatı boyunca başarılı olan Sang-woo, bir yatırım şirketinde iyi bir konumda görev almıştır. Bu esnada, müşterisinin hesabından yasadışı bir şekilde kendi hesabına para aktarmış, yani müşterisini dolandırmıştır. Elde ettiği parayı iyi değerlendiremeyen karakter tüm bunların kaybı nedeniyle annesinin evini ipotek ettirmeye varan kötü sonuçlarla yüzleşmiştir. Sang-woo'nun dolandırıcılığının sebebi tek başına, hep "daha fazlası"ni istemeye sürüklenen bireyin neoliberal arzulara yenik düşmesinin bir sonucu olarak görülebilir.

Mellor'a (2010, s. 58) göre, neoliberalizmle beraber "halk kapitalizmi", "mülk sahipliği demokrasisi" gibi kavramlar ideolojik bir şekilde öne çıkarılmaktadır. İnsanlar toplum diye bir şey olmadığını ve devletin zor kazanılan paraları çalan müdahaleci bir dadı olduğunu düşünmeye teşvik edilmişlerdir. Geçmişe bakıldığında – dünya geneli için – özel girişimler devletçi politikalar nedeniyle soyuldukları hissine kapıldıklarından (Lazzarato, 2015, s. 27), serbest piyasaya geçişle birlikte kendilerinden – sözde – alınanı misliyle ve acımasızca geri alma peşine düşmüşlerdir. Bunun faturası ise emekçiyi borçlandırmaya teşvik ederek, emeğe kesilmiştir.

Neoliberalizmde borç, sadece ekonomik bir aygıt değildir; aynı zamanda hükümetin bir güvenlik tekniğidir. Neoliberalizmde sadece siviller değil, yönetilenler de söz vermek için eğitilirler. Neoliberal kapitalizm belirsizliklerle dolu olan geleceği bu sayede denetim altına alır. Lazzarato'nun (2015, s. 43) deyimiyle borç, kapitalizmin şimdi ile gelecek arasında köprü kurmasıdır. Borçlunun, gelecekteki davranışının öngörülemez oluşunun önünü almak zorundadırlar.

Neoliberalizmin özgünlüğü, yeni bir yönetimsellik anlayışı geliştirmesidir. Bu politikanın temel niteliği disipline edici ilişkilerinde gizlidir. Rekabet kurallarının gözetimi resmi görevini yönetime atfeder; özellikle piyasa durumları yaratma ve piyasa mantığına uyum sağlamış bireyler yaratma hedefinin sorumluluğu yönetime verilir (Dardot ve Laval, 2012, s. 247). Dolayısıyla "oyuncu" (birey)

kendi mücadelesi dahi olsa kendi rekabet kurallarını belirleyemez duruma getirilir. Böylelikle oyundaki (piyasadaki) her mücadele bir yönetilme sanatına evrilir. Birinci oyundaki üç kurala göre; oyuncular yeşil yandığında hareket edebilme fırsatı elde etmektedirler, kırmızı yandığında ise hareket edemezler ve aslında ölmek için kuralı zamanında uygulamaları en önemli noktalardan biridir. Gerçek yaşamda bireyler için; yeşilin yanması borçlanmaya, kırmızının yanması borçlanmamaya ve oyunun ölümle sonlanması bireylerin aldıkları borçların sorumluluğunu zamanında üstlenmedikleri takdirde toplumdan dışlanmalarına karşılık gelmektedir.

Borç, kapitalizmin kendisini yeniden üretmesinde ve büyümenin gerçekleştirilmesinde, sermayenin birikim mantığı ile uyum içerisinde, toplumların ve ekonomilerin itici bir güç olarak görülmelidir. Sermaye birikiminin bir zorunluluk haline geldiği kapitalist toplumlarda bireyler borçlanarak ölümü bastırmaktadırlar. Kapitalizmin doğasında ölümün olumsuzlanması ve bastırılması bir zorunluluktur. Kapitalizm, ölümün olumsuzlanması üzerine kurulu bir sistemdir (Chul Han, 2021, s. 11).

Neoliberal politikalar sonucu imal edilen borçlu insan (dizideki neredeyse her bir oyuncu) içerisinde bulunduğu oyun dışında zombi bir hayat sürmektedir. Oyunun içerisinde yer almak; oyuncuların, mutlak bir kayıp ve yok olmaya işaret eden ölüme karşı biriktirilen paranın (sermayenin) sahipliğine bir adım daha yaklaşma arzusunu ortaya çıkarmaktadır. Bu arzu, oyuncuların, Freud'un (2019, s. 76) belirttiği gibi, yaşam dürtüsü Eros'un, Ölüm Dürtüsü Thanatos'u da aşarak diğer oyunculara (canlılara) yönelmesine ve onları yok etmeye (öldürmeye) itmektedir. Oyunda ölümler çoğaldıkça biriken para sermaye büyümekte ve güç ve iktidar sahibi olmaya yaklaşmaktadır.

Squid Game, aynı zamanda, bir girişim örneği sunmaktadır. Foucault (2015, s. 190), neoliberalizmde bireyin kendi kendisinin ticari girişimcisi olduğunu iddia etmiştir. Neoliberal, ancak kendinin ve toplumun bir girişimcisi olarak mevcut sorunlara çözüm bulmaktadır; bireyler kendilerini ve toplumu bir şirket gibi ele almaktadırlar ve rekabet ilkesi doğrultusunda bu şirketi işletmektedirler (Aksu, 2015, s. 66). Squid Game dizisinde kurgulanan oyun bu anlatıdan farklı değildir. Oyunda, oyunun (şirketin) sahibi, maskeli görevlileri (üst düzey çalışanları) ve tek tipleştirilen en alt kademedeki yeni oyuncu özneler (işçiler) vardır. Oyunun sahibi Oh II-nam, kendini aynı zamanda oyuncular arasında 001 numaralı oyuncu olarak konumlandırır. Oh II-nam'ın oyuncular arasında yer alarak onlarla daha yakın bir etkileşim halinde olması rekabet ilkesini normleştirme tekniklerinden biri olarak düşünülebilir. Nitekim biyopolitik yönetim toplumlarında normal olanın kurgulanması hegemonik bir pratiktir.

4. Borç ve İktidar

Borç, Nietzsche'ye (2022, s. 88) göre, kişiler arasındaki en eski ve en ilkel ilişki biçimidir. Dizide alacaklılar ve borçlular arasında yaratılan güç, bir iktidar ilişkisini temsil eder. Bu ilişki gerçek hayatta var olan işleyiş için de öne sürülebilir. Borç, kapitalizm altında organize olan farklı bir toplumsal iktidar teknolojisi haline gelmiştir (Di Muzio ve Robbins, 2016, s. 23). Tüm toplumlarda çok düşük gelirli bireyler için parasal anlamda kullanılan borç, uzun süredir bir yaşam biçimidir. Finansal

kurumlar aracılığıyla bu bireyler borca erişim sağlayamadığında, borçlanmanın alternatif yollarını tercih ederler. Tefecilik bu alternatif borçlanma yollarından bir tanesidir.

Borç ve tefecilik arasındaki iktidar ilişkisi, özel mülkiyetin olduğu herhangi bir toplumda daimi bir birlikteliğe işaret eder. Tefecilik daha az şanslı bireylerin yoksulluğa sürüklendiği ve borçlanmaya zorlandığı yeni ekonomik düzenden yararlanan bir sosyal organizasyon; bir tür menfaattir (Mukerji, 1958, s. 187). Tefeciler, genellikle para olarak kredi verirler. Borç alanın aldığı borcun (paranın) kullanımını için ödeme yapması beklenir; yani belli bir faizi, borcunun karşılığı olarak belli bir zaman sonra geri öder. Bu, borcun temel ilkesidir. Faiz oranı, zaman ve geri ödeme şartlarına göre değişmektedir. Esas dikkat edilmesi gereken nokta; alacaklı her zaman üstündür. Burada kurumlar ve kişisel servet, alacaklıya olası bir zarara karşı gerekli korumayı sağlamaktadır.

Borç, modern ekonomilerin gelişiminde merkezi olarak düşünülmemekte ve ekonomik kalkınmanın da bir aracı olarak görülmektedir (Mellor, 2010, s. 75). Finansal kurumlardan borçlanamayan yoksul bireyin mikro kredi yoluyla iyi bir duruma getirileceği söylemi mevcuttur. Kalkınmayı hızlandırmak için borcun kullanımı, Muhammed Yunus'un mikro kredi üzerine fikirleri aracılığıyla günümüzde çok popüler bir imaj elde etmiştir. Alternatif borçlandırma türlerinden biri de budur ve gerçekte borçlanma fikri bu kavram üzerinden yumuşatılmaktadır. İnci'ye (2019, s. 15) göre, mikro kredi uygulamalarının amacı yoksulluğu azaltmaktan ziyade, yoksulların da finans kapitalizminin temel dürtüsü olan, kâr maksimizasyonu sürecinde kullanılabilir aktörler olduğunu keşfetmesi sonucu bu alanda faaliyet göstermektedir.

Alacaklının borçlu üzerindeki iktidarı, Foucault'nun (2019, s. 74) ifadesiyle, üzerinde iktidar uygulanan kişiyi özgür tutan eylem olarak açıklanabilir. Borcun iktidarı kişiyi özgür bırakır; cesaretlendirir ve kişinin borçlarına sadık kalması için harekete geçmesini teşvik eder (Lazzarato, 2015, s. 30). Dizide oyuncuların çoğunluğu isterse oyunun sonlandırılabilceği, üstelik bunun zamanının da yine oyuncu çoğunluğunun inisiyatifine bırakıldığı bir sahne vardır. İlk oyundan sonra gerçekten de çoğunluğun kararıyla oyun sonlanır ve herkes kendi hayatına geri döner. Böylece bireyler özgürlük yanılmasına düşmektedirler. Nitekim, bireyin özgür olduğu vurgusunun hem dizide hem de diziden hareketle neoliberal yönetimsellikte sıklıkla tekrarladığı söylenebilir. Buna rağmen, özgürlük yanılması içindeki oyuncuların çok kısa bir süre sonra oyuna geri dönme arzusunun sahip olduğu gözlenmektedir. Onları bekleyen borçlar, borçlarını ödemeleri için gereken bir miktar para (ve belki daha fazlası) ve o parayı elde edebilmeleri için gereken cesaret, bireyleri daha da kararlı bir tavırla oyuna geri döndürmektedir.

Diğer taraftan, Squid Game dizisinde alacaklı (yaşlı, maskeli adam) ile borçlular (oyuncular) arasındaki iktidar ilişkisinin bir ahlaki meseleden ibaret olduğu algısı yaratılmak istenir. Aslında oyunda ön planda olan ekonomik değil; bir ahlak meselesiymiş gibi gösterilir. Kişi sorumluluklarını kabul ederek diğerlerine karşı bir yükümlülük (borç) üstlenir. Bu yükümlülük, (oyunda) ilerlemek uğruna diğerlerinin ölümüne doğrudan ve/veya dolaylı sebep olmaktır. Kişi borcunu ödemezse yükümlülükleri yerine getirmemiş olur ve bu ahlak dışıdır. Fakat asıl ahlak dışı olan bu bakış açısıdır. Graeber'e (2015, s. 11) göre;

“Tarihin gösterdiği bir gerçek varsa, o da şiddete dayalı ilişkileri haklı göstermek, bu ilişkilerin ahlaki gibi görünmesini sağlamak için, bunları borç dilinin çerçevesine oturtmaktan daha iyi bir yöntem olmadığıdır.”

5. Oyun Metaforu ve Ödül Olarak Para

Modern toplumlar paranın varlığını sorgulamaksızın kabul etmişlerdir. Simmel’in (2005) iddia ettiği gibi bu, modernitenin özüdür. Ancak, para ekonomik düzenin merkezinde yer alsa da genellikle insani değerlere karşıt olarak görülür. Marx, paranın, deyim yerindeyse, “insanlıktan çıkararak” etkisine yönelik eleştirisinde, paranın insani değerleri pazarlanabilir metalara indirgeyebileceğini savunmuştur: “Her şeyi kendi soyut biçimine indirgediği gibi, kendi hareketi sırasında da kendisini nicel varlığa indirger. Aşırılık ve ölçsüzlük onun gerçek normu olur” (Marx, 2013, s. 126). Paranın varlığının insanlar arasında sosyal mesafeyi arttırdığı ve kişisel çıkarları ön plana koyarak, başkalarının ihtiyaçlarına daha az duyarlı olmaya sürüklediği iddia edilmektedir (Vohs vd., 2006).

Bir mübadele aracı olarak para, mübadele güvence altına alınır alınmaz sona ermekteyken; bir ödeme aracı olarak para, kredibilitenin ahlaki değerlendirmelerini içeren sürekli bir alacaklı-borçlu ilişkilerinin somut halidir (Klein, 2020, s. 27). Aristoteles, faizin paradan haksız bir şekilde elde edilmesi olduğunu belirtmiş ve eleştirileri, yüzyıllar boyunca bilim insanlarını etkilemiştir. Borç para vererek zenginleşenlerin toplumsal olarak kabul edilebilirliği, neoliberalizm zamanlarına kadar sorunlu bir mesele olarak ele alınmıştır (Sen, 1993, s. 205).

Para, emeğin simgesi ya da temsili değildir; bir güçler asimetrisidir; geleceğin sömürü, hakimiyet ve tabiiyet tarzlarını buyurmasıdır. Para, dayatma iktidarını ifade eder. Lazzarato’ya (2015, s. 32) göre, paranın toplumsal ilişkileri ve özneleşme tarzlarını yok etme/yaratma gücü dışında hiçbir maddi eşdeğeri yoktur. Bu nedenle, para ve iktidar kavramlarının birbirinden beslendiği söylenebilir.

Graeber (2015, s. 201), paranın en öfkeliendirebilecek ve tiksindirebilecek şeyleri bile haklı gösterebilme kapasitesi olduğundan bahsetmektedir. Para, ahlakı kişiselikten uzaklaştırabilme gücüne sahiptir. Squid Game’de her ölen oyuncu için tavanda asılı duran kumbarada para birikmesi bu gücün bir temsilidir. O halde, oyuncuların elenmesi için oyun zamanını beklemeleri şart olmamakta; oyuncular dinlenme sürelerinde dahi birbirlerini öldürebilmek için adeta başka “oyun”lar kurgulayabilmektedirler. Böylelikle hayatta kalan oyuncu, mümkün olan en az rakiple diğer oyunu oynamakta; ödüle (paraya) biraz daha fazla yaklaşmaktadır.

Squid Game’de tasarlanan oyunlar önceden belirlenmekte ve oyunculara oyun anı gelene kadar herhangi bir bilgilendirme yapılmamaktadır. Aslında oyuncular bir tercih hakkına sahip değildirler. Oyuncular kendi istekleriyle bir “ödül” elde etmek için borçlandırılırken; borcun arka planında neler olduğu hakkında başlangıçta habersizlerdir. Squid Game’den hareketle; para ve iktidar ilişkisinden beslenen neoliberal kurgunun içeriği zaman zaman değişiklik gösterse de özünün hep aynı kaldığı görülmektedir.

6. Sonuç Yerine

Neoliberalizm, bir norm toplumu yaratmış ve yerleşik hale gelmiştir. Neoliberalizmde, normal olan borçlu olmaktır. Squid Game dizisi neoliberalizmin borçlu insanına dair eleştirel bir çözümleme içermektedir. Bir yönetme aracı olarak borç, alacaklının (banka, devlet, birey, finansal kuruluş, tefeci) iktidarını sağlamlaştırmaktadır. Neoliberal yönetimsellik anlayışının gelişimi sonrası borç, bireylerin kendilerini devlete ihtiyaç duymadan disipline etmelerine, kendileri tarafından gözetilmelerine ve terbiye edilmelerine yarayan güçlü ve kendiliğinden işleyen bir panoptikona dönüşmüştür. Borç, tahakkümü geliştirmede ve sisteme uyumlu ahlaki bireylerin yaratılmasında önemli bir neoliberal politika aracıdır.

Güney Kore hükümetinin de büyüyen/gelişen pek çok ekonomi gibi neoliberal fetişizmin etkisinde kaldığı gözlenmektedir. Neoliberal dönüşümle birlikte alacaklının borçlu üzerindeki iktidarı, Güney Kore toplumunda egemen bir iktidara dönüşmüştür. Böyle bir iktidar anlayışında borçlanma; bireyler tarafından bir zorunluluk olarak görülmekte ve ölümü bastırmalarında bireyler için temel bir güdüye dönüşmektedir. Kapitalizmde bu güdünün gelişim gösterdiği bireyler; nesnelere – sınırsız arzularına boyun eğerek – daha çok tüketmeye, ilaveten doğa ve insanı da yok etmeye meyilli hale gelerek, ölümü bastırma yarışına girmektedirler. Dizide, bu güdüyle birlikte gündün güne bencilleşen bireylerin, oyun metaforu üzerinden, salt kazanan olma arzusu ile hareket ettikleri vurgulanmaktadır. Aynı zamanda, Squid Game, Foucaultcu anlamda disiplinli iktidarın neoliberal bireyi özgürlük yanılsaması içerisine soktuğunu da göstermektedir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (1983). Etienne de La Boétie ile yapıtı “gönüllü kulluk üzerine söylev”in tanıtılması, *Ankara Üniversitesi SBF*, 38(1), 245-275.
- Aksu, C. (2015). Neoliberal toplumda öznellik, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 66-89.
- Ball, A., Robin, A. & Wu, J.S. (2003). Incentives versus standards: properties of accounting income in four East Asian countries, *Journal of Accounting and Economics*, 36, 235-270. <https://doi.org/10.1016/j.jacceco.2003.10.003>
- Balhorn, M. (2019, December 14). ‘Parasite’, a window into South Korean neoliberalism. 3 Ocak 2022 tarihinde <https://thewire.in/film/parasite-a-window-into-south-korean-neoliberalism> adresinden alınmıştır.
- Brown, W. (2018). *Halkın çözülüşü neoliberalizmin sinsî devrimi* (Birinci Baskı) (B. Enginsoy, Çev.). Metis Yayınları.
- Choi, C.H., Kim, J.B. & Lee, J.J. (2010). Value relevance of discretionary accruals in the Asian financial crisis of 1997–1998, *J. Account. Public Policy*, 30, 166-187. <https://doi.org/10.1016/j.jaccpubpol.2010.09.002>
- Chul Han, B. (2021). *Kapitalizm ve ölüm dürtüsü* (Birinci Baskı) (Ç. Tanyeri, Çev.). İnkâ Yayınları.
- Collins, S.M. (1990). Lessons for development from the experience in Asia lessons from Korean economic growth, *The American Economic Review*, 80(2), 104-107.
- Crotty, J. & Dymski, G. (1998). Can the global neoliberal regime survive victory in Asia? The Political economy of the Asian crisis, *International Papers in Political Economy*, 5(2), 1-47.
- Crotty, J. & K.K. Lee (2005). The effects of neoliberal “reforms” on the post-crisis Korean economy, Working Paper. USA: Political Economy Research Institute. <https://doi.org/10.1177%2F048.661.3406290903>

- Dardot, P. & Laval, C. (2012). *Dünyanın yeni aklı: Neoliberal toplum üzerine deneme* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Deleuze, G. (2013). *Müzakereler* (İkinci Baskı) (İ. Uysal, Çev.). Norgunk Yayıncılık.
- Di Muzio, T. & Robbins, R. H. (2016). *Dept as power* (First Edition). Manchester University Press.
- Emirkadı, Ö. (2021). Neoliberalizm düşüncesinin evriminde ekonomik kalkınmanın yeri, *ETÜ Sentez İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3, 1-18.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu* (Birinci Baskı) (A. Tayla, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2019). *Özne ve iktidar* (7. Baskı) (I. Ergüden, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Freud, S. (2019). *Uygarlığın huzursuzluğu* (7. Baskı) (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.
- Gandesha, S. (2017). The neoliberal personality. <http://logosjournal.com/2017/the-neoliberal-personality/>
- Gill, S. (1995). Globalization, market civilisation and disciplinary neoliberalism, *Millennium: Journal of International Studies*, 24(3), 399-423.
- Graeber, D. (2015). *Borç ilk 5.000 yıl* (Birinci Baskı) (M. Pehlivan, Çev.). Everest.
- Görgülü, G. (2021, Ekim 16). Squid game ve neoliberalizmin şifreleri. <https://medium.com/@guventurks/squid-game-ve-neoliberalizmin-%C5%9Fifreleri-6d4999399b25> adresinden alınmıştır.
- Ha, Y.C. & Lee, W.H. (2007). The politics of economic reform in South Korea: Crony capitalism after ten tears, *Asian Survey*, 47(6), 894-914. <https://doi.org/10.1525/as.2007.47.6.894>
- İnci, E. M. (2019). *Yoksulluğun finansallaşması: mikro finans uygulamaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Muğla
- Kim, H.J., Lee, D., Son, J.C. & Son, M.K. (2014). Household indebtedness in Korea: Its causes and sustainability, *Japan and the World Economy*, 29, 59-76.
- Kim, C. (2021a, October 22). No 'squid game': South Korea's real-life debt trap. <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/no-squid-game-south-koreas-real-life-debt-trap-2021-10-21/> adresinden alınmıştır.
- Kim, T. (2021b). Encounters with neoliberal globalization: South Korea and Turkey in comparative perspective. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Kim, N. & McCurry, J. (2021, October 8). Squid game lays bare South Korea's real-life personal debt crisis. <https://www.theguardian.com/world/2021/oct/08/squid-game-lays-bare-south-koreas-real-life-personal-debt-crisis> adresinden alınmıştır.
- Kim, N & Noh, S. (2022). Effects of bad debt adjustment on repayment: Evidence from the KR&C data set in South Korea, *The Korean Economic Review*, 38(3), 509-539.
- Klein, S. (2020). The power of money: Critical theory, capitalism, and the politics of debt. *Constellations*, 27, 18-35.
- La Boétie, E.d. (2015). *Gönüllü kulluk üzerine söylev* (Dördüncü Baskı) (A. Meral, Çev.). Alfa Yayınları.
- Lazzarato, M. (2015). *Borçlandırılmış insanın imali neoliberal durum üzerine deneme* (İkinci Baskı) (M. Erşen, Çev.). Açılım Kitap.
- Lee, H.H. (1999). Korea's 1997 Financial crisis: Causes, consequences and prospects, *Agenda: A Journal of Policy Analysis and Reform*, 6(4), 351-363.
- Lim, H.C. & Jang, J.H. (2006). Neo-liberalism in post-crisis South Korea: Social conditions and outcomes. *Journal of Contemporary Asia*, 36(4), 442-463. <https://doi.org/10.1080/004.723.30680000281>
- Marx, K. (2013). *1844 el yazmaları*. Birikim.
- Mellor, M. (2010). *The tuture of money: From financial crisis to public resource* (First Edition). Pluto Press.
- Mukerji, B. P. (1958). Debt and usury in the şmrıtis, *Proceedings of the Indian History Congress*, 21, 187-194.
- Nietzsche, F. (2022). *Ahlakın soykütüğü üstüne* (On Birinci Baskı) (A. İnam, Çev.). Say Yayınları.

- Saad-Filho, A. (2011). Crisis in neoliberalism or crisis of neoliberalism, *Socialist Register*, 47, 242-259.
- Sen, A. (1993). Money and value: On the ethics and economics of finance, *Economics and Philosophy*, 9, 203-227.
- Simmel, G. (2005). *The philosophy of Money* (Third Enlarged Edition). Routledge.
- Tae-hyun, Y. (2001). Democracy and market economy in Korea. *Journal of Third World Studies*, 18(1), 13-19.
- Vohs, K.D., Mead, N.L. & Goode, M.R. (2006). The psychological consequences of money, *Science*, 314, 1154-1156. <https://doi.org/10.1126/science.1132491>
- Yoo, K. (2009). Household debt in Korea: Empirical evidence from micro data, *Economic Papers*, 13(1), 33-59.

ANALYSIS OF A CRITICAL ANALYSIS OF THE DEBTOR OF NEOLIBERALISM: SQUID GAME

Güneş KURTULUŞ*
Mustafa İNCİ**

The increasing alienation produced by neoliberalism, the unequal order, and the insecurities that individuals experience in their daily lives tend to push each other's boundaries. It is still unclear why individuals are so eager for their own domination. Neoliberal financialization has undoubtedly applied the strictest forms of discipline to the labour. Under chronically distressing conditions, many workers have been systematically driven into debt, as traditionally relatively high-paying skilled jobs have disappeared and been replaced by jobs in the low-paying service sector. The Squid Game series was released on a digital platform in September 2021. It is reflected in the series that South Korea is experiencing a real debt crisis. At the same time, the helplessness of individuals impoverished through neoliberalism is depicted as a cause-and-effect relationship. This study aims to present a dialectical analysis of the indebted people through workings of neoliberalism by using the framework of the inter-relationships between power, money, and death. This analysis is based on the neoliberal transformation process in the South Korean economy, which is depicted in the Squid Game series with the metaphor of the game.

There is a society that has been rebuilt by financiers for over forty years. Everyone is pushed into debt in one way or another. The borrowers have no idea what the game is all about. Because the system only allows those borrowers to compare their satiation with the other borrowers. In Squid Game, a stage of game is a steppingstone in the production of neoliberal individual. Although the players think that they owe to everyone, the competition continues not only in the game, but even during the resting time. The competitive instinct imposed on the neoliberal individual can also be associated with the concept of "game" itself.

Produced as a result of neoliberal policies, the indebted human (almost every actor in the series) leads a zombie life outside the game s/he is in. Taking part in the game; reveals the desire of the

* PhD candidate, Muğla Sıtkı Koçman University, Institute for Social Sciences, Department of Economics, Muğla, E-Mail: guneskurtulus@posta.mu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6675-330X

** Asst. Prof., Muğla Sıtkı Koçman University, Institute for Social Sciences, Department of Economics, Muğla. E-Mail: minci@mu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9551-9213

players one step closer to the ownership of the money (capital) saved against death, which indicates an absolute loss and destruction. This desire pushes the players to turn the life impulse Eros beyond the Death Drive Thanatos towards other players (living beings) and to destroy (kill) them. As deaths increase in the game, the accumulated money capital grows, which may mean the person getting more powerful in the game.

The power of the creditor over the debtor can be explained as the practice that liberates the person over whom power is exercised. The power of debt sets one free; encourages and encourages the person to take practice to remain faithful to one's debts. In Squid Game, the emphasis in the game is not economic; It is presented as a matter of morality. By accepting his responsibilities, the person assumes an obligation (debt) to others. This obligation is to cause the death of others directly and/or indirectly for the sake of progress (in the game). If a person does not pay his debt, he will not fulfil his obligations, and this is immoral. However, this is an insidious approach.

The games designed in Squid Game are predetermined and the players are not informed until the game. In fact, players do not have a choice. While players are voluntarily charged to obtain a "reward"; they are initially unaware of what is going on behind the debt. Based on Squid Game; although the content of the neoliberal fiction, which is fed by the relationship between money and power, changes from time to time, it is seen that its essence always remains the same.

Neoliberalism has created a norm society. In neoliberalism, it is normal to be indebted. The Squid Game series contains a critical analysis of the debtor of neoliberalism. As a management choice, debt consolidates the power of the creditor (bank, state, individual, financial institution, usurer). After the development of the neoliberal understanding of governmentality, debt has turned into a powerful and self-acting panopticon that allows individuals to discipline, be watched over and disciplined by themselves without the need for the state. Debt is an important neoliberal policy choice in developing domination and creating moral individuals compatible with the system.

The South Korean government, like many growing/developing economies, has fallen under the spell of neoliberal fetishism. With the neoliberal transformation, the power of the creditor over the debtor has turned into a sovereign power in South Korean society. In such a context, the illustration of power, the borrowing is seen as a necessity by individuals and turns into a basic motive in suppressing death. Therefore, they become inclined to destroy (to consume more by submitting to their unlimited desires) the inanimate (objects) and to destroy (kill) the living (nature and human) in addition and enter the race to suppress death. In the series, it is emphasized that individuals, who become selfish day by day with this motive, act with the sole desire to be a winner, through the game metaphor. At the same time, Squid Game shows that disciplinary power in the Foucauldian sense puts the neoliberal individual in the illusion of freedom.

VAZİFE YOKLAMA DEFTERİNE GÖRE SÜLEYMANİYE VAKFI ÇALIŞANLARI: ÜCRETLER, GÖREVLER, UNVANLAR*

THE EMPLOYEES OF THE SÜLEYMANİYE WAQF ACCORDING TO THE ATTENDANCE BOOK: STIPENDS, DUTIES, TITLES

Ayşenur KARADEMİR**

Öz

Bu çalışmanın konusu Kanuni Sultan Süleyman tarafından İstanbul'da tesis edilen Süleymaniye Vakfının çalışanlarının analiz edilmesidir. Çalışmanın birincil kaynağı Osmanlı Arşivinde Evkaf (EV) fonunda Evkaf-ı Haremeyn Defterleri (EV.HMH.d.) arasında 1178 numarayla kayıtlı Süleymaniye Vakfına ait 1702 tarihli bir vazife yoklama defteridir. Giriş paragrafında Süleymaniye Vakfı çalışanlarının yoklanması için hazırlandığı belirtilen defterin vakıf muhasebe defterine ek hazırlanan müfredat defterlerden olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın vakıf literatürüne birinci katkısı vazife yoklama defterinin detaylarıyla tanıtılmasıdır. Vakıf çalışanlarının 53 gruba ayrılarak, isim, görev, unvan, ücret, ek ödemeler gibi detaylarla kayıtlı olduğu defterin ortaya koyduğu ilk sonuç çalışanların genel durumudur. Elde edilen bu bilgiler Süleymaniye Vakfının 1557'de kurulmasıyla hazırlanan tesis senedi yani vakfiye belgesiyle karşılaştırılmıştır. Çalışmada vakıf çalışanlarının sosyal kimlikleri, görev türleri ve bunlar için belirlenen ücretler, bu ücretlerin değişimi Süleymaniye Vakfı örneğinde ortaya konulmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve sosyal yaşamında en geniş istihdam kurumu olan vakıfların çalışanları yönüyle işleyişi ve idaresi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Süleymaniye Vakfı, Osmanlı Selatin Vakıfları, Vakıf Çalışanları, Vakıf Yoklama Defteri, Vakıf Muhasebesi

JEL Sınıflandırması: B11, B15, N80, Z13

Abstract

This study aims to demonstrate the role of the waqfs as an employment institution in daily life in the example of the Süleymaniye waqf, founded by Sultan Süleyman I who was also known as the Magnificent Süleyman. This study's primary archival source is the attendance book of the Süleymaniye waqf, found in the Awqaf catalogue (EV.HMH.d/1178) in the Ottoman Archives. The introductory paragraph on the

* Bu çalışma 25-29 Temmuz 2022 tarihlerinde Paris'te düzenlenen XIX World Economic History Congress'te "An Evaluation of the Employees in the Ottoman Sultanate Foundations: The Example of the Süleymaniye Complex" başlığıyla sunulmuştur. Kongreye katılım TÜBİTAK/ 2224-A Yurt Dışı Bilimsel Etkinliklere Katılımı Destekleme Programı desteğiyle gerçekleştirilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhanevi Kampüsü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Tarihi ABD, Gümüşhane, E-Posta: aysenurkarademir@gumushane.edu.tr, aysenurkarademir@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0001-8620-1695

first page reveals that it was prepared to check the waqf employees by order of the Sultan and named it as the book of employees on the cover. Therefore, it is called the same in this work. There are 53 groups in the book separating employees from their offices or work. The groups in the registers included the name of the employee, duty, title, and the daily stipend. Two processes were followed to evaluate waqf employees in this work; first, the attendance book was transcribed to collect the information, and then this data was compared to waqfiyya. This study reveals the social status of the Süleymaniye waqf employees, the description of their duties, their stipends, and the changes from two waqf sources.

Keywords: Süleymaniye Waqf, Ottoman Sultanic Waqfs, Waqf Employee, Waqf Attendance Book, Waqf Accounting

JEL Classification: B11, B15, N80, Z13

1. Giriş

Vakıf kurumu Osmanlı sosyal hayatındaki en önemli yapılanmadır. Diyanet, kültür, sağlık alanındaki sosyal hizmetler, su yollarının yapılması, yol ve kaldırımların düzenlenmesi gibi belediye ve bayındırlık işleri, çeşitli sosyal yardımların sağlanması hep vakıf eliyle sağlanmıştır. Özü İslam anlayışına dayanan kurum sadaka-i cariyeye yani kurucusu için sonsuza dek sürecek bir hayır kapısı görüldüğünden Osmanlı toplumunda her kesimden bireyler imkanları ölçüsünde vakıflar kurmuştur (Akgündüz, 1996). Ancak bunlar genellikle küçük bütçeli ve para vakfı türündeydi (Baer, 1983). Cami, hastane, imaret gibi sosyal hizmetleri sağlayacak büyük projeli vakıflar devletin kuruluşundan itibaren başta sultan olmak üzere devlet ricali tarafından üstlenilmiş, bir anlamda devletçe organize edilmiştir. Zira hayrat denilen hizmet binalarının inşasının ardından bunların devamının sağlanması için devletin yani sultanın izniyle hayır sahiplerine vakıfları için gelir kaynağı bağlanabiliyordu. Bu kaynaklar kimi zaman miri toprağın (sadece) gelirleri olabildiği gibi kimi zaman devlete ait bir vergi kalemiydi (Barkan, 1963).

Selatin ve vüzeraya vakıfları denilen bu tür vakıflar geniş Osmanlı coğrafyasında temel ihtiyaçların yerinde ve hızlıca giderilmesinin bir yöntemi aynı zamanda topluma geri dönüşüm sağlama yoluydu. Sunduğu temel sosyal hizmetlerin yanında vakıfların gelir kaynaklarından ev ve iş yerlerinin uygun şartlarda ve uzun sürelerle kiralanması mümkündü. Özellikle atölye türündeki iş yerlerinin demirbaşıyla kiralanması dönemin esnafına büyük kolaylık sağlıyordu (Genç, 2014)

Vakıflar aynı zamanda bünyesinde barındırdığı binlerce kişilik kadrosuyla dönemin en geniş istihdam alanıydı. Ömer L. Barkan'ın (1963) incelediği 1530-40 yılları tahrirlerine göre bu dönemde Anadolu vilayetinde çok sayıda imaret, cami, medrese, han gibi vakıf yapılarında görevli 7.176 kişi maaş alıyordu. Aynı çalışmaya göre sultan vakıflarına bağlı yedi imaret tesisi ve dört camide görevli 1.821 kişinin maaş ödemeleri yaklaşık 2,5 milyon akçe'di.

Osmanlı iktisadi ve sosyal hayatında bu derece etkin olan vakıfların önemli bir özelliği kurulduğu andan itibaren düzenli denetim ve kayıt altında tutulmasıdır. Bu anlayış vakıfların işleyiş ve idare tarzını gösteren çok sayıda ve çeşitli belgenin günümüze gelebilmesinin nedenidir. Tarihçiler ve iktisat tarihçileri için bunların başında vakfiye belgesi gelir. Vakfedilen hayratın ve bunlara gelir sağlayan yerlerin dökümünün – akarat – sıralandığı vakfiye belgesi aynı zamanda vakfın idaresi ve denetiminin, buradaki kadroların görev ve maaşının detaylı ifade edildiği yazılı kaynaklardır (Yüksel,

2012). Burada dikkate alınması gereken tesis senesinde kayıtlı bu bilgilerin vakfın kuruluşundaki durumunu yansıttığıdır. Oysa paranın satın alma gücü ve fiyatların değişmesi gibi iktisadi nedenler, yangın, deprem, salgın hastalık gibi dönemin afetleri vakıfların bünyesinin zamanla değişimine yol açmıştır (Barkan, 1971).

Osmanlı arşivlerinde vakfın kurulmasının ardından geçirdiği süreçleri takip etmede faydalanılabilecek çok sayıda ve türde belge kayıtlıdır. Vakıf kurumunun idare ve işleyişinin anlaşılmasına önemli katkı sağlayan tahrir defterleri, şer'iyeye sicilleri, ahkâm ve mühimme defterleri bunlar arasındadır. Ancak Ömer L. Barkan'ın vakıfların günlüğü olarak tanımladığı muhasebe defterleri bir vakfın geçirdiği süreçlerin izlenmesinde en etkili kaynaklardan biridir. Vakfın gelir-giderinin düzenli kaydedildiği bu defterlerin önemli bir özelliği dinamik yapısını göstermesidir. Bu defterlerin yanında nispeten az bilinen, özellikle büyük vakıflar için tutulan defterler vardır. Genel bir başlıkla vakıf müfredat defterleri denilebilecek bu belgelerin özelliği vakıf muhasebe defterlerine ek olarak tutulmasıdır. Muhâsebe-i an bâr ve kilâr, muhâsebe-i gallât gibi hesap defterleri, vakfın tahsil edemediği gelirlerini kayıtladığı bakâyâ-i mukâtaât defterleri, meremmat defterleri bunlar arasında sayılabilir (Orbay, 2005).

Bu çalışmada Osmanlı Arşivinde tespit edilen bir vazife yoklama defteri tanıtılacak ve değerlendirilecektir. Osmanlı Arşivinde Evkaf (EV) fonunda, Evkaf-ı Haremeyn Defterleri (EV. HMH.d.) arasında 1178 numarayla kayıtlı, bu ciltli defterin kapağı defatir-i vezâifan ifadesiyle açılmakta, içeriğindeki üç sultan vakfının isimleri sıralanmaktadır. Bu çalışmanın konusu Kanuni Sultan Süleyman Vakfının vazife defterinin değerlendirilmesidir. Hazırlanma amacı giriş paragrafında belirtildiği üzere Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'daki Vakfının çalışanlarının yoklanmasıdır. 1702 (h.1113) yılında ferman-ı âlişan mucebince hazırlandığı belirtilen defter bu çalışmanın birincil kaynağıdır.

Çalışmanın amacı Süleymaniye Vakfının çalışanları yönüyle kuruluşundan itibaren geçirdiği değişimlerin analizidir. Çalışma başlıca üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde Vakfın kurumları ve araştırmanın kaynakları tanıtılmış, çalışmanın yöntemi açıklanmıştır. İkinci bölümde yoklama defterinde kayıtlı Vakfa bağlı her bir kurumun çalışanlarının unvan, görev ve ücretleri belirlenmiş, elde edilen bu bilgiler Vakfiye belgesi ve muhasebe defterleriyle karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde Süleymaniye Vakfının kuruluşundan itibaren geçen 145 yıllık süreçte çalışanları merkezinde geçirdiği safhaların detaylı bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. Araştırmanın Kaynakları ve Yöntem

Kanuni Sultan Süleyman tarafından İstanbul'da Mimar Sinan'a yaptırılan Süleymaniye Külliyesi Vakfiyesine göre merkezinde bir cami ve iki türbe, bunların etrafında bir darü'l hadis ile dört medrese, ayrıca bir tıp medresesi ile darüşşifa, imarethane, tabhane ve sıbyan mektebi binalarından oluşuyordu. Bunun yanında Şehzade Cihangir Camii ve Mektebi, Hâkim Çelebi Zaviyesi vakfın tesislerindedir (Kürkçüoğlu, 1962).

Bu çalışmada Süleymaniye Vakfı çalışanları ilk olarak vakfın yoklama defterinden belirlenmiş, bulgular Vakfiyesiyle karşılaştırılmıştır. Çalışmanın asıl kaynağı Osmanlı Arşivinde Evkaf fonu altındaki Evkaf-ı Haremeyn Defterleri (EV.HMH.d.) arasında 1178 numarayla kayıtlı ciltli (üç defterlik) vazife yoklama defteridir. Yazı türü siyakattir ancak ücretler Arapça sayılarla kaydedilmiştir. 89 varaktan oluşan ciltli yoklama defterinin kapağında Defatir-i vezaifan yazmakta, bu defterde yer alan üç sultan vakfının isimleri sıralanmaktadır.

Defterin 50-89. varakları Süleymaniye Vakfına aittir. Vakıf muhasebe defterlerinde adet olduğu üzere defterin başında vakfı ve defterin amacını anlatan kısa bir paragraf yazılıdır. Tam transkripsiyonu şöyledir; *Defter-i yoklama-i vazife-hârân-ı camii şerif ve medrese-i latif ve türbe-i münif ve darüşşifa-i ma'muran ve imaret-i atik ve mülhakat-ı saire-i merhum ve ma'firun leh Sultan Süleyman Han tabe serahu der nezaret-i hazret-i sadrı âli – okunamayan – vezir-i mükerrem Osman Paşa kaim-makam-ı asitane-i saadet ve Abdürrahman Efendi müffettiş-i evkaf-ı mezbur ve Abdullah Efendi halife-i muhasebe-i evvel ber muceb-i emrî âli ve rikâb-ı hümâyun-u şevket-makrun tahrir şüde mucebi'l va'ki fi 6 Ramazan 1113 (Varak-Vr. 50B)*

Buradaki ifadelerden anlaşılan defterin Vakıf çalışanlarının yoklanması için hazırlandığıdır. Yoklama defterinin tamamlanmasından sonra arkasına eklenen özet yani icmal muhasebesinde *Vech-i meşruh üzere nezareti sadrı âliden olub rikâb-ı hümâyun şevket-makrun tarafından sadır olan ferman-ı âlişan-ı mucebince.* (Vr.89B) denilmesi defterin dönemin sultanı emriyle hazırlandığını gösterir. Vazife defterindeki diğer bir vakfın, Fatih Sultan Mehmed Vakfının icmalinde yazan Vakıf çalışanlarının arasında ciddiyetsizliklerin görüldüğü, kimi zaman anlaşmazlıkların çıktığı, bu nedenle *sadır olunan ferman-ı âlişan mucebince* Vakıf çalışanlarının yoklanmasına karar verildiğidir. İstanbul Kadısı Dıhki Efendi'nin muharrir olduğu yoklamalar Vakıf mütevellisi ve kâtibinde bulunan müfredat defterlerinden yapılmıştır (Vr.19A).

Süleymaniye Vakfı yoklama defterinin hazırlanma üslubu tipik bir vakıf muhasebe defteri gibidir. Aynı şekilde ikiye bölünen varaklar çift yanlı olarak kullanılmış,¹ Vakıf çalışanları cemaat-i ifadesinden sonra görevlerine veya görev yerlerine göre kaydedilmiştir. İlk olarak medrese görevlileriyle açılan defterde toplam 53 çalışan grubu – cemaat – kayıtlıdır. Bunu Kanuni Süleyman'ın Cami-i şerifi, kendisinin ve Hürrem Sultan'ın türbe görevlileri izler. Ancak cami kadrosundakiler gibi çok sayıda çalışanın olduğu yerlerde alt başlıkların açıldığı söylenmelidir.

Vazife defterindeki kayıtlardan her bir çalışanın ismi, (belirtilmişse) unvanı, görevi-görev yeri, günlük ve aylık ücretini belirlenebilir. Bu özellik bunların Vakfiyedeki bilgilerle karşılaştırılmasını sağlar. Zira özellikle büyük vakıflarda bu tür detaylı bilgiler muhasebe defterlerinden her zaman belirlenmez. Mesela Ömer L. Barkan'ın (1971) yayınladığı Süleymaniye Vakfının 1585-86 tarihli bilançosunda çalışanlar çoğunlukla gruplar halinde kayıtlıdır.

Süleymaniye Vakfı yoklama defterinde her bir çalışan grubunun detaylıca kayıtlanmasın ardından bunların toplam sayısı, günlük ve aylık ücretleri yazılıdır. Tüm kayıtların tamamlanmasından sonra

1 Bu çalışmada kaynak gösterilirken her bir varığın solu A, sağı B olarak kabul edilmiştir.

açılan giderler – vuzia min zalik – başlığında günlük – fi yevm – 6.885 (akçe), aylık-fi şehri – 206.550 (akçe) ve yıllık – fi sene – 2.478.600 (akçe) ödendiği belirtilmiştir (Vr.89B). Ayrıca bu meblağın ne kadarının Vakfiyenin şartı gereği ödendiği – beher şart-ı vakıf – ne kadarının et bahası – lahm-ı baha – çalışanlara bir tür yemek yardımı olarak ödendiği ayrıntılı şekilde gösterilir. Defterin kapatılmasından sonra hemen altında defterin bir özeti, icmal muhasebesi eklidir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında ilk olarak mezkûr vazife yoklama defteri transkribe edilmiş ardından Vakfın her bir tesisinde çalışanların bilgileri verilmiştir. İkinci aşama bu bilgilerin Vakfiyeyle karşılaştırılmasıdır.² Vakıflar Genel Müdürlüğünde kayıtlı bu Vakfiye Kemal Edib Kürkçüoğlu (1962) tarafından tam metin ve açıklamalarla yayınlanmıştır. Kürkçüoğlu bunun tasdikli bir nüsha olduğunu, tanzim tarihinin belirtilmediğini, incelemeleri sonucunda tarihinin 6 Mayıs 1557 (h.7 Receb 964) olduğuna karar kıldığını belirtir. Buna göre Vakfiyenin tescilinden, vazife defterinin hazırlandığı güne 145 yıldan biraz fazla bir zaman geçmiştir.

Bu çalışmada bu iki esas kaynak üzerinden karşılaştırma yapılacaktır. Ancak Vakfiyede çalışanlar konusunda verilen bilgilerin uygulamadaki somut durumunu teyit etmek için üçüncü bir kaynaktan daha faydalanılmıştır. Bu kaynak Ömer L. Barkan'ın (1971) tam transkripsiyonunu yayınladığı 1585-86 (h.993-994) senesi Süleymaniye Camii ve İmareti tesislerine ait muhasebe defteridir. Kendisinin görüşü Vakfiyenin tescilinden otuz yıl kadar sonra hazırlanan bu defterin Vakfın ilk halini yansıttığıdır. Bu kaynakların yanında Tevfik Güran'ın (2006) yayınladığı Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar-Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları kitabının Süleymaniye Vakfının muhasebe defterleri bölümü ve Kayhan Orbay'ın (2011) The Magificent Süleymaniye Owed a Debt to the Butcher and the Grocer başlıklı makalesindeki muhasebe defterleri analizlerinden faydalanılmıştır.

3. Süleymaniye Vakfı Yoklama Defterine Göre Vakıf Çalışanları

Bu bölümde Süleymaniye Vakfı vazifelileri görevli oldukları tesisin başlığında ele alınacaktır. Ancak vazife defterindeki bu detaylara girmeden önce Osmanlı dönemindeki vakıf görevlisinin anlamı üzerinde durulmalıdır. Vakıf hizmetini yürüten bu kişiler için literatürde vazife erbabı, vazifeli gibi terimlerin yanında erbab-ı cihat, mürtezika-i evkaf gibi ifadelerde kullanılmaktadır. (Başoğlu, 2012). Bunlar bir görev karşılığında ya da bir görev yapmadan-zevâid-hor – vakfın gelir fazlasından kendisine maaş-vazife-, tahsisat bağlanan kişilerdir. Bir vakıftaki vazifelerin tanımı, vazife verilecek kişinin gerekli özellikleri, sorumlulukları, ücreti çoğunlukla vakfiyelerde belirtilir, belirtilmediğinde fıkıh kuralları ve örfe bakılırdı. Vazifenin süresi genellikle sınırlanmaz, kişi vefat edene kadar görevini sürdürebilirdi. Vazifeli, vefat ettiğinde kadrosu münhal olur yani boşalır ve başkasına devredilebilirdi. Bunun yanında işin bitmesi, acizyet, gaiplik gibi zaruri haller ya da vakfa ihanet nedeniyle vazifelinin el çektilmesi mümkündü. Sultan ve vüzera vakıflarında vazife sahibi olanlara bunu gösteren bir berat belgesi verilir, yeni bir sultan tahta çıktığında belgeleri yenilenirdi (Kütükoğlu, 1992)

2 Kürkçüoğlu tarafından yayınlanan vakfiye metni çalışmada referans gösterilirken (Vak.,s.sayfa sayısı) şeklinde kısaltılmıştır.

Tablo 1: 1702 Yılı Vazife Yoklama Defterine Göre Süleymaniye Vakfı Çalışanları ve Maaşları (Akçe)

Vakıf Çalışanlarının Görev Yerleri	Kişi sayısı	Günlük Yevmiye Bedeli	Günlük Ek Ödeme	Toplam Günlük Ödenen	Toplam Aylık Ödenen	Toplam Yıllık Ödenen
Vakıf idarecileri	53	416	17	433	12.990	155.880
Medreseler	118	689	643,5	1332,5	39.975	479.700
Suhtegân medresesi ¹			120	120	3.600	43.200
Cami-i şerif ve Mekteb	302	1136	75	1211	36.330	435.960
Türebeler	269	596,5	8	604,5	18.135	217.620
İmaret – Tabhane	59	204	45	249	7.470	89.640
Dârüşşifa	42	197	28	225	6.750	81.000
Hastane İlaç ödemesi	–	–	300	300	9.000	108.000
Cihangir ve mülhak camiler	62	234	1,5	235,5	7.065	84.780
Hâkim Çelebi Zaviyesi	21	111,5	1,5	113	3.390	40.680
Zaviye yiyecek-giyecek	–	–	66,5	66,5	1.995	23.940
Diğer görevliler	92	349,5	12	361,5	10.845	130.140
Zevaid-horan	162	1624	0	1624	48.720	584.640
Toplam	1.180	5557,5	1318	6875,5	206.265	2.475.180

Not 1: Vakıf yoklama defterinde Suhtegân Medresesine ayrılan günlük 120 akçe yemek bedeli İmaret harcamaları altındadır.

Aşağıda Süleymaniye Vakfının görevlileri vazife yoklama defterinden analiz edilmiştir. Defterde bunlar an cemaat-i ile başlayan, görev ve görev yerlerine göre başlıklara ayrılmış 53 topluluktur. Bu çalışmada görev yerleri esas alınmış ayrıca tesisin Vakıf ve Osmanlı toplumu için rolü değerlendirilmiştir. Yoklama defterinden anlaşılan Vakıfta görevli olanlara iki tür ödemenin yapıldığıdır. Bunlardan ilki göreve bağlı vazife ödemesi diğeri icmal defterde lahm-ı baha denen et bahasıdır. On yedinci yüzyılda muhtemelen et fiyatlarındaki artış nedeniyle İmaret mutfağına et alımına son verildiğinden birçok Vakıf görevlisine et bahası altında günlük ek bir ödeme yapılmış, bunlar maaş hesaplarına yansıtılmıştır (Güran, 2006). Yoklama defterinde görülen maaşın yanında bazı Vakıf görevlilerine bir-iki akçe civarında ek ödeme yapıldığı, vazife ve et bahasının iki ayrı kalemden kayıtlıdır. Her cemaatin hesabı kapatılırken vazife ödemesi ve et bahası ödemeleri ayrı ayrı gösterilip sonucu toplanmıştır. Örneğin cemaat-i hüddam-ı taşhane-i evkaf-ı mezkureyn başlığında önce teker teker Tabhane görevlileri isim ve ödemeleriyle kayıtlıdır ardından sonuç kısmında

Yekûn Neferan 10 fi yevm 29 (+) 8= 37(akçe). fişehr (aylık) 1.110 (akçe)

denilerek grubun hesabı kapatılmıştır (Vr.79A). Buradaki neferan çalışan sayısını, fi yevm günlük ödenen yevmiye bedelini ifade eder. 8 akçe et bedeli ödemesidir. Defterin kayıtlarında ilk bakışta ikinci kalemden ödemenin et bedeli karşılığı yapıldığı anlaşılır. Ancak defterin sonundaki icmal muhasebe özetinde et ve arpa ödemeleri için yapılan açıklamalar ve Tevfik Güran'ın muhasebe defterlerinden tespitleri türünü ortaya koyar. Bu konuda defterdeki kayıtlarda dikkati çeken bir husus; mütevellinin ve duagû kadrosundakilerin hemen tamamının bu ek ödemeden faydalanmadığıdır.

Vakfın yoklama defterinde çalışan gruplarının kayıtlanmasından sonra vuzia min zalik başlığında defterdeki giderlerin genel toplamı verilmiştir. Buna göre Süleymaniye Vakfının 1702'de vakıf çalışanlarına ödediği günlük 6.885 akçedir. Ancak defterin transkripsiyonu sonucu bulunan toplam yevmiye 6.875,5 akçedir (Tablo 1). Aradaki 9,5 akçe farkın nedeni anlaşılamamıştır.

Vakfın icmal defterine göre günlük ödenen 6.885 akçenin 3.071 akçesi Vakfiyeden kaynaklı-şart-ı vakıf – ödemeleri ve 842 akçesi vazifelilere lahm-ı baha gibi yapılan ek ödemeler içindir. Defterin sonunda bu durum *lahm-ı baha-i medaris ve hüddaman-ı vakıfı yevm 842 (akçe)* şeklinde ifade edilir (Vr.89B). Gerçi bu 842 akçenin içeriği açık değildir. Tablo 1'de görüleceği üzere (300 akçe ilaç bedeli dışında) çalışanlara yapılan ek ödeme günlük 1.018 akçedir. İcmal muhasebesinde ayrıca 887,5 akçe yevmiyenin görevleri Vakfiye haricinde, ferman-ı âli ile verilenler olduğu, Dıhki Efendi'nin bunların hizmetini Vakıf için gerekli görüp fermanlarını muhdes mukarrer kıldığı ifade edilir. Vazife defterinde yevmiye kayıtlarına düşülen muhdes notunun sebebi bu olmalıdır. Vakfın toplam yevmiye ödemesinden kalan 2084,5 akçe duagû ve sair görevlilere ödenenlerdir (Vr.89B). Yoklama defterine göre Vakıf maaş ödemelerini 1.018'i vazifeli, 162'si zevâid-hor toplamda 1.180 kişiye yapmıştır (Tablo 1).

3.1. Vakfın İdarecileri

Süleymaniye Vakfını idari açıdan tanımak için ilk olarak Vakfın idarecilerinden ve Osmanlı vakıf yönetim anlayışından bahsedilmelidir. Osmanlı Devleti'nde İslam hukukuna göre düzenlenen vakıf kurumunun idarecisi mütevellidir. Ayrıca her vakfın mutlaka bir denetleyicisi – nazırı – vardır. Vakfın gelir-gider muhasebesinin ve mütevellinin kontrolü, gerekirse azli onun görevidir (Uzunçarşılı, 2014)

Süleymaniye Vakfiyesinde gelirlerin mütevellide toplanacağı, gelirlerin arttırılmasından, vakıf mallarından ve bakımından sorumlu olduğu, vazifelileri ve işlerini takip etmesi gerektiği, gerekirse vazifelerini sonlandırabileceği yazar (Vak., s.37) Yevmiyesi Vakfiyede ve 1702 tarihli yoklama defterinde günlük 100 akçedir. İsmi söylenmeden mütevellî-i vakf-ı şerif denerek kayıtlanan mütevellî yevmiyesi aynı zamanda Vakfın ödediği en yüksek maaştır. Vakıflarla ilgili yapılan çeşitli çalışmaların ortaya koyduğu mütevellî yevmiyesinin idare ettiği vakfın büyüklüğüne ve vakfın kurulduğu döneme göre değiştiğidir. Mesela Fatih Sultan Mehmed Vakfının 1489-91 yılları bilançolarına göre mütevellîye ödenen günlük 50 akçe (Barkan, 2000), Sultan III.Murad'ın kethüda kadını Canfeda Hatun Vakfının mütevellisine (1611-14 yılları bilançolarında) ödenen 15 akçe (Karademir, 2017) Turhan Valide Sultan Vakfı mütevellisine Vakfiyesine göre ödenen 120 akçedir (Arslantürk, 2012).

Süleymaniye Vakfiyesinde mütevellinin yanında yardımcı bir kâtib görevlendirilmesi, bu kişinin hesap tutma usulünü bilen biri olması istenir. Vakfiyeye göre yevmiyesi 10 akçedir (Vak., s.37). Mütevellî ve kâtibden meydana gelen Vakfın idari kadrosu yoklama defterinde diğer işlerde görevli kâtiblerin dahil edildiği cemaat-i zabitan-ı evkaf-ı mezkûr başlığında gösterilir. Burada ilk olarak mütevellî-i vakfı şerifin ardından bir rûznameçeciyle altı kişilik bir kâtib kadrosunun isim, unvan ve yevmiyeleri kayıtlıdır (Vr.51A). Bunlardan kâtib-i evvel olan Mustafa Efendi'nin 20 akçe yevmiyesinin yanında 2 akçe et bedeli aldığı ve kâtiblerin başı olduğu anlaşılır. Yani kâtibin yevmiyesi Vakfiyede belirlenenin iki katı artmıştır.

Tablo 2: Süleymaniye Vakfı Yoklama Defterinde Vakıf İdarecileri ve Maaşları(Akçe)

Kişi Sayısı	Görevi	Günlük Yevmiye Bedeli	Günlük Et bedeli	Aylık Toplam
1	Mütevelli	100	0	3.000
8	Kâtib, Rûznâmçeci	70	4	2.220
30	Cabi-Kâtib Topluluğu	159	2	4.830
14	Mutemed (Süvari ve Piyade)	87	11	2.940
53		416	17	12.990

Kaynak: BOA EV-EV.HMH.d.1178, Vr.51A-B, 80A, 81A-B, 82B

Yoklama defterinde zabitan cemaati altında ayrıca kâtib-i muhasebenin yevmiyesi 10 akçe, kâtib-i meremmat yani tamirat işlerini kayıtlayan iki kâtibin yevmiyesi 5'er akçe ve kâtib-i anbar denen bir kişinin yevmiyesi 4 akçedir. Süleymaniye Vakfının genelinde görevli olduğu anlaşılan bu kâtiblerin yanında kendi harcamaları olan kurumlarda ayrıca kâtib-i imaret, kâtib-i dârüşşifâ gibi görevlileri vardır. Osmanlı vakıf uygulamasında yapılan her işin kayıtlanması, muhasebe denetimi azami önemsenen konulardı (Güvemli ve Güvemli, 2016)

Süleymaniye Vakfının idari işlerine yardımcı olan diğer iki grup mutemed ve câbî-kâtib topluluğundakilerdir. Bunlar Tablo 2'de iki ayrı başlıkta ve idareciler arasına eklenmiştir. Mutemed mali işler ve para konularında görevli olan kişidir. Vakfiyede gerektiği sayıda yaya – piyade – ve atlı – süvari – mutemed görevlendirilmesi istenir (Vak., s.37). Câbîye günümüzde vakıf tahsildarı denilebilir. Bir vakıfta câbinin görevi vakıf gelirlerinin toplanması ve mütevelliyeye teslimidir. Yoklama defterinde kayıtlı 16 câbî, 13 kâtib ve bir sarraf-ı vakıf vardır (Vr.81A-B, 82B). Defterdeki kayıtlarda 4, 5, 6 akçe yevmiyeleri olan câbî ve kâtiblerin her birinin isminin yanına nerede görevli olduğu eklidir.

3.2. Medrese Görevlileri

Süleymaniye Külliyesinde Vakfiyede belirtildiği üzere bir darü'l hadis ile dört medrese ayrıca bir tıp medresesi vardı (Vak., s.31-33). Cami-i şerif ve türbelerin merkezde yer aldığı külliye planında batı yönünde sırasıyla tıp medresesi, evvel ve sani medreseleri ve bunların yanında bir sıbyan mektebi, doğu yönünde salis ve rabi medreseleri vardı. Bu iki medresenin alt katında dar avluya bakan ve tek sıralı on sekiz oda mülazımlar medresesi olarak bilinmektedir (Mülayim, 2010; Çetin, 1987). Medrese eğitimini tamamlayan ilim öğrencileri göreve atanmak için sıra beklerken ücret ödmeden bu odalarda kalıyorlardı (Vak., s.26). Darü'l hadis medresesi Külliye'nin güney doğu yönünde kalıyordu, aynı yönde içinde türbeleri ve hazireyi barındıran avluda bir darü'l kurra bulunuyordu (Mülayim, 2010). Külliye'de cami ve türbelerin etrafını medreselerin çevrelemesi bazı kaynaklarda İslam'ın, medrese eğitiminin ve ulemanın Osmanlı devlet politikasında artan önemi şeklinde yorumlanmıştır (Necipoglu-Kafadar, 1985).

Süleymaniye Medreselerinin eğitim alanı (tıb medresesi haricinde) nakli ilimlerdi. Bunların içinde payesi en üst olanı darü'l hadis kurumudur. Sadece tefsir ve hadis ilimleri okutulduğu Osmanlı darü'l hadislerinde eğitim alabilmenin koşulu medrese eğitiminin tamamlamaktır (Zorlu, 2008). Hukuk, eğitim ve dini ilimler konusunda öğrenci yetiştiren, ilmiye sınıfının geleceğini hazırlayan medreseler Süleymaniye Vakfında son derece önemsenmiş, müderrisleri dönemin en seçkin ilim insanlarından seçilmiştir (Yılmaz, 2005).

Süleymaniye Vakfıyesine göre her medrese için birer müderris ve muîd belirlenmiş, başarılı öğrencilerden on beşinin, tıp öğrencilerinden sekizinin, seçilerek yetiştirilmesi istenmiştir. Medresenin hücrelerinde kendilerine oda verilen öğrencilere ayrıca günlük 2'şer akçe tayin edilmiştir. Müderrisin yardımcısı olup, öğrencilere derslerini tekrar ettirecek muîde ödenecek 5 akçedir (Vak., s.32).

Tablo 3: Süleymaniye Vakfı Yoklama Defterinde Medrese Görevlileri ve Maaşları (Akçe)

Kişi Sayısı	Görevi	Günlük Yevmiye Bedeli	Günlük Taam bedeli	Aylık Toplam
20	Darü'l Hadis Medresesi	91	117	6.240
20	Medrese-i Evvel	101	117	6.540
20	Medrese-i Sani	101	117	6.540
21	Medrese-i Selase	103	117	6.600
21	Medrese-i Rabi	103	117	6.600
11	Medrese-i Tib	40	58,5	2.955
1	Medrese-i Süleyman Subaşı	50	0	1.500
1	Medrese-i Hafiziyye	30	0	900
1	Medrese-i Fatma Sultan	30	0	900
1	Medrese-i Hakaniyye	20	0	600
1	Medrese-i Şeyhulharem	20	0	600
-	Suhtegân Medresesi	-	120	3.600
118		689	763,5	43.575

Kaynak: BOA EV-EV.HMH.d.1178, Vr.50A-B, 79B

Süleymaniye Medreselerinde evvel, sani, selase ve rabi'deki müderrislere Vakfıyede günlük 60'şar akçe, darü'l hadis müderrisine 50 akçe ve tıp medresesi müderrisine 20 akçe tayin edilmiştir (Vak., s.32). Vakfıyede belirlenen yevmiyeler yoklama defterinde aynen geçerlidir. Ancak yapılan çalışmalar müderrislere farklı zamanlarda farklı ücretler ödendiğini düşündürür. Mesela Yasin Yılmaz (2005) darü'l hadis müderrisine 100, 160, 210 akçe gibi ücretler ödendiğini belirlemiştir. Ömer L. Barkan (1971) Süleymaniye Vakfının 1585-86 yılları muhasebe bilançosunda 93 akçe olması gereken dar'ül hadis maaş ödemelerinin 253 akçe kaydedilmesini anlayamadığını belirtir. Burada maaşlar tek bir kalemden olduğundan içerik açık değildir. Medrese personeline bazı zamlar yapıldığı ihtimalini değerlendiren Ömer L. Barkan Vakfıyede belirtilen 50 akçe yerine müderrise 210 akçe ödenmiş olabileceğine karar verir. Müderrislik kariyerinde zekâ, bilgi, tecrübe gibi şahsi özelliklerin dikkate alındığını düşündüğümüzde müderrislere farklı maaşlar ödenmesi anlaşılır bir durumdur. Medreselerde ayrıca vazifeli olanlar bevab, kennas, ferraş, siraci gibi temizlik ve bakım işlerinde sorumlu olanlardı, her birinin günlüğü 2'şer akçeydi.

Medrese kadrosundakilerin Vakfıye – yoklama defteri karşılaştırmasında dikkat çeken bir husus buradakilere artık Vakfıyede belirtildiği gibi (Vak., s.31) imarette pişen et ve yemekten verilmediğidir. Vakfın muhasebe bilançolarında bunun on altıncı yüzyılın sonu itibarıyla değiştiği, medreselere nakit yemek – taam – bedeli ödendiği görülür.

Süleymaniye vazife defterinde Vakfın ayrıca bazı medreselerin ödemelerini üstlendiği görülür (Vr.50B). Yoklama defterinde muhdes-i mukarrer notuyla kayıtlanan bu ödemeler on yedinci yüzyıldan itibaren vakfın giderleri arasında yer alır (Güran, 2006). Süleymaniye yoklama defterine göre en fazla ödemenin yapıldığı kurum medreselerdir (Tablo 1 ve Tablo 3).

3.3. Cami-i Şerif ve Mekteb Görevlileri

Cami-i şerif Süleymaniye Külliyesinin merkezindeki yapıdır. Bir ibadet yeri olmanın yanında sosyal bir mekân olması hedeflendiği anlaşılan Cami-i şerifin ve buna dahil Sıbyan Mektebinin kadrolarında Süleymaniye Vakfı yoklama defterine göre 1702'de 302 kişi görevliydi. Ortak görevler altında bir araya getirilen cami görevlileri vakıf yoklama defterinde 16 farklı gruptadır. Bu çalışmada takip kolaylığı sağlanması için bu gruplar üç başlıkta incelenecektir.

Bunlardan ilki vakıf yoklama defterinde cemaat-i müteferrika-i mezkureyn denilenlerdir (Vr.50A, 51B). Defterde bu grupta olanlar sayıca az ancak iyi bir eğitimi ve yevmiyesi olanlardır. Bunların başında temel cami kadrosunda görevlendirilen hatib, vaiz ve imam(lar) gelir. İslam inancına göre hutbe Cuma günleri namazdan önce ve bayramlarda namazdan sonra hatib tarafından yapılan, dua ve öğüt kısımları olan konuşmadır (Zengin, 2008). Süleymaniye Vakfesinde kıraat ilminde mahir, hafız birinin 30 akçe yevmiyeye hatib olması ve şeyh olan bir vaizin belli zamanlarda Müslümanlara nasihat etmesi istenmiş, yevmiyesi 15 akçe belirlenmiştir. Ayrıca fıkıh bilen iki kişi 10'ar akçe yevmiyeye imam olacaktır (Vak., s.33).

Toplumla birebir temasta olacak bu üç temel kadronun durumuna Vakıf yoklama defterinde bakıldığında hepsinin maaşının Vakfiyede belirlenenin birkaç katı arttırıldığı, ayrıca bunlara ödenen et bedelinin günlük 1,5 akçe olduğu görülür. Bunların içinde vaizlik yapan Şeyh Salih Efendi'nin yevmiyesi 15 akçeden, 40 akçeye, Hatib Mehmed Efendi'ninki 30 akçeden, 45 akçeye çıkarılmıştır. Aynı şekilde burada görevli iki imamın yevmiyesi 20 akçe yapılmış ayrıca cami kadrosuna 15 akçe yevmiyeye üçüncü bir imam – imam-ı selase – atanmıştır. Kayıtlarda bu dört kadrodaki görevlilerin isimlerinden sonra efendi unvanı eklidir (Vr.50-A).

Vakıf yoklama defterinde ayrıca cami kadrosuna sonradan dahil edilen, burada halka açık dersler veren iki kadro daha vardır. Bunlar Dersiâm Abdülvahhab Efendi (yevmi 30 akçe) ve Mesnevihân Ahmed Efendi'dir (yevmi 20 akçe). Osmanlı döneminde daha ziyade on yedinci yüzyılda halka açık, umumi dersler veren müderrislere dersiâm denildiği bilinmektedir Fatih, Süleymaniye, Beyazıt camileri gibi büyük camilerdeki bu dersler genellikle sabah ve öğlen namazı arasında yapılırdı (İpşirli, 1994). Çeşitli faaliyetlerle bir araya gelen halk sosyalleşirdi.

Tablo 4: Süleymaniye Vakfı Yoklama Defterinde Camii Şerif-Mektev Görevlileri ve Maaşları (Akçe)

Kişi Sayısı	Görevi	Günlük Yevmiye Bedeli	Günlük Et bedeli	Aylık Toplam
5	Vaiz-Hatib-İmamlar	140	6	4.380
25	Müezzın ve 1 Saatçi	134	25	4.770
2	Dersiâm-Mesnevihân	50	0	1.500
5	Mevlidi-Mevlid-i Ecza,Duacılar	45	1	1.380
2	Hafız-ı Kütüb-Kâtib-i Kütüb	17	2	570
231	Duagû topluluğundakiler	589	17	18.180
2	Buhuri, Maniü'n Nukuş	13	2	450
24	Hademeler-Kayyım ve Siraci	121	19	4.200
6	Sıbyan mektebi görevlileri	27	3	900
302		1.136	75	36.330

Kaynak: BOA EV-EV.HMH.d.1178, Vr.50A, 51A-B, 52A-B, 53A-B, 54A-B,55A-B,56A-B,57A-B,58A-B,59A-B,60A-B,61A-B,62B,73B

Gerçekten Vakfiyede görülen caminin her vakti için bir program belirlendiği ve faaliyetlerin duagû denilen kişilerle sürdürüldüğüdür (Vak., s.34-36). Mesela eczahan (yevmi 2'şer akçe) denilen, görevi Kurandan cüz okumak olan 120 kişi 30'ar kişilik gruplarla günün dört vaktinde camide bir araya gelecek, her meclisin açılışı müteferrik-i ecza denen birer kişinin duasıyla olacaktır. Ayrıca sabah namazından sonra cami kürsüsünde üç kişi belirlenmiş sureleri okuyacak (yevmi 5'er akçe) aynı anda 20 kişilik müsebbih (yevmi 2'şer akçe) tespih çekecek, 6 kişi musalli (yevmi 7'şer akçe) olup namaz kılacaktır. Bunun yanında öğlen namazından sonra 10 salavathânın (yevmi 2'şer akçe) bir arada salavat çekmesi, 41 Enamhânın bu sureyi okuması (eski,âtik enamhânın 5'er, yeni, cedîd, 3'er akçe), hafız-ı mesahif (yevmi 4'er akçe) olanların burada bekçilik ederken Kuran okuması istenmiştir.

Süleymaniye Vakfiyesinden anlaşılan Cami-i şerifte özellikle Cuma ve bayram günlerinde kadronun tamamının bir araya getirildiği, ruhani bir tören atmosferi sunulduğudur. Vakfiyede detaylıca anlatılan bu törenler bir padişah camisinin her Cuma günü ve mübarek sayılan günlerde kamuya ne tür bir profil sunmak istediğinin resmidir.

Süleymaniye Vakfı yoklama defterine göre Cami-i şerifte duagû topluluklarında görevli 231 kişi vardı. Bir kısmı yukarıda sayılan bu kişilerin yevmiyeleri genellikle 2-3 akçe arasındaydı. Bu ücretlerin çoğunlukla Vakfiyedekiyle aynı kaldığı söylenebilir. Yoklama defterinden ayrıca duagû olanlara genellikle yemek bedeli ödenmediği anlaşılmaktadır. Bu durum Vakfiyede tayin edilenler içinde geçerlidir. Yoklama defterinde duagûlar için dikkat çeken diğer bir husus unvanı belirtilenlerin çoğunlukla seyyid olmasıdır. Bilindiği üzere seyyid Hz. Peygamber'in soyundan geldiği kabul edilen kişilere verilen bir unvandır. Bunun yanı sıra duagûlar arasında çelebi, el hac, halife, derviş, şeyhzade, şeyh/Halveti, efendi, mevali gibi unvanları olanlar bulunmaktaydı.

Vakıf belgelerinden anlaşılan bu geniş duacılar kadrosunun görevlerini yerine getirirken noktacı denilen kişilerce izlendiğidir. Vakfiyede iki kişi belirlenen noktacılar için yoklama defterinde nokta-i camii şerif isminde bir topluluk oluşturulmuştur. Yevmiyeleri 2, 3, 4 akçe arasındadır (Vr.61A, 62B). Yoklama defterinde noktacı olan 6 kişiden üçü seyyid biri efendi unvanlıdır.

Cami-i şerif vazifelileri içinde son olarak buradaki temizlik-bakım, aydınlatma gibi işlerden sorumlu birer kayyım ve siraci topluluğu vardır. Yevmiyeleri çoğunlukla 5'er akçe olan bu gruptakilere ayrıca birer akçe et bedeli ödenmiş, ancak kadrosu muhdes olanlara sadece yevmiyesi ödenmiştir.

Süleymaniye Vakfı yoklama defterine görülen Cami-i şerif görevlilerinin tamamına yılda 435.960 akçe ödendiğidir (Tablo 1). Buna göre Vakıf, medreselerden sonra en çok ödemeyi Cami-i şerif ve Mekteb görevlilerine ödüyordu.

3.4. Türbelerdeki Görevliler

Süleymaniye Külliyesinin merkezindeki cami civarında Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın türbeleri yer alır. Türbelerde vazife verilenler türbenin bakım ve idaresinden sorumlu olanlar ve duacılar olmak üzere iki gruptur. Kanunî'nin Türbesinde iki, Hürrem Sultan Türbesinde bir türbedar buranın idaresini sağlıyordu. Ayrıca buhuri, saka, bağban – bahçıvan – gibi hizmetliler Türbelerin

ihtiyaçlarını görmüştür. Sarıkçılık yapan birer destarinin (Bozkurt, 2009) Türbelerin kadrosuna sonradan eklendiği kayıttaki muhdes-i mukarrer ifadesinden anlaşılır (Vr.62A, 67A).

Tablo 5: Süleymaniye Vakfı Yoklama Defterinde Türbe Görevlileri ve Maaşları (Akçe)

Kişi Sayısı	Görevi	Günlük Yevmiye Bedeli	Günlük Et bedeli	Aylık Toplam
2	Padişah türbesi : Türbedar	10	2	360
5	Hizmetli	20	4	720
90	Eczahân ve duagû	186	0	5.580
41	Mustahfız (hafız,bekçi)	123	0	3.690
1	Hürrem Sultan türbe: Türbedar	5	1	180
3	Hizmetli	12	1	390
92	Eczahân ve duagû	188	0	5.640
35	Mustahfız (hafız,bekçi)	52,5	0	1.575
269		596,5	8	18.135

Kaynak: BOA EV-EV.HMH.d.1178, Vr.62A, 63A-B, 64A-B,65A-B,66A-B,67A-B,68A-B,69A-B,70A-B,71A-B

Türbelerdeki vazifelilerin Vakfiyedeki görev tanımlarından türbe kapılarının yirmi dört saat kilitlenmediği, çok sayıda duacının farklı zamanlarda burada görev aldığı anlaşılır. Bunlar eczahânlar ve mustahfızlar olmak üzere iki ayrı gruptur. Mesela Kanuni'nin Türbesinde 90, Hürrem Sultan'ın Türbesinde 92 kişi üç farklı cemaat halinde bir arada birer hatim tamamlıyordu. Bunların yevmiyesi günlük 2'şer akçe, ser-mahfil ve muarifin 3'er akçeydi.

Benzer şekilde Vakfiyede hafız, bekçi denilerek görevi tanımlanmış, vakıf yoklama defterinde mustahfız denilen vazifelilerin görevi esasen Türbelerin bekçiliği idi. Vakfiyede her birinin hafız olması, bekçilik yaparken Kuran okuması istenir (Vak.s.45-47). Süleymaniye Vakfında bu iki Türbe en çok vazifelinin görevlendirildiği ikinci, en çok ödemenin yapıldığı üçüncü kurumdur.

3.5. İmaret ve Tabhane görevlileri

Süleymaniye Külliyesinde caminin kuzeyinde bir İmaret ve bitişiğinde misafirlerin kalması için bir Tabhane ve bu binaların alt katlarında bir Kervansaray bulunmaktaydı (Mülayim, 2010). Süleymaniye Vakfiyesinde kurumun amacı şu şekilde ifade edilir ...ve şöyle şart edip buyurdular ki: *İş bu imâret-i âmirede bişüp ihzar olunan at'ime-i fahire külliyen hazır olan fukaraya tevzi olunup amma ehl-i ilm ve sadat fukarası takdim oluna. Ve dahi şart edip buyurdular ki: yabandan kimesneye bakraç ile aş ve itmek virilmeye; illa meğerki virilen kimesne fakir olup asla cihet-i meaşı olmayup ehl-i ilm olup ve yahud sadattan (seyyidlerden) olup ve yahud âma ve zemîn ve mariz ve fakir olup kemal-i ihtiyacı var idüğü malum ola.* (Vak., s.31). Buna göre başta ilim erbabı ve medrese öğrencileri olmak üzere fakir ve yetim çocuklara, hasta, muhtaç ve kötürümlere, misafirlere belirlenen ölçülerde ve günde iki öğün et ve yemek servisi verilecektir.

Vakfiyede tarif edildiği üzere İmaret mutfağı ve Tabhane çalışanlarının sorumlusu İmaret şeyhidir. Mutfak için alış-veriş yapılması, yemeklerin hazırlanması dağıtımının Vakfiyeye uygun yapılması, tabhanede kalan misafirlerin ağırlanması gibi işleri izlemekle görevli şeyhin yevmiyesi 20 akçeydi (Vak., s.38). Yoklama defterinde imaret şeyhi Ramazan Efendi dışındakilerin hepsi sadece isimleriyle kayıtlıdır (Vr.75A, 76A-B, 77B).

İmaretin işleyişinde ilk aşama olarak mutfağa gerekli malların bir vekil-harç (yevmi 5 akçe) tarafından satın alınması, onunla pazara giden kiler kâtibinin bunları defterine kaydetmesi, alınanların imâret kilerine teslimidir. Kılâri (yevmi 5 akçe), vekil-harçın getirdiği malları kontrol edecek, aldıklarını kâtibe kaydettirecektir. Bunun yanında imarete et ve un taşıyanların – hammal-ı gûşt ve hammal-ı dâkik – işleri tanımlanmış, fiziksel olarak bu işe uygun olmaları istenmiştir.

Tablo 6: Süleymaniye Vakfı Yoklama Defterinde İmaret Görevlileri ve Maaşları (Akçe)

Kişi Sayısı	Görevi	Günlük Yevmiye Bedeli	Günlük Et bedeli	Aylık Toplam
1	Şeyh-i İmaret	20	1	630
4	Vekilharç, Kâtibler, Kılari	17	3	600
14	Tabbah – Habbaz	58	12	2.100
10	Nakkad-Nakib, Gendüm kûb	27	10	1.110
7	Kâse-şuy ve keş	10	6	480
8	Anbar ve mutfak görevlisi	28	1	870
2	Hammal (et ve un için)	4	2	180
3	Hademeler(kayyim, bevvab)	11	2	390
10	Tâbhane Vazifelisi	29	8	1.110
59		204	45	7.470

Kaynak: BOA EV-EV.HMH.d.1178, Vr.75A, 76A-B, 77B

İmaretin işleyişinde ikinci aşama yemeklerin hazırlanması ve servisidir. Buna göre her gün iki nakkad pirinci, üç nakkad buğdayı ayıklayacak (yevmi 2'şer akçe), bir gendüm kûb, buğdayı ezip un haline getirecek, biri başkan yedi aşpüz/tabbah yemeği (yevmi 5'er akçe) ve yedi habbaz (yevmi 4'er akçe) ekmeği pişirecektir. Pişen et ve ekmeğin ayrı görevlilerce dağıtılması, nakib-i gûşt ve nakib-i nân, (yevmi 3'er akçe), kâse-keşin (yevmi 1'er akçe) yemek servisini yaptıktan sonra kullanılmış kapları toplayıp temizlenmek üzere kâse-şuya (yevmi 3 akçe) teslimi ve tüm bu işlerin detayları Vakfiyede belirtilmiştir (Vak., s.38-40).

İmaretin işleyişinde son aşama buranın bakım ve düzenidir. Bunlar Vakfiyede Tabhane görevlileriyle birlikte kayıtlıdır. Vakfın yoklama defterinde cemaat-i hüddam-ı taşhane-i evkaf-ı mezkureyn başlığında kayıtlı on kişi misafirlerin ve tedavilerinden sonra nekahet dönemini geçiren hastaların kaldığı Tabhanede görevlidir. Bunların içinden biri Kervansarayın ve diğeri Kervansaray ahırının kapıcısıdır – bevvab – (yevmi 2'şer akçe) (Vr.79-A). Ahırda görevli bevvab aynı zamanda misafirlerin hayvanlarının gözetiminden sorumludur (Vak., s.40). Ayrıca Tabhanede iki kayyim, iki siraci ve üç ferraş buranın temizlik, bakım ve düzeninden sorumludur (yevmi 3'er akçe). İmaret ve Tabhanedeki görevlilerin Vakfiyeye göre 52 olan vazifeli sayısı muhdes-i mukarrer denilenlerle birlikte 59 olmuş, mühürdar-ı kilar, mühürdar-ı anbar, kâtib-i matbah gibi yeni görevliler bu kadroya eklenmiştir.

3.6. Dârüşşifâ Görevlileri

Süleymaniye yerleşkesinin önemli yapılarından biri Tıb medresesinin köşesindeki Dârüşşifâ – hastane binasıdır. Birbiriyle sürekli ilişki halinde olan bu iki kurumda tıb öğrencileri teorik derslerini Medresede yaparken uygulamalı derslerini Hastanede görüyorlardı (Zorlu, 2002.) Süleymaniye

Tıp Medresesinin kurulmasında hakkında Cevdet Tarihi'nde bu dönemde askeri ihtiyaçların öne çıktığı vurgulanır (Zorlu, 2002). Vakfiyede bu iki yapının bölümleri hakkında bilgi verilmez. Ancak sonradan yazılmış bazı eser ve raporlar bunlar hakkında fikir vericidir. Mesela 1914'teki bir rapora göre Tıp Medresesi buraya sonradan eklenmiş iki barakayla birlikte on iki esas odadan, toplamda on dört odadan oluşuyordu. (Zorlu, 2002). Hastane binasına hakkındaki çalışmaların ortaya koyduğuysa 40-50 yatak kapasitesi olduğu, 32 odayla iki avludan meydana geldiğidir (Zorlu, 2002). Ayrıca Süleymaniye Vakfı vazife defterinden anlaşılan buraya sonradan bir mescidin ilave edildiğidir (Vr.78A).

Vakıf yoklama defterinde cemaat-i hüddam-ı dârüşşifâ-i ma'mure başlığında gösterilen hastane görevlileri 42 kişidir. (Vr.77-A, 78A-B). Bunların içinde sağlık personeli hastalıkların tedavisiyle görevli üç hekim, iki göz hekimi – kehhâl – ve iki cerrahdır. Vakfiyede hekimlerin tıp ilmini bilmesi, hastalıkları teşhis edebilmesi, vücut bilimine – ilm-i ebdana – hâkim olması, ilaç ve bitki köklerini tanıması istenir. Bu kişiler Dârüşşifâda bir araya gelerek hastalara tetkikte bulunmalı, içlerinden biri reisleri olmalıdır (Vak.40-41). Vakfiyede ser-etibbanın yevmiyesi 30 akçeyle yoklama defterinde bunun arttırıldığı ve 40 akçe yapıldığı görülür (Vr.77-A). Diğer iki hekimin yevmiyeleri ikinci hekim – tabib-i sani – için günlük 15 akçe ve üçüncü hekim – tabib-i salis – için 10 akçedir. Bunun yanında kehhâl ve cerrahlardan evvel denenin vazifesi 6 akçe, ikinci – sani – olanınki 3 akçedir.

Ayrıca ilaçları hazırlamak ve saklamakla sorumlu dört vazifeli yine sağlık personeli saymalıdır. Buna göre bitki köklerini tanyan bir aşşab (yevmi 4 akçe) ilaç hazırlamak için gerekli malzemeyi ser-etibba gözetiminde satın alacak ve muhafazası için kilere teslim edecek, edviye-kûb (yevmi 3 akçe) denen vazifeli bunlardan gerekli ilaçları hazırlayacak ve bir kilari (yevmi 4 akçe) eczanede – daruhane – her ne varsa bilecektir. Vakıf yoklama defterinde belirlenen bu üç görevlinin yanında şakird-i kilari (yevmi 3 akçe) denen bir vazifeli daha eklenmiştir (Vr.78-A).

Tablo 7: Süleymaniye Vakfı Yoklama Defterinde Dârüşşifâ Görevlileri ve Maaşları (Akçe)

Kişi Sayısı	Görevi	Günlük Yevmiye Bedeli	Günlük Et bedeli	Aylık Toplam
1	Ser-etibba(Başhekim)	40	1	1.230
2	Tabib (Sani ve Selase)	25	2	810
4	Cerrah – Kehhâl (evvel ve sani)	18	4	660
4	Aşşab-Edviyeküb-Kilari	14	3	510
2	Vekilharç-Kâtib	9	2	330
9	Abrizi-Cameşuyi-Dellak-Külhani	20	6	780
7	Hastane mutfak gör.	31	6	1.110
8	Hademe (kayım-siraci-ferraş)	24	4	840
3	Merremmati	9	0	270
2	Cami görevlisi (imam, müezzin)	7	0	210
42		197	28	6.750

Kaynak: BOA EV-EV.HMH.d.1178, Vr.77-A, 78A-B

Süleymaniye Dârüşşifâsında görevli ikinci bir grubun görevi daha ziyade hastalara yardımcı olmaktır. Vakfiyede dört kayımın (yevmi 3 akçe) hastaların ihtiyaçlarını gidermesi, bir kişinin

kâse-keş (yevmi 3 akçe) olması, tabbâh-ı at'ime denen iki vazifelinin (yevmi 3 akçe) hastaların perhizine uygun yemek pişirmesi, iki câme-şüyün (yevmi 3 akçe) hastaların çamaşırlarını yıkaması, bir dellâğın (yevmi 3 akçe) hastaları tıraş etmesi, dört âb-rîzînin (yevmi 3 akçe) ibrikleri hastalar için suyla doldurması belirtilmiştir (Vak., s.42). Yoklama defterinden anlaşılan vakfın Dârüşşifâda kayyım, kâse-keş ve abrizi sayısını arttırdığıdır (Vr.78-B). Tedavi süresi tamamlanan hastalar nekahet evresinde bir müddet Tabhanedeki hücrelerde istirahat ediyorlardı (Vak., s.25). Tedavisi başarılı olamayan bazı hastaların vefat ettiği, bazısının fakir ve kimsesiz olduğu, beytülmale kalan eşyaların satılıp Dârüşşifâ gelirlerine eklenmesinden anlaşılır. 1585-86 yılları bilançosunda vakfın bu türden geliri 16.987 akçedir (Barkan, 1971).

Dârüşşifâda görev alan diğer bir vazifeli grubu vekil-harç, kâtib, kayyım, siraci, ferraş gibi buranın idaresi, düzeni ve temizliğinden sorumlu hademelerdir. Ayrıca Vakıf yoklama defterindeki vazifeliler arasında bir imam ve müezzin için muhdes kadro olması burada hastaların ihtiyacına binaen küçük bir mescit eklendiğini düşündürür. (Vr.78-A). Vakfiyede ayrıca Dârüşşifâya gerekli ilaçların alınması için günlük 300 akçe ödenmesi, bu paranın reis tarafından Dârüşşifâ hazinesinde tutulması istenir.

3.7. Cihangir Camii ve Mülhak Camilerin Görevlileri

Mimar Sinan tarafından 1559-60 yıllarında Fındıklı tarafında yapılan cami ismini Kanuni Sultan Süleyman'ın genç yaşta vefat eden oğlu Cihangir'den alır. (Altun, 1993) Süleymaniye Vakfiyesine göre on altı kişilik bir kadrosu olan Cami ve civarındaki Mekteb, Vakfın başlangıcından itibaren buraya bağlıdır (Vak., s.49). Yoklama defterine göre kadrosu genişletilmiş, yirmi kişiye çıkarılmıştır. Birer hatib, imam ve müezzinin olduğu cami kadrosunda ayrıca yedi duagû, temizlik-bakımdan sorumlu üç hademe ve mektepte görev yapan birer muallim, halife ve ferraş vardır. Üç yeni duagûnun yanı sıra bir buhuri yoklama defterinde kayıtlanan, kadroya sonradan eklenen kişilerdir (Vr.72A).

Tablo 8: Süleymaniye Vakfı Yoklama Defterinde Cihangir ve Mülhak Camilerin Görevlileri-Maaşları (Akçe)

Kişi Sayısı	Görevi	Günlük Yevmiye Bedeli	Günlük Et bedeli	Aylık Toplam
20	Cihangir Camii	82	1,5	2.505
13	Kara Bali Camii	46	0	1.380
2	Kefevi Camii	10	0	300
6	Kirmasti Camii	24	0	720
14	Abdi Subaşı Camii	37	0	1.110
5	Hacı İsa Camii	20	0	600
2	es Seyyid Ali Çelebi Mescidi	15	0	450
62		234	1,5	7.065

Kaynak: BOA EV-EV.HMH.d.1178, Vr.72A-B, 73A, 74A-B,75B

Süleymaniye Vakfı yoklama defterindeki yevmiyeler Vakfiyeyle karşılaştırıldığında ücretlerin bazı kadrolar için arttırıldığı mesela hatib ve imamın 7 akçe olan yevmiyesinin 10 ve 11 akçeye, mekteb halifesinin 2 akçe yevmiyesinin 5 akçeye çıkarıldığı görülmüştür. Burada görev yapan ve yemek bedeli ödenen tek kişi Caminin hatibidir ve günlük yevmiyesi bununla birlikte 11,5 akçedir (Vr.72B). Vakfiyede kayıtlı diğer vazifelilerin yevmiyesi değişmemiştir. Ancak burada görevli bazı kimselerin

aynı anda birkaç görevi üstlendiği, birkaç işin vazifesini aldığı anlaşılır. Mesela Caminin imamı (yevmi 11 akçe), halife-i mektebi (yevmi 5 akçe), Yasin-hânı (yevmi 3 akçe) ve Amme-hânı (yevmi 3 akçe) Hafız Mustafa isimli bir kişidir ve günlük yevmiyesi esasen 22 akçedir (Vr.72A-B). Tevfik Güran'ın (2006) görüşü bu tür görev birleştirmelerinin bir sebebi on yedinci yüzyılda paranın değer kaybından kaynaklanan farkın kapatılmasıdır.

Süleymaniye Vakfında görev verilen diğer bir grup Vakıf bünyesine sonradan dahil edilen – mülhak – camilerin görevlileridir. Bu uygulama aynı zamanda Osmanlı vakıf eserlerinin varlığını uzun süre devam ettirmesinde önemli etkenlerden biridir. Buna göre Süleymaniye Vakfına Tablo 8'de isimleri sıralanmış altı caminin katıldığı vazife yoklama defterinde görülür (Vr.73A, 74A-B, 75B). Ancak bu sayı zamanla artmış olmalıdır. Zira Vakfın 1585-86 yılları muhasebe bilançosunda sadece Kara Bali Camii ve 4 vazifelisi ilhak camiiydi (Barkan, 1971).

3.8. Hâkim Çelebi Zaviyesi Görevlileri

Süleymaniye Vakfiyesine göre Kanuni Sultan Süleyman Fil damı olarak bilinen yerde (Koska, Beyazıt civarı) Hâkim/Hekim Çelebi namıyla ünlenen İzmitli Şeyh Mehmed Efendi için bir zaviye yaptırmış ve burası İstanbul'un önde gelen Nakşibendi merkezlerinden biri olmuştur. Yoklama defterinde burada görevlendirilecek birer şeyh, imam, müezzin ve hademedden oluşan 4 kişilik kadrosuna günlük 40 akçe ödendiği kayıtlıdır (Vak., s.50-51).

Tablo 9: Süleymaniye Vakfı Yoklama Defterinde Hakim Çelebi Zaviyesi Görevlileri ve Maaşları (Akçe)

Kişi Sayısı	Görevi	Günlük Yevmiye Bedeli	Günlük Et bedeli	Aylık Toplam
8	Şeyh-Hatib-İmam-Müezzin	80,5	1,5	2.460
6	Noktacı-Ser-mahfil-Cüzhân	14	0	420
7	Hademe	17	0	510
21		111,5	1,5	3.390

Kaynak: BOA EV-EV.HMH.d.1178, Vr.72A, 73B

Vakıf yoklama defterinde görülen bu dönemde şeyh dışındaki üç kadronun maaşının iki katı kadar arttırıldığı (imamın yevmi 5 akçeden, 10 akçeye, iki müezzinin yevmi 3 akçeden 5 akçeye ve kayyım-siracının yevmi 2 akçeden 4 akçeye-Vr.72A,73A-B) ve detayları Tablo 9'da gösterilen ilave kadrolarla çalışan sayısının 21'e yükseldiğidir (Vr.72A, 73B). Zaviyeye bir hatib atanması ve ferraşlardan birinin ferraş-ı camii diye kayıtlanması buraya küçük bir cami eklendiğini düşündürür. Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, Hadikatü'l Cevami'de Hâkim Çelebi Mescidinin bu zaviyenin içinde olduğunu ifade eder (Erzi, 1987). Süleymaniye Vakfının 1585-86 tarihli bilançosunda Zaviye çalışanları kaleminin ardından Cami çalışanlarının ücreti kayıtlıdır. Bu bilgi Caminin vakfın ilk zamanlarında eklendiğini düşündürür (Barkan, 1971)

3.9. Süleymaniye Vakfının Diğer Görevlileri

Süleymaniye Vakfı vazife defterinde görevliler arasında son olarak sebilhane, su yolları ve Büyükçekmece Hanı görevlilerinden bahsedilmelidir. Öncesinde her iki yerinde Vakfiyede yer almadığı söylenmelidir. Vakfın yoklama defterine göre cemaat-i sebilciyan-ı mezkureyn başlığında

biri sebili denen üç vazifeli kayıtlıdır. (Vr.78A). Bunun yanında Vakfın 1585-86 yılları bilançosunun giderler bölümünde *Be cihet-i bahâ-i badya-i hâk berâ-yi sebil der pîş-i bâbhâ-i cami-i şerif der leyali – Ramazan maâ ücreti âb-keşan ve âb-dâdei 358 akçe* denilen bir kayıt yer alır (Barkan, 1971,s.142). Bu erken tarihli bilançonun giderleri arasında sebilin olması ilk yıllardan itibaren varlığına işaret eder.

Süleymaniye Vakfı vazife defterinde ayrıca Büyükçekmece’de olduğu belirtilen Hanın görevlileri kayıtlıdır. İslam Ansiklopedisi’nde Büyükçekmece Kervansarayı maddesinde İstanbul’dan batıya uzanan yerde Kurşunlu Han olarak bilinen bir han olduğu yazar. Mimar Sinan eserlerinin listelendiği Tuhfetü’l-mimarîn ve Tezkiretü’l-ebniyede ismi geçen han muhtemelen Kanuni Sultan Süleyman döneminde ve Sinan tarafından yapılmıştır (Eyice, 1992). Vakfın 1585-86 yılları bilançosunun gelirlerinde Büyükçekmece’deki Hanın önündeki sundurma ve mahzenin on bir aylığına 990 akçeye kiralandığı ve bitişiğindeki mahzene iki bin akçe icare-i muaccele bedeli ödendiği yazar (Barkan, 1971). Süleymaniye Vakfı yoklama defterinde burada görevli hademelerin ücretleri muhdes-i mukarrer notuyla kayıtlıdır. Han temizliğinde kullanılacak eşya için ayrılan günlük iki akçe bunlara dahildir (Vr.80A-B).

Tablo 10: Süleymaniye Vakfı Yoklama Defterinde Diğer Görevliler ve Maaşları (Akçe)

Kişi Sayısı	Görevi	Günlük Yevmiye Bedeli	Günlük Et bedeli	Aylık Toplam
3	Sebilhane vazifelisi	18	0	540
61	Râh-ı Âb Topluluğu	234,5	0	7.035
4	Han görevlileri	11	0	330
24	Ferraş-Bevvab-Meremmetler ¹	86	12	2.940
92		349,5	12	10.845

Kaynak: BOA EV-EV.HMH.d.1178, Vr.78A, 79-A-B, 80A-B, 87A-B, 88A-B

Not 1: Bu üç grubun çalışanları yoklama defterinde görevlerine göre kayıtlanmıştır.

3.10. Süleymaniye Vakfında Gelir Fazlasından Maaş Bağlananlar

Süleymaniye Vakfında son bir grup vakfın gelir fazlasından kendilerine maaş bağlanan zevâid-horlardır. Vakıfta bilfiil görev yapmayan zevâid-horların tahsisatları bir tür sosyal yardımdır. Osmanlı vakıflarında özellikle sultan ve vüzerâ vakıflarında görülen bu uygulamada üst düzey görevlerden emekli olmuş ya da tayin bekleyen kişilere, hasta ve yoksullara düzenli maaş bağlanmış, destek olunmuştur. Vakfiyelerde olmayan bu ödemelerin kaç kişiye yapılacağı ve maaşları vakfın mali durumuna göre değişmekteydi.

Süleymaniye Vakfının bilançolarında yapılan çalışmalar zevâid-hor uygulamasının farklı zamanlarda farklı şekiller aldığı gösterir. Mesela Vakfın 1585-86 yılı bilançosunda altı gruba ayrılan zevâid-horlara ödenen yıllık 935.164 akçeydi. Bunların ilk grubunda, mevali-yi izam cemaatinde olanlar kadı ve kazasker gibi görevlerde bulunmuş kişilerdi, ortalama yevmiyeleri 100 akçe civarındaydı. Diğer bir grupta mevali-zadegan denilenler genellikle çelebi unvanlılar, sadat ve meşayih grubundakiler seyyid, şeyh gibi unvanı olanlardı. Çeşitli kesimlerden halife, kâtib, hammami gibi birbirinden farklı meslekleri icra edenler süleha-i müteferrika grubunda, sipahiler kendi içlerinde ve fakir kadınlar havatin grubunda yazılmıştı. Vakfın bilanço kayıtlarına göre bunların yevmiyesi 1-55 akçe arasındaydı (Barkan, 1971).

Tablo 11: Süleymaniye Vakfının XVI. Yüzyıl Bilançolarında Vazifeliler-Zevâid-horlar ve Maaşları (Akçe)

Bilanço Yılı	1587	1588	1589	1590	1591	1592	1593	1594
Vazifeli Sayısı	939	917	957	956	936	948	942	948
Vazifelilere ödenen	1.077.255	1.310.746	1.336.230	1.242.820	1.244.250	1.491.156	1.270.361	1.233.370
Zevâid-hor sayısı	204	240	261	260	268	288	292	296
Zevâid-hora ödenen	809.957	969.433	1.287.867	1.237.173	1.203.978	1.326.730	1.264.934	1.214.383

Kaynak: Orbay, 2011, s.133 – Tablo asıl kaynaktan ilgili başlıkların seçilmesiyle hazırlanmıştır.

Yukarıdaki Tablo 11’de görüleceği üzere on altıncı yüzyıl boyunca zevâid-horların sayısı ve ödemeleri artıp, azalmıştır. 1653 yılında en üst düzeye ulaşan ödemeler 286 kişi için günlük 5.421 akçe, yıllık yaklaşık 2 milyon akçedir. 1661 yılı hesaplarında sayısı 180’e, yevmiyeleri 5 akçeye indirilmiştir. 1663 yılında zevâid-horan türü ödemelere son verilen Süleymaniye Vakfında bu tür maaşlar duagûyan kadrosunda ve maaş ödemeleriyle göstermeye başlanır. Bu yılın bilançosunda duagûyan denilen 80 kişiye ödenen günlük sadece 750 akçedir (Güran, 2006).

Öte yandan yapılan değişiklik ve müdahalelere karşın Vakfın zevaid-hor ödemeleri zaman içinde artmaya devam eder. Bu çalışmada incelenen Süleymaniye Vakfının 1702 yılı vazife yoklama defterinde cemaat-i duagûyan-ı evkaf-ı muhdesat-ı mezkureyn başlığında kayıtlı 162 duagû vardır (Vr.82-B). Başlıktaki muhdesat ifadesi bu maaşların sonradan tayin edildiğini gösterir (Vr.82-B). Yoklama kayıtlarına zevâid-horlara ödenen en düşük yevmiye 2 akçe, en yükseği 25 akçedir. En yüksek yevmiyenin öndendiği üç kişi Mevali Mehmed Efendi, İmam-ı evvel Mustafa Efendi, Hatib-i Zaviye-i Sivasi Ömer Efendi’dir. Bunun ardından Nakşi şeyhi İbrahim Efendi, Bayrami şeyhi Mustafa Efendi, Kirmasti Medresesinden Dervişzade Ahmed Efendi, Mustafa Efendi’nin azadlı kölesi, mutakası, Aişe Hatun, Seyyid Muhammed Efendi gibi unvanları olan kişilere günlük 20 akçe ödenmiştir.

Şeyh, hafız gibi unvanı olanların her zaman yüksek bir yevmiye aldığı düşünülmemelidir. Ancak yoklama defterindeki uzun duagûyan listesinde görülen bu tür görevlerde olanların, bunların ailesinden gelenlerin, azadlı kölelerinin, şeyhlere bağlı bazı kimselerin, seyyid unvan taşıyanların çoğunluğu oluşturduğudur. Bunun yanında efendi, halife gibi unvanı olan, isminin yanına ulema sıfatı yazılmasından ilmiye sınıfından olduğu anlaşılan ve talebe-i ilim denilen çok sayıda öğrenci zevâid-horlar arasındaydı. Bunun dışında ismine an suleha sıfatı, ailesinin ismi ya da meslekleri eklenmiş kişilerde vardır. Süleymaniye Vakfının 1702 yılı yoklama defterinde duagû kadrosundakilere ödenen günlük 1.624 akçe ve yıllık 584.640 akçedir. Bu, Vakfın tüm çalışanlarına ödediği yıllık meblağın %23,6’sıdır. Vakıf en yüksek maaş ödemesini bu grupta olup aslında gelir fazlasından bir iş yapmadan maaş alanlara yapmıştır.

4. Sonuç

Bu çalışmanın amacı Süleymaniye Vakfının kuruluşundan 1702’ye kadar geçirdiği 145 yılı vakıf ve çalışanları yönüyle değerlendirmektir. Böylece Osmanlı Devleti’nde önemli bir istihdam kurumu olan vakıfların istihdam edici özellikleri ortaya konulmak istenmiştir. Çalışmanın kaynağı Osmanlı Arşivinde Evkaf-ı Haremeyn Muhasebe Defterleri (EV.HMH.d) arasında 1178 numarayla

kayıtlı ciltteki Süleymaniye Vakfına ait bir vazife yoklama defteridir. Buna göre vakıf 1702 yılında 1.018'si vazifeli, 162'si zevâid-hor toplam 1.180 kişiye günlük 6.885 akçe, yıllık 2.478.600 akçe ödemiştir. Defterin kayıtlarını Vakfiye ve muhasebe defterleriyle karşılaştırdığımızda görülen, Vakfın kuruluşundan itibaren çalışan sayısının dinamik bir yapısının olduğu, ihtiyaca binaen bazı çalışanların sayısı arttırılırken, bazılarının azaltılabildiğidir. Bunun yanında Vakfın bünyesine çeşitli kurumların katıldığı – ilhak – ve mevcut bazı tesislerin genişletildiği, dolayısıyla Vakfa padişahın izniyle – bâ-ferman-ı âli – yeni kadrolar tahsis edildiği – muhdes – anlaşılmaktadır. Ayrıca bu süreçte maaş yanında verilen bazı aynı ödemeler nakde çevrilmiş, fiyat artışları karşısında bazı ödemelere zam yapılırken kimi vazifeler bir veya birkaç kişide birleştirilmiş, özellikle Vakfın gelir fazlasından gelir bağlanan zevâid-horlara karşı zaman, zaman ciddi müdahaleler yapılmıştır. Bunların detaylarına girmeden önce Süleymaniye Vakfının hangi gruptan kişilere ne ücret ödediğini gözden geçirelim.

Vakfın çalışanları içindeki en yüksek yevmiye mütevelliyeye ödenen 100 akçedir. Bunun ardından yevmi 60'şar akçe ile dört medrese müderrisine ve yevmi 50 akçe ile darü'l hadis müderrisine yapılan ödemeler gelir. Ancak yapılan çalışmalar Vakfiyede müderrisler için belirlenen günlük ücretlerin her zaman sabit olmadığını, müderrisin bilgi ve tecrübesinin ücretleri arttırdığını ortaya koymuştur. Müderrislerden sonra Vakıf en yüksek yevmiyeleri Cami-i şerif kadrosunda görevli hatib (yevmi 45 akçe) ve vaize (yevmi 40 akçe), ayrıca Hastane başhekimine – ser-etibba – (yevmi 40 akçe) ödemiştir. Cami-i şerifte halka açın dersler veren dersi-âmın ve Hâkim Çelebi Zaviyesi şeyhinin yevmiyesiye 30'ar akçedir. Diğer bir grupta Vakfın baş kâtibine, Tıb Medresesi müderrisine, İmaret şeyhine, Cami-i şerif imamlarına, burada ders veren mesnevi-hana ödenen günlük ücret 20'şer akçedir. Yani Vakfın idarecileri, müderrisleri, hukukçuları ve diyanet görevlileri arasında eğitim ve donanımlarıyla öne çıkanlara ödenen yevmiyeler 20-60 akçe arasındadır. Bunların tamamının efendi unvanı taşıyanlardır.

Öte yandan vazife ödemelerinde Süleymaniye Camii kadrosunda olmanın ayrıcalık sayıldığı, aynı görev için Vakfa bağlı diğer camilerde farklı ücretler ödendiği anlaşılmaktadır. Mesela Cihangir Camii imamına ödenen günlük 10 akçe, Abdi Subaşı Camiinin imamına ödenen 4 akçedir. Yukarıda sayılanlar dışında Dârü'sşifada görevli medrese eğitimi iki doktora 10 ve 15 akçe, cerrah, göz doktoru, eczacılık gibi işleri olan sağlık çalışanlarına 3-6 akçe, eğitim alanında Mekteplerde görevli öğretmen – muallim – ve yardımcısına – halife – 3-8 akçe arasında yevmiyeler ödenmiştir. Ayrıca Vakfın tesislerinde temizlik, tamir bakım işlerinde olanların yevmiyeleri 2-10 akçe arasında, duagü kadrosunda olanların yevmiyeleri 1-7 akçe arasında değişiyordu.

Süleymaniye Vakfında en yüksek maaş bütçesi olan kurumlar sırasıyla; medreseler, cami-i şerif ve türbelerdir. Vakfiyesine göre Tıb Medresesi dahil altı medresesi olan Vakfa yoklama defterinde görüldüğü üzere beş medrese daha eklenmiştir (Tablo 3). Buna göre on bir medresede görevli 118 kişiye ödenen yevmiye toplamda 689 akçedir. Yevmiye ödemelerine medreselerin ve yoklama defterinde imaret kaleminde gösterilen suhtegân medresesinin yemek bedeli 763,5 akçe dahil edildiğinde kuruma ödenen günlük toplam 1.452,5 akçedir. Ardından gelen Cami-i şerif kadrolarındaki 302 kişiye günlük 1.211 akçe ve türbelerde görevli 269 vazifeliye günlük 604,5 akçe ödenmiştir. Maaşa ek yapılan ödemeler bu tutarlara dahildir.

Vakfın on yedinci yüzyılda ödemeler kaleminde yaptığı önemli bir değişiklik İmaret mutfağına et alımına son verilmesi üzerine lahm-ı baha ve baha-i taam adıyla bazı vakıf çalışanları ve kurumlara et bedeli ödemeye başlaması, masraflarını sabitlenmesidir. Süleymaniye Vakfı yoklama defterine göre Cami-i şerif ve Mekteb görevlilerine günlük 75 akçe, İmaret ve Tabhanedelilere 45 akçe, Dârüşşifâdakilere 28 akçe ödüyordu (Tablo 1). Vakfın tamamında bu kalemden ödenen günlük 188 akçeydi. Buna medreselere ve zaviyeye ödenen toplam yemek bedeli 830 akçe dahil edildiğinde görülen Vakfın günlük 1.018 akçeyi (yıllık 366.480 akçe) çalışanlara ek ödeme türünde yaptığıdır (Tablo 1). Ancak yoklama defterinde görülen bu tür ödemelerin Vakfiyede belirlenmiş kadrolara ödendiği, duagû kadrosundakilere çoğunlukla yapılmadığıdır. Kişinin konumuna göre değiştiği anlaşılan bedel günlük 1-2 akçe civarındadır.

On yedinci yüzyıldaki fiyat artışlarının vakıf çalışanları açısından bir sonucu harcamalar arasında çalışan ücretlerinin payının küçülmesidir (Güran, 2006). Bunun sebebi artan fiyatlar karşısında Vakıf çalışanlarının sadece bir kısmına zam yapılmasıdır. Oysa önemli gider kalemlerinden duagûların ve hademelerin ücretinin sabit kaldığı görünmektedir. Vakıf vazife defterine göre buradaki görevlilerin büyük bir kısmı, 612 kişi, sadece bu iki gruptandı ve bunlara günlük 1.531 akçe ödeniyordu. Vakfın yevmiyesine zam yaptığı vazifeler hatib, vaiz, imam, ser-etıbba, kâtiblik gibi belli vasıfları gerektiren görevlerdi. Mesela Cami-i şerif vaizinin yevmiyesi 15 akçeden 40 akçeye, Vakıf baş kâtibinin yevmiyesi 10 akçeden, 20 akçeye, Hastane başhekiminin – ser-e-tıbba – yevmiyesi 30 akçeden 40 akçeye çıkarılmıştır.

Öte yandan maaşına zam almayan görevler için bir çözüm yolu olarak birkaç görevin bir kişide birleştirildiği, böylece yevmiyenin arttırılması için bir çözüm yolu bulunduğu anlaşılmaktadır. Mesela Cihangir Camiinin imamı (yevmi 11 akçe), halife-i mektebi (yevmi 5 akçe), Yasin-hânı (yevmi 3 akçe) ve Amme-hânı (yevmi 3 akçe) Hafız Mustafa isimli bir kişidir ve günlük yevmiyesi 22 akçeye yükselmiştir. Ne yazık ki kalabalık duagû kadrolarında kayıtlarda belirtilmedikçe böyle görev birleştirmeleri anlaşılabilir. Böyle bir örnekte Hürrem Sultan Türbesinde eczahânlık yapan Abdülbaki'nin isminin sonunda hâtib-i zaviye-i Hâkim Çelebi eklenmesi aynı anda en az iki görevinin olduğunu açıkça gösterir (Vr.69B).

Süleymaniye Vakfı yoklama defterindeki çalışanları Vakfiyesiyle ve 1585-86 yılları muhasebe defteriyle karşılaştırdığımızda görülen bünyesindeki tesislerin artıp, genişlediği buna mukabil yeni kadroların tahsis edildiğidir. Vazife yoklama defterinde kimlere sonradan kadro verildiğini gösteren kayıtlara eklenen muhdes-i mukarrer notudur. Vakfın icmal defterinde ayrıca buraya muharrir tayin edilen (İstanbul kadısı) Dıhki Efendi'nin ferman-ı âli ile kadro ihdas edilenlerden hizmetine gerek olanları muhdes-i mukarrer kıldığı yazılıdır. Muhtemelen yoklama defterindeki kayıtlara ilgili notun düşülmesinin nedeni bu durumdur. Oysa kadrosu Vakfiyeyle belirlenenler-beher şart-ı vakıf – için böyle bir durum söz konusu değildir.

Vakfın yoklama kayıtlarındaki anlaşılan yeni kadroların açılmasında vakfa ilhak edilen medrese ve camilerin etkili olduğudur. Zira Vakfa sonradan katılan medreselerin (Tablo 3) ve camilerin (Tablo 8) kadrosunda olanların hemen tamamı sonradan tayin edilenlerdir. Mesela mülhak camilerden Kara

Bali Camiinin kadrosundaki dört kişi için 1585-86 yılları bilançosunda ödenen 14 akçedir. Bu sayı 1702'de yoklama defterinde 13'e çıkmış, bunlara günlük 46 akçe ödenmiştir. Bunun yanında Hâkim Çelebi Zaviyesine ve Darüşşifaya eklenen camilere ihtiyaç gereği hatib, imam, müezzin kadroları ihdas edilmiştir. Süleymaniye Vakfında ayrıca dersi-âm, mevlid-han, hattat gibi vakıf kurumların zamanla artan işlevleri sonucu belirlenen kadrolar dikkat çekicidir.

Vakfın tesislerinin genişlemesi sonucu muhdes kadrolar arasında öne çıkanlar kâtibler ve hizmetlilerdir. Gerçekten kayyım, ferraş, siraci, bevvab gibi görevleri yapanların arasında birçok muhdes-i mukarrer notuyla kaydedilmiş çalışan vardır. Bunun dışında Süleymaniye Vakfîyesinde su yolları işçileri – râh-ı âbb-, tamir görevlileri – meremmeti – gibi kadroların ihtiyaç duyulduğunca açılması belirtildiğinden durumları esnek bırakılmıştır. Vakfın yoklama defterinde görülen bu işleri yapanların muhdes başlığında gösterildiğidir.

Süleymaniye Vakfı ücret ödemeleri için son olarak Vakfın gelir fazlasından maaş bağlanan zevâid-horlardan bahsedilmelidir. Vakıflardan sosyal yardım niteliğinde gelir bağlanan zevâid-horlar vakfiye şartlarından değildir. Dolayısıyla bunların ödemelerinde vakfın gelir durumu ve dönemin devlet politikası belirleyicidir. Süleymaniye Vakfının 1585-86 yılları bilançosunda döneminde üst düzey devlet mensuplarından, kimsesiz kadınlara dört farklı gruptan zevâidlere günlük 1-100 akçe arasında ödemeler yapılıyordu. Bu defterde 188 kişi olan zevâid-horların sayısı 1590'da 260, 1653 mali yılında 286 kişiye yükselmişti. Vakıf 1663'te zevâidhor ödenmelerine son vermiş, bu grupta olan 80 kişi duagûyan kayıtlanmış, bunlara günlük 750 akçe ödenmiştir.

1702 yılında Vakfın yoklama defterinde görülen bu kadronun sayısının yeniden artarak 162'ye çıktığı ve günlük 1.624 akçe ödendiğidir. Sadece bu kalemdeki ödemeler Vakfın tüm çalışanlarına ödediği yıllık meblağın %23,6'sıdır. Vazife defterinde cemaat-i duagûyan-ı evkaf-ı muhdesat-ı mezkureyn başlığında kayıtlı bu kişiler arasında başta ilmiye sınıfı mensupları ve öğrencileri olmak üzere şeyh, hatib, vaiz gibi diyanet görevlileri, çeşitli tarikatların müritleri, hafız, seyyid gibi dini unvanları olanlar veya bunların aileleri öne çıkanlar kayıtlıdır. Aynı profil görevi cami ve türbelerde dua okuyan duagû kadrosundakiler içinde geçerlidir.

Kaynakça

ARŞİV KAYNAKLARI: BOA EV-EV.HMH.d.01178 – 00019 – 00050 – 00051 – 00052 – 00053 – 00054 – 00055 – 00056 – 00057 – 00058 – 00059 – 00050 – 00060 – 00061 – 00062 – 00063 – 00064 – 00065 – 00066 – 00067 – 00068 – 00069 – 00070 – 00071 – 00072 – 00073 – 00074 – 00075 – 00076 – 00077 – 00078 – 00079 – 00080 – 00081 – 00082 – 00083 – 00084 – 00085 – 00086 – 00087 – 00088 – 00089/B

Altun, A. (1993). Cihangir Camii. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7, 539-540.

Akgündüz, A. (1996). *İslam hukukunda ve Osmanlı tabibkatında vakıf müessesesi*. (2.Baskı). İstanbul: OSAY.

Arslantürk, H. A. (2012). *Turhan Valide Sultan Vakfîyesi*. İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık

Baer, G. (1983). Women and waqf: an analysis of the Istanbul tahrîr of 1546. *Asian and African Studies*, 17, 9-27.

Barkan, Ö. L. (1963). İmaret sitelerinin kuruluş ve işleyiş tarzına ait araştırmalar. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23(12), 239-296.

- Barkan, Ö. L. (1971). Süleymaniye Camii ve İmaretinin tesislerine ait yıllık bir muhasebe bilançosu 993/994 (1585/1586), *Vakıflar Dergisi*, 9, 109-161.
- Barkan, Ö. L. (2000). Fatih Camii ve İmaretinin tesislerinin 1489-1490 yıllarına ait muhasebe bilançoları. H. Özdeğer (Haz.), *Osmanlı devletinin sosyal ve ekonomik tarihi-Osmanlı devlet arşivleri üzerinde tetkikler-makaleler* 2, (s.1093-2000). Dilek Ofset.
- Başoğlu, T. (2012). Vazife, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42, 579-581.
- Bozkurt, N. (2009). Sarık, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36, 152-154.
- Çetin, E. (1987). Süleymaniye Külliyesi, *Vakıf Haftası Dergisi*, 5, 95-98.
- Erzi, İ. (Haz.) (1987). *Camilerimiz ansiklopedisi-Hadikatü'l Cevami*, Ayvansaraylı Hafız Hüseyin. İstanbul: Tercüman – Aile ve Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eyice, S. (1992). Büyükkçekmece Kervansarayı, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 6, 519-520.
- Genç, M. (2014). Klasik Osmanlı sosyal-iktisadi sistemi ve vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 42, 9-18.
- Güran, T. (2006). *Ekonomik ve mali yönleriyle vakıflar: Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa vakıfları*, İstanbul: Kitabevi.
- Güvemli, O. ve Güvemli, B. (2016). Osmanlı kayıt kültüründe vakıf muhasebesi ve devlet muhasebe sistemi. *Vakıflar Dergisi*, 46, 9-21.
- İpşirli, M. (1994). Dersîâm. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 185-186.
- Karademir, A. (2017). *İktisadi ve sosyal yönleriyle kethüda Canfeda hatun vakıfları* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi
- Kürkçüoğlu, K. E. (1962). *Süleymaniye Vakfiyesi*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü.
- Kütükoğlu, M. (1992). Berat, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5, 472-473.
- Mülayim, S. (2010). Süleymaniye Camii ve Külliyesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38, 114-119.
- Necipoğlu-Kafadar, G. (1985). The Süleymaniye complex in İstanbul: an interpretation, *Muqarnas*, 3, 92-117.
- Orbay, K. (2005). Vakıfların bazı arşiv kaynakları (vakfiyeler, şeriye sicilleri, mühimmeler, tahrîr defterleri ve vakıf muhasebe defterleri), *Vakıflar Dergisi*, 29, 27-41.
- Orbay, K. (2011). The Magnificent Süleymaniye owed a debt to the butcher and the grocer, *Belleten*, 75 (272), 87-134.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı devletinin saray teşkilatı*. (4.Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Yılmaz, Y. (2005). Osmanlı örgün eğitiminde ve Süleymaniye medreselerinde müderrisler, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (14), 93-108.
- Yüksel, H. (2012). Vakfiye, Türk ve Osmanlı tarihi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42, 467 – 469.
- Zengin, Z. S. (2008). Osmanlılar döneminde yaygın din eğitimi faaliyeti olarak hutbeler. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (1), 379-398
- Zorlu, T. (2008). Klasik Osmanlı eğitim sisteminin iki büyük temsilcisi: Fatih ve Süleymaniye medreseleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6 (12), 611-628.
- Zorlu, T. (2002). Süleymaniye Tip Medresesi I. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 3 (2), 79-124.

THE EMPLOYEES OF THE SÜLEYMANIYE WAQF ACCORDING TO THE ATTENDANCE BOOK: STIPENDS, DUTIES, TITLES

Ayşenur KARADEMİR^{*}

Waqfs, or pious foundations, were the primary institution in the Ottoman daily life. Religious, educational or health services, supplying drinking water for the public, borrowing money with lower interest rates, whatever someone imagines in the social life, all were provided by the waqfs. Although there was no limitation to building one, the sultans and the high-ranking state officials were the only waqf founders to finance massive public projects such as hospitals, soup kitchens, or universities. They are referred as sultanic and vizirate waqf in the related literature and were financially supported by the state when there was a need for income sources.

This study aims to demonstrate the role of the waqfs as an employment institution in daily life in the example of the Süleymaniye waqf in İstanbul, founded by Sultan Süleyman, the first he was also known as the Magnificent Süleyman. It was a massive one during its time with the central mosque, five-theology schools and one medical school, two mausoleums, a pre-school, a hospital, a soup kitchen, and a hospice. In this study, I evaluated the waqf from two archive sources: its waqfiyya or endowment deed and the attendance book of the waqf. According to Ottoman law, each waqf should have had a written waqfiyya at the beginning. It should have specified every detail about the waqf, such as public buildings, income sources and the employees. There is detailed information about them in Süleymaniye waqfiyya, it was officially approved in 1557 by the court, where and how many employees for how much stipend should appoint, what qualifications they should have, and what their characteristics should be. Then I compared the beginning conditions of the employees to the attendance book of Süleymaniye waqf, dated 1702. It has been registered in the awqaf catalogue (EV. HMM.d.1178) at the Ottoman Archives.

The employees in the attendance book were registered according to their offices or their duty. In the Süleymaniye attendance book, there are 53-group employees who were not only worked for the building of the Süleymaniye complex but also for the Cihangir Mosque and its pre-school, a dervish lodge and for a few public buildings of old waqfs which were adopted by Süleymaniye waqf. 1.108 of

* Asst. Prof., Gümüşhane University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of Economics, Gümüşhane, E-Posta: ayseurkarademir@gumushane.edu.tr, ayseurkarademir@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0001-8620-1695

them were appointed one or more duties in these public buildings, and another 162 were paid from the income surplus of the waqf referred as muhdes duagû in the attendance book. Among the waqf employees, there are three groups, administrates, academics and employees of religious services at the central mosque attracted the attention with their higher stipends and additional payments. For example, the waqf manager, müteveli, was paid a hundred akçe for a day, the highest stipends among all employees. Following him, muderris or professors in theology schools were paid daily from 50 to 60 akçe; the two other administrates, chief physician at the hospital and the head of the soup kitchen, were paid 40 and 20 akçe, respectively. All titled as Efendi in the registers, which means they were madrasah or university trained and members of ilmiyye class..

At this point, it must be said that there were two types of payment for the employees in the Süleymaniye attendance book. Vazife was paid for duties as a daily stipend and meat value as an additional payment. Due to the increased meat prices in the seventeenth century, the waqf ended meat purchasing for the soup kitchen; instead, employees were paid from 1 to 2 akçe daily. However, it did not mean all the employees were paid this addition. Nevertheless, only the ones whose duty was stated in the waqfiyya were able to get this. Even though the duagûs who read short and long parts from Koran in the waqf, were described in the waqfiyya were not paid the meat payment.

Other professional occupations in the Süleymaniye waqf were health and educational professions. In the hospital two doctors, were paid 10-15 akçe daily, two eye-doctor and two surgeons and achemist; were paid between 3 to 6 akçe daily with additional meat payments and pre-school teachers were paid 5 to 8 akçe with additional payments. In addition, there were service people both in the soup kitchen and hospital their duties were described in detail in the waqfiyya. All service employees were paid between 4 to 6 akçe daily. As mentioned earlier, many employees were assigned to read Quran, which was performed at the mausoleums and Süleymaniye mosque. There were a total of 231 in this duty, which probably displayed a very spiritual atmosphere in the public buildings. In the attendance book, they were only paid a stipend, usually 1 to 7 akçe.

This study compared the daily stipends in the waqfiyya to the Süleymaniye attendance book to see if there were any changes. Unsurprisingly stipends of some employees in the first three groups were raised against inflation during the seventeenth century. For example, the preacher's stipend in Süleymaniye mosque was 15 akçe in the waqfiyya instead of 40 akçe in the attendance book. On the other hand, it did not mean the rest was paid the same salaries. The Süleymaniye attendance book revealed that merging some duties made it possible to raise stipends.

TEKSTİL SEKTÖRÜNDE ÇALIŞMA ORTAMINA VE YÖNETİCİNİN DAVRANIŞ TARZINA İLİŞKİN ÇALIŞAN BAKIŞ AÇISI: EDİRNE İLİ ÖRNEĞİ*

EMPLOYEE'S PERSPECTIVE ON THE WORKING ENVIRONMENT AND THE MANAGER'S BEHAVIOR IN TEXTILE INDUSTRY: EDİRNE PROVINCE EXAMPLE

Gülay GÜLENC** ID
İlknur TAŞTAN BOZ*** ID

Öz

Bu çalışmanın amacı, tekstil sektöründe çalışan bireylerin çalışma ortamı ve bağlı oldukları bir üst kademe yöneticilerinin davranışlarına yönelik bakış açısını ortaya koymaktır. Bu açıdan firmaların çalışma ortamı ve çalışanların en çok ilişkide oldukları bir üst kademe yöneticilerinin detaylı bir şekilde analiz edilmesi amaçlanmıştır. Nitel yöntemlerden görüşme ve gözlem tekniğiyle Edirne ilindeki 6 adet tekstil firmasında çalışan 23 kişinin görüşleri değerlendirilmeye dahil edilmiştir. Katılımcılardan edinilen veriler doğrultusunda çalışma ortamı ile ilgili olarak genel yaklaşım, işteki yoğunluk, fiziki koşullar işçilerin güvenliği temalarında incelenmiştir. Yönetici yaklaşımlarını çalışan gözüyle belirtmek amacıyla da yöneticinin çalışanlara yaklaşımı, kişiliği, astları ile ilişkileri, sorun çözme tutumu, kararlara katılım ve olumsuz durumlardaki tutumları incelenmiştir. Bu tutumlar içerik analizine tabi tutularak kodlar oluşturulmuştur. Araştırmada yapılan gözlem çalışmanın sonuçlarını desteklemiştir. Çalışma ortamı açısından fiziki şartlardan kaynaklanan sorunların çalışanların memnuniyetsizliğine neden olduğu belirlenmiştir. Yönetici tutumları içerisinde bazı yöneticilerin tutumlarında işyerindeki kurallara önem verdiği bir kısmının samimiyet düzeyini artırdığı bir kısmının da çalışanlar arasında ayrımcılık davranışları gösterdiğine ilişkin bulgular elde edilmiştir. Yöneticilerin karşılaştıkları sorunlara verdikleri tepkiler açısından da dikkate değer bir şekilde farklılaştıkları görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Çalışma Ortamı, Yönetici Yaklaşımları, Tekstil Sektörü, Nitel Araştırma
JEL Sınıflandırması:M54, L6, J81

- * Bu çalışma, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı'nda hazırlanan "Tekstil sektöründe çalışan gözüyle çalışma ortamı ve yönetici yaklaşımlarına ilişkin görüşlerin değerlendirilmesi" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.
- ** Bilim Uzmanı, Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Edirne, E-Mail: gulaygulenc@trakya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2574-5159.
- *** Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Edirne E Mail: ilknurtastan@trakya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3214-9403.

Abstract

The aim of this study is to reveal the perspective of the individuals working in the textile industry on the working environment and the behaviors of their first managers. In this respect, it is aimed to analyze the working environment and first managers of the companies in detail. The opinions of 23 people working in 6 textile companies in Edirne are evaluated with the technique of interview and observation. In terms of the working environment, the data obtained from the participants are examined in terms of their general approach, work intensity, physical conditions and workers' safety. In order to define managerial approaches from the perspective of employees, the manager's approach to employees, personality, relations with subordinates, problem-solving attitude, participation in decisions and attitudes in negative situations are examined. It is seen that the problems arising from the physical conditions in terms of the working environment cause dissatisfaction of the employees. In managerial attitudes, findings such as giving importance to the rules in the workplace, increasing the level of sincerity, and exhibiting discrimination behaviors among employees are observed. It can be stated that managers differ considerably in terms of their responses to problems.

Keywords: Work Environment, Managerial Approaches, Textile Sector, Qualitative Research.

JEL Classification:M54, L67, J81.

1. Giriş

Tekstil sektörü tüm dünyadaki ülkeler ve Türkiye ekonomisi için çok önemli bir konumdadır. Gerek ihracat ve ithalat getirileri gerekse istihdam açısından katkıları göz önünde bulundurulduğunda özellikle gelişmekte olan ülkeler için kilit sektörlerden biridir. Sektördeki durumu gösteren çalışmalar incelendiğinde finansal ve teknolojik sorunların dışında çalışanlara ilişkin kayıt dışı istihdam, bilgi ve nitelik ile ilgili eksiklik, işletmelerin KOBİ ölçeğinde olması sebebi ile yönetici kişiliğinin yönetime yansımaları, yetki devri, çalışan devri yüksekliği organizasyon ve karar alma ile ilgili sorunlar, kadın çalışanların yaşadığı dezavantajlar, mesleki sağlık, çalışma koşulları ve ücretler gibi konular dikkati çekmektedir (Özyazgan 2012; Serinkan ve Cabbar, 2008; Kaya 2018; Karanikas vd., 2022).

Belirtilen sorunlar ve örgütsel sonuçlar açısından durum değerlendirildiğinde sektörün çalışma ortamı ve yöneticilerinin yaklaşımlarının derinlemesine ele alınmasının alana önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Sektörün en önemli paydaşı olan işçilerin çalışma ortamıyla, yakın ilişkide oldukları bir üst kademe yöneticileri, sektörde üretimin verimli bir şekilde yürütülmesi ve olası problemler oluşmadan verimliliğin devamlılığı açısından bu araştırma önemlidir. Bu araştırma tekstil sektörü çalışma ortamı ve yönetici yaklaşımlarına yönelik teorik inceleme kısmını içermektedir ve makale araştırma metodolojisi, araştırma bulguları, sonuç bölümleri ile sonlanmaktadır.

2. Literatür Taraması

Tekstil kazanç getirisinin çok yüksek olduğu bir sektör olmasından dolayı Türkiye için önemli bir konuma sahiptir. Günümüze bakıldığında tekstil sektörü tarım sektöründen sonra en çok çalışanın olduğu iş kolu olmakla birlikte ihracat geliri en yüksek olan sektörlerin başında gelmektedir (Eraslan vd., 2008, s. 273). Sektörde yaşanan sorunlara göz atıldığında; kayıt dışı istihdam sorunu, kadın çalışanların yaşamış oldukları sorunlar, sağlık problemleri ve diğer sorunlar başta gelmektedir (Toksöz ve Memiş, 2017, s. 98).

Bu sorunlardan biri olan tekstil sektöründe kadın çalışanların yaşadıkları sorunlar üzerinde geniş bir araştırma ağı dikkati çekmektedir. Kadın çalışanların sektörde cinsiyet ayrımcılığı, ergonomik riskler, ücret düzeyleri, yöneticileri ve diğer çalışma koşulları ile ilgili yaşadıkları sorunlar ön plana çıkmaktadır (Kartal ve Çoban, 2018; Tatlı ve Koç, 2017; Kaya, 2018; Acar vd. 2020). Tekstil sektöründe kadın çalışanların yaşadığı dezavantajlar geleneksel cinsiyet rolleri baz alınarak düzenlenmiş erkek egemen anlayışın hâkim olmasına ve iş yaşamına kadınların sonradan katılmasına dayandırılmaktadır (Kaya, 2018). Kadınlar nitelik gerektirmeyen işlerde çalışmakta, düşük ücretlerle geçinmek durumunda kalmaktadır. Çalıştıkları ortamda psikolojik şiddet, taciz gibi cinsiyete dayalı birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Tatlı ve Koç, 2017, s. 145). Firmaların vardiyalı sistemde çalışması kadınları sosyal ve psikolojik açıdan yıpratmaktadır. Ayrıca kadının işinde yükselmesi önüne koyulan görünmez engeller yani cam tavan etkisi ile tüm vasıfları erkek çalışanlar ile aynı olduğu halde kadınlar hak sahibi olduğu üst makamlarda bulunamamakta ve sarf edilen emeğin karşılığını bulamamaktadırlar (Bilican Gökçaya, 2014, s. 378).

Tekstil sektöründe yaşanan sağlık problemlerine bakıldığında bu sorunlar aşırı gürültü, toz, yüksek ısı, yorucu çalışma pozisyonu, vardiyalı çalışma düzeni, stres, kimyasal içerikli maddelerin elle taşınması, fiziksel şiddet, zorbalık, taciz, çalışma hızının yüksek olması, iş kazası, iskelet ve sinir sistemi bozuklukları, mesleki rahatsızlıklar şeklinde açıklanmaktadır (Özdemir, 2014, s. 6). Sağlık konusunda sektörde çalışanların karşılaştığı sorunlar gruplandırıldığında; toz, gürültü, çalışma ortamında kimyevi madde ile yoğun temas ve stresin etkileri öne çıkmaktadır. Bu açıdan sektörde yoğun olarak görülen toz, merdiven altı imalatı yapan firmalarda çalışanları daha fazla etkilemektedir. Özellikle astım rahatsızlığı bulunan çalışanlar bu sektörde risk altındadır. Çünkü astım rahatsızlığı olan çalışanlar çalışma ortamındaki kötü hava koşullarından en çok etkilenenlerdir. Ayrıca tekstil sektöründeki çalışma koşullarının insan bedenine verdiği zararlar arasında bel ağrıları bulunmaktadır. Devamlı bir şekilde ayakta kalmak veya makine başında sürekli aynı pozisyonda çalışmak, ağır malzemeleri kaldırıp indirmek ve soğuk ortamda çalışma gibi sebepler bel ağrılarını ortaya çıkarmaktadır. Ortamda sıcaklık ve nem dengesinin sağlanamaması sebebi ile romatizma, gürültü kaynaklı ise işitme problemleri görüldüğü belirtilmektedir (Acar vd. 2020, s. 92). Bunların yanında yüksek ses çıkaran makinelerin etkisi ile ortaya çıkan gürültüye maruz kalma sonucu tekstil çalışanlarında uyku problemleri yaşandığı tespit edilmiştir (Azadboni vd., 2018, s. 18). Yapılan araştırmalarda tekstil sektöründe çalışanların kullandıkları kimyasal boyaların zararlı etkileri olduğu, böbreklerde ve vücudun diğer bölümlerinde olumsuz etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Kimyasal boyalara maruz kalan bireylerde sigara kullanma eğilimi artmış ayrıca karın ağrısı, kaşıntı, mantar gibi rahatsızlıklar görülmüştür. Çalışanlar kimyasal içerikli bu boyalara maruz kalmaktan solunum yolu rahatsızlıklarına daha fazla maruz kalmışlardır (Mohammed vd., 2019, s. 744). İş stresi, çalışanın yetenekleri ile işin gereksinimleri ve kaynakları örtüşmediğinde ortaya çıkan zararlı etkilere sebep olan duygusal ve fiziksel tepkilerdir. Ayrıca stres sonucu sağlık problemleri ve iş kazaları görülebilmektedir (Abbasi vd., 2020, s. 602). Stres her meslek grubunda yer aldığı gibi tekstil sektöründe de çalışanların oldukça sık yaşadığı bir durumdur. Yücel vd. (2005) yaptıkları çalışmada stres faktörlerinin özellikle ruhsal problemlere yol açmasından dolayı sektörde hata, işgücü kayıpları gibi sorunların meydana geldiğini ifade etmiştir. Başka bir çalışma ise orta ölçekli bir tekstil

firmasında örgüt ve çevreden gelen stres faktörlerinin çalışanın verimliliğini düşürdüğü ve sağlık durumunu olumsuz etkilediğini tespit etmiştir. Çevre kaynaklı etkenler toz, gürültü, gaz, hijyen ve hava koşullarıyken, kurum kaynaklı etkenler terfi kazanamama, baskıya maruz kalma, orantısız disiplin ve çalışanlar arası çekişme olarak görülmüştür. Bu stres faktörlerinin varlığı çalışanların verimini düşürüp konsantrasyon bozukluğuna neden olmaktadır (Ağaç vd., 2009, s. 9-10).

Sektörün verimliliği ve başarısı açısından öne çıkan örgütsel sonuçlar ise iş tatmininin azlığı örgütsel bağlılık azalması, işten ayrılma oranlarında yükseklik ve çalışan performansındaki dalgalanmalar olarak gösterilebilir (Şimşek, 2013, s. 83; Çeçen Eroğul ve Orkün, 2012, s. 334). Yöneticilerin çalışanlarına karşı sergiledikleri davranışlar ve yaklaşımlar iş gören verimliliği ve örgüt başarısı açısından önemlidir. Literatür incelendiğinde yönetici yaklaşımları örgütsel sonuçlar açısından değerlendirildiğinde çalışanların örgütsel bağlılık, iş tatmini, motivasyon örgütsel sessizlik ve performans durumlarına etkileri tespit edilmiştir. Bu etkilerden örgütsel bağlılığı artırmak için katılımcı ve etkili yönetici yaklaşımlarının önemi vurgulanmaktadır (Karahana, 2008, s. 160). Yönetici davranış tarzları, firmada çalışanların iş tatmini ve motivasyonlarında büyük bir etkiye sahiptir. Çalışana değer vermeyen ve odak noktası iş olan bir yönetici davranışı çalışanın motivasyon düzeyini düşürücü etkisi ile birlikte işten elde ettiği doyum, tatmin seviyesini de düşürerek çalışanların örgüte ve yöneticiye yönelik olumsuz düşünce ve duygular beslemesine sebep olmaktadır (Telli vd., 2012, s. 148).

3. Araştırma Metodolojisi

Araştırmanın bu kısmında yapılan araştırmanın metodolojisine ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Bu bilgiler içerisinde öncelikle amaç ve yöntem bölümü ifade edildikten sonra araştırmaya ilişkin diğer detaylara yer verilmektedir.

3.1. Araştırmanın Amacı

Ekonomik anlamda ihracat ve ithalat gelirlerine olan katkısı yüksek olan bu sektörde gerçekleştirilen araştırmalar ve sektör raporlarına bakıldığında iş gücü devrinin fazla olması uzun çalışma saatleri, meslek rahatsızlıklarının olması, örgütsel bağlılık ve işten alınan tatmin gibi konularda görülen aksaklıklar sebebiyle çalışma ortamı ve yönetici yaklaşımlarının çalışan bakış açısıyla incelenmesi çok önemlidir.

Bu araştırma yukarıda ifade edilen tekstil sektörüne ilişkin sorunlar ve olumsuz örgütsel sonuçların görülmesi nedeni ile tekstil sektöründeki çalışanların buldukları çalışma ortamı ve yöneticilerinin onlar tarafından algılanan yaklaşımlarının nasıl olduğunun derinlemesine ortaya çıkarılması amacı ile yapılmıştır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Durum çalışması araştırmanın malzemesi ve nesnesi olabilecek nitel araştırma içerisindeki bir desendir. Durum çalışması, araştırmayı gerçekleştiren kişinin gerçek yaşamda, güncel sınırlı bir sistem veya belirli bir zaman içerisindeki çoklu sınırlandırılmış sistemler hakkında çoklu bilgi

kaynaklarından; gözlemler, mülakatlar, görsel işitsel veriler ve dokümanlar vasıtasıyla detaylı ve derinlemesine bilgileri topladığı, bir durumun resmedilmesi veya durum temalarını değerlendirdiği bir nitel yaklaşımdır (Creswell, 2013, s. 80). Bu çalışmada da nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan durum çalışmasına yer verilmiştir. Araştırmaya katılan kişilerin belirttikleri ifadelerin ayrıntılı ve yoğun bir şekilde incelenmesi ve analiz edilmesini sağlamak için nitel çalışma veri toplama yöntemlerinden olan görüşme ve gözlem tekniği durum çalışmasına uygun şekilde kullanılmıştır. Bilimsel bir araştırmada en önemli noktalardan biri geçerlilik ve güvenilirlik konusudur. Araştırmada kullanılan yöntemlere göre geçerlilik ve güvenilirliğin nasıl sağlanacağı farklılaşmaktadır. Yapılan araştırmanın nitel bir yaklaşımdan hareket etmesi nedeni ile inandırıcılığı artırmak için çeşitli faaliyetler sistematik bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada inandırıcılığın sağlanması için yapılan faaliyetler aşağıda açıklanmıştır:

- İnandırıcılığın sağlanması için araştırma soruları öncelikle pilot bir çalışma ile incelenmiştir. Sonrasında soruların niteliği ve anlaşılabilirliği yönünden araştırmanın bir akademik uzman tarafından sorular üzerinde uzman incelemesi yapılmıştır.
- Araştırmaya katılan bireylerin izni alınarak gerçekleştirilen görüşmeler ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır.
- Bulgular katılımcıların kendi beyanlarındaki ifadeler esas alınarak sunulmuştur.

Ayrıca katılımcıların kendilerini daha net ifade edebilmesi ve araştırmaya güven duyması amacıyla kayıt öncesinde aşağıdaki açıklamalar yapılmıştır.

- Görüşmelerimiz sırasında ifade edeceğimiz görüşler kişisel bilgilerin gizliliği ile ilgili düzenlemeler kapsamında korunacaktır. Bu bilgilerin kime ait olduğunu araştırma sürecini yönetenler dışında herhangi birinin görmesi mümkün değildir. Ayrıca araştırma sonuçları açıklanırken görüşülen bireylerin gerçek isimleri raporda bulunmayacaktır.
- Sizin açınızdan görüşmenin ses kayıt cihazı ile kaydedilmesinde bir sakıncası var mı?
- Görüşmenin yarım saat civarında olacağını tahmin etmekteyim. Siz de hazırsanız görüşmeye başlayalım mı?
- Bu söylediklerimle alakalı belirtmek istediğiniz veya sormak istediğiniz bir soru var mı?

Araştırmada hazırlanan görüşme sorularının akışı aşağıdaki gibi gerçekleştirilmiştir.

1. Kendinizi nasıl tanımlarsınız?
2. Çalıştığınız işletmede iş ortamınız hakkında genel olarak neler söylersiniz?
 - Çalıştığınız ortamın fiziki özellikleri nelerdir?
 - Çalıştığınız ortamda işinizin yoğunluğunu nasıl ifade edersiniz?
 - Çalıştığınız ortamda herhangi bir iş görenden verim alınmadığında neler yaşanmaktadır?
 - Çalıştığınız ortamda iş ekipmanları ve işçi güvenliğiyle alakalı düşünceleriniz nelerdir?
 - Çalıştığınız ortamda aynı grupta bulunan arkadaşlarınız ile olan ilişkilerinizi nasıl tanımlarsınız?

3. Çalıştığınız işletmede muhatap olduğunuz ilk yönetici ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?

- Bu kişinin karakter özellikleri ile ilgili neler söylersiniz?
- Sizin dışınızda iş grubunuzda yer alan diğer çalışma arkadaşlarınız ve ilk yöneticinizin ilişkileri nasıldır?
- İlk yöneticiniz çalışan sorunlarına nasıl bir yaklaşım göstermektedir?
- Sizinle ikili ilişkilerini nasıl açıklarsınız?
- İşi zamanında bitiremediğinizde yöneticinin tavırları nelerdir?
- İşe geç kalma durumunda yöneticiniz nasıl bir tavır sergilemektedir?
- Yapılan işte bir hata meydana geldiğinde yöneticinizin yaklaşımı nasıldır?
- Yapılan işle alakalı olarak kararlara katılım konusunda yönetici nasıl bir yaklaşımda bulunmaktadır?
- Yapılan işle alakalı geribildirim mekanizması nasıl sağlamaktadır?

3.3. Araştırmanın Çalışma Grubu

Bu araştırmanın katılımcılarını Edirne ilindeki 5 tekstil fabrikasında çalışan 23 kişi oluşturmuştur. Katılımcılar ile 22.01.2020 ile 27.03.2020 tarihlerinde görüşme yapılmıştır. En kısa görüşme yarım saatte en uzun görüşme ise 1,5 saatte tamamlanmıştır. Görüşmeler katılımcının kendini daha net ve rahat bir biçimde ifade etmesi için kendine özel ortamında yapılmış, özel ortamında görüşme imkânı olmayan kişiler ile de ortak bir alan belirlenerek görüşmeler yürütülmüştür. Görüşmeler yürütülürken katılımcılar ile ilgili bazı sebepler görüşme sürecinde kısa araların verilmesine yol açmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizi açısından öncelikle kullanılan yöntem belirleyici olmuştur. Araştırma verileri açısından yapılan görüşmelerde sorulan açık uçlu sorulara verilen cevaplar detaylı incelenerek katılımcıların cevaplarına içerik analizi uygulanmıştır. Katılımcılar ile yapılan görüşmelerin kendilerinden izin almak suretiyle ses kayıt cihazı ile kayıt edilmiştir. Kayıt altına alınan görüşmeler araştırmacı tarafından elektronik ortamda yazıya çevrilmiştir. Araştırmada katılımcıların kullandıkları kelimeler, cümleler analiz edilerek iki ana tema içerisinde kodlar belirlenmiştir.

3.5. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde araştırma verilerinin analizinden edinilen bulgular yer almaktadır. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler aşağıda Tablo 1'de yer almaktadır. Katılımcıların gerçek isimleri haricinde cinsiyetlerine göre kod adları verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Muadil İsim	Unvan	Eğitim	Tecrübe	Çalışma yılı	Yaş	Cinsiyet
1.Esra Hanım	Operatör	Lise	Kalite	10 yıl	39	Kadın
2.Fatoş Hanım	°	Lise	Kalite	10 yıl	39	°
3.Fahriye Hanım	°	İlkokul	Ceket	24 yıl	51	°
4.İzel Hanım	°	Lise	Montaj	6 yıl	34	°
5.Lerzan Hanım	°	İlkokul	Astar yaka	10 yıl	40	°
6.Mehtap Hanım	°	Ortaokul	Yaka dikiş	18 yıl	38	°
7.Nurşen Hanım	°	Ortaokul	Ceket cep	3 yıl	40	°
8. Sevda Hanım	°	Ortaokul	Ceket yaka	22 yıl	45	°
9. Hayriye Hanım	°	İlkokul	Pantolon	8 yıl	45	°
10. Ömer Bey	°	İlkokul	Ütü	5 yıl	38	Erkek
11. Recai Bey	°	Lise	Ütü	10 yıl	46	Erkek
12.Zerrin Hanım	°	Lise	Kesimhane	13 yıl	35	Kadın
13.Burcu Hanım	Şef Yrd.	Lisans	Numune	2 yıl	33	°
14.Züleyha Hanım	Operatör	Ortaokul	Gömlek	5 ay	25	°
15.Gamze Hanım	°	İlkokul	Kemer	5 yıl	43	°
16.Gaye Hanım	°	İlkokul	Pantolon	8 yıl	41	°
17.Remziye Hanım	°	Ortaokul	Ceket yaka	6 ay	25	°
18.Songül Hanım	°	Ortaokul	Kemer	5 yıl	29	°
19.Şevval Hanım	°	İlkokul	Pantolon	8 yıl	36	°
20.Zenan Hanım	°	İlkokul	Overlok	9 yıl	42	°
21.Vahide Hanım	°	İlkokul	Düz makine	1 yıl	37	°
22.Nesrin Hanım	°	İlkokul	Ceket	2 ay	40	°
23.Yılmaz Bey	°	Lise	Otomat	10 yıl	35	Erkek

Tablo 1’de yer alan katılımcı demografik özellikleri cinsiyet açısından %87 gibi yüksek bir yüzdeyle katılımcıların kadın, geri kalan %13 katılımcının ise erkek olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyleri açısından incelendiğinde katılımcıların %4,34’ü lisans, %21,74’ü lise mezunu, %30,43’ü ortaokul mezunu, önemli bir kısmının yaklaşık %43,48’inin ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcılar tecrübe açısından incelendiğinde, yukarıda Tablo 1’de görüldüğü gibi %65 oranda katılımcı tecrübesi 10 yılın altında, katılımcıların %34’ünün tecrübesi 10 yılın üzerindedir.

3.5.1. Çalışma Ortamı

Katılımcıların işyerinde nasıl bir ortamda çalıştıklarını ortaya koymak amacıyla, genel durumu nasıl gördüklerinden başlayarak çalışma ortamında iş ile ilgili yoğunluk konusu, işin fiziki şartlarının nasıl olduğu, arkadaşlık ilişkilerinin ne şekilde devam ettiği, yaptıkları işin güvenliğine ilişkin yapılanlar ve memnuniyetsizlik oluştuğunda neler yaşandığına ilişkin temel konularda görüşler alınarak benzerlik ve farklılıklarına göre kodlamalar yapılarak çalışma ortamına yönelik durum resmedilmiştir.

3.5.1.1. Genel Yaklaşım

Katılımcılardan bazıları genel çalışma ortamını psikolojik bakış açısıyla ifade ederken bazıları da iş bazlı bakış açısıyla değerlendirmiştir. Psikolojik bakış açısıyla değerlendirenlerin ifadeleri

doğrultusunda motivasyon, stres, memnuniyet gibi psikolojik etmenler ön plana çıkmıştır. Katılımcıların ifadeleri değerlendirildiğinde iş açısından görev sayısının çokluğu, iş bölümüne dayalı iş paylaşımı yapıldığı, işlerin kurallar çerçevesinde gerçekleşmesi, çeşitli zorlukları barındırdığı ve yapılan işten verimlilik beklentisinin bulunması öne çıkmaktadır. Bununla birlikte araştırmanın devamında çalışanların çalışma ortamında yer alan diğer unsurlara ilişkin bakış açısı devam eden kısımlarda tek tek incelenmektedir.

3.5.1.2. İş Yoğunluğu

Katılımcılara çalışma ortamındaki iş yoğunluğu hakkında görüşleri sorulduğunda çeşitli şekillerde yanıtlar ortaya çıkmıştır. Verilen yanıtlar benzerlikleri ve farklılıkları sınıflandırıldığında iş yoğunluğunun zamana göre değişkenlik gösterdiği, bazı katılımcılar açısından ise sürekli devam eden bir yoğunluk içerisinde bulduklarını, verilen görevlerin sayısının fazla olduğu ve ihtiyaç molalarındaki kısıtlılık öne çıkmıştır. Belirtilen alt kodlar çeşitli katılımcıların ifadeleri incelendiğinde görülmektedir. Bu ifadelerden birkaçı örnek gösterilirse, katılımcılardan Züleyha Hanım mevcut çalışma ortamı için “*İş yoğunluğu çok aşırı derecede yüksek olan bir yer... Burada bu yoğunluk normal karşılansa da başka insanlar için yoğunluk fazla oluyor.*” şeklinde söylerken başka bir katılımcı olan Remziye Hanım ise “*İş yoğunluğu olarak aslında yoğunluk süreklilik devam etmiyor... .. Dediğim gibi kışın serbest yazın daha tempolu*” gibi ifadeler ile yoğunluğun dönemlere göre değişkenlik arz ettiğini ortaya koymaktadır. Başka bir katılımcı ise “*Yoğun, oldukça yoğun, burada eski çalışanlardan biri olduğum için fazla görevim var bu sebeple sürekli olarak dönüyorum grup içinde, iş yoğunluğumun fazla olmasının sebebi bu aslında*” şeklinde ifade ederek kendi deneyiminden kaynaklı olarak farklı operasyonlarda bulunması nedeniyle iş yoğunluğunun fazla olduğunu ortaya koymuştur.

3.5.1.3. Fiziki Şartlar

Katılımcıların verdikleri yanıtlar sonucunda fiziki şartlar ile ilgili olarak ortaya çıkan durumlara ilişkin verilen kodlar; elverişli çalışma ortamı, rahatsızlık, toz, gürültü, yoğun ışık, alışkanlık olarak belirlenmiştir. Katılımcıların verdikleri bazı yanıtlar kısaca “*İster istemez rahatsız oluyorsun yani... Tozun içindesin... Bu tozdan dolayı falan şu andaki öksürüğümün nedeni tozdandır, fabrika tozundan...*” şeklindedir. Bu kodlar değerlendirildiğinde katılımcıların büyük kısmı fiziki şartları olumsuz kavramlar ile nitelendirirken bazıları alışkanlık haline dönüştüğünü diğer ifade ile fiziki şartlar ile ilgili önemli anlam yüklemeleri yapmayan katılımcılar bulunmaktadır. Bir kısmı ise çalışma ortamında fiziki şartları olumlu değerlendirmiştir. Bu açıdan yaklaşan katılımcılardan “*... Gittikçe daha iyi oluyor konforumuz hiçbir eksliğimiz yok çok şükür (Hayriye Hanım).*” gibi cümleler ile ifade eden katılımcılar bulunmaktadır.

3.5.1.4. Arkadaşlık İlişkileri

Katılımcılardan alınan yanıtlar doğrultusunda arkadaşlık ilişkilerinde çalışanın tavırlarına göre değişiklikler olduğu görülmektedir. Çalışma ortamı arkadaşlık ilişkilerinde dedikodu, iletişimin iş konulu olması, ileriye giden bir samimiyet, gruplaşma, ilişkilerde istikrarsızlık gibi durumların olduğu tespit

edilmiştir. Katılımcılardan Fatoş Hanım'ın iş konulu iletişim ile ilgili vurgusu arkadaşlık ilişkilerinin bazı katılımcılar açısından nasıl olduğunu göstermektedir. "...*Toplantılarımız oluyor ara sıra, ekip toplantısı yapılıyor birbirimizi bilgilendiriyoruz...*" şeklindedir. Bir başka katılımcının ifadesinde ise arkadaşlık ilişkilerinde samimiyet vurgusunun yoğun olduğunu göstermektedir. Buna göre Lerzan Hanım'ın ifadesi "...*Örneğin o gün kaç kişi var isek birimizin doğum günü olduğunda hepimiz dışarıda birlikte olup doğum günlerimizi kutlarız...*" şeklinde samimiyet düzeyini göstermektedir.

3.5.1.5. İşçi Güvenliği

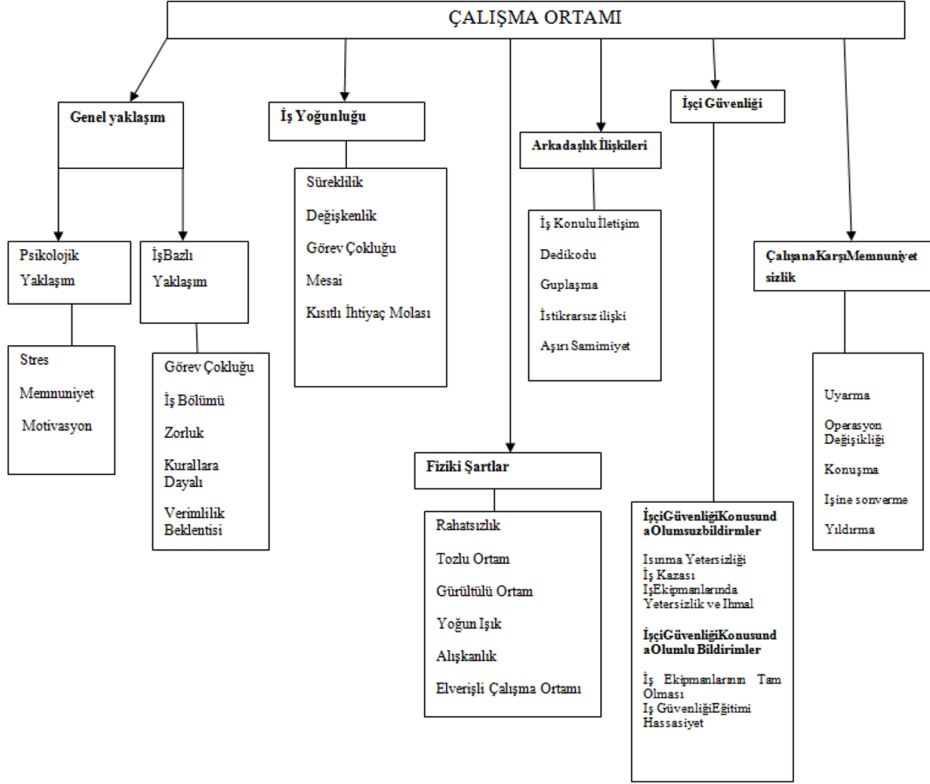
İşçi güvenliği ile ilgili olarak araştırmaya katılan kişilerin ifadeleri analiz edildiğinde iki uç noktada yaklaştıkları görülmektedir. Bazı katılımcılar iş güvenliğini olumsuz ifadeler ile değerlendirirken bazıları ise olumlu noktalara değinmiştir. Olumsuz görülen ifadeler: İş yerinde yeterince ısınamama, iş kazaları, işte kullanılan ekipmanların yetersiz bulunması ve işyerinde ihmal gibi durumlar ile açıklanırken, bu konudaki olumlu görülen ifadeler ise: İş ekipmanlarının tam olduğunun düşünülmesi, iş güvenliği ile ilgili eğitimler ve hassasiyetle yaklaşıması olarak tespit edilmiştir. Katılımcılardan Remziye Hanım bu konudaki olumsuz ifadesi "...*Makineci olduğumuz için en fazla parmağımıza iğne falan giriyor...*" şeklinde olmuştur. İş ekipmanlarında yetersizlik ve ihmal konusuna ilişkin katılımcıların ifadeleri kısaca şöyledir: "*Çalıştığımız bazı makinelerin aparatları olması gerekli fakat biz bunlara ulaşamıyoruz. Gerekli olan aparatlar yok... Temizlik açısından da çok kötü ortam... İhtiyacımız olanlar yok...*" şeklindedir. Bu konuda olumlu bildirimde bulunan katılımcılardan Sevda Hanım'ın çalıştığı işletmeyi olumsuz olarak değerlendirenlerden farkı işletme özellikleri olduğu söylenebilir. Katılımcılardan Sevda Hanım'ın ifadelerinden çalıştığı işletmede işçi güvenliğine önem verildiğine ilişkin önemli bir gösterge olarak iş güvenliği uzmanının onları gözlemlemesi olarak görülmektedir. Bu durumu yansıtan ifade ise "...*İş güvenliği uzmanı ile beraber çalışıyoruz o iğimizde geziyor bizi sürekli bir şekilde denetliyor...*" şeklindedir.

3.5.1.6. Çalışana Karşı Memnuniyetsizlik

Araştırmada katılımcıların görüşleri doğrultusunda çalışma ortamı içerisinde kendileri ile ilgili duyulan memnuniyetsizlik karşısında neler ile karşılaştıldığı sorulmuştur. Bu durum karşısında çalışanların çalışma ortamında karşılaştıkları tepkiler; uyarı, yıldırma, operasyon değışikliği konuşma, işine son verme olarak belirtilmektedir. Karşılaşılan bu tepkiler katılımcıların bazı ifadelerinde net bir şekilde görülebilmektedir. Katılımcılardan Hayriye Hanım işe geç kalındığında uyarı alındığını "...*Sen niye geç kalıyorsun, çalışmak istemiyor musun diye o zaman uyarıyorlar iki üç defa uyarıyorlar*" şeklinde ifade ederken Esra Hanım ise uyarıdan sonra çıkış gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Bu durumu yansıtan ifadesi ise "*Önce uyarıyorlar bir olmadı iki olmadı üç defa uyarıyorlar... Çıkışlara denk geliyor ya da fabrika durgun anına denk geldiğinde direkt onların çıkışları yapılıyor...*" şeklindedir. Katılımcılardan Gaye Hanım ise işyerlerinde memnun kalınmayan çalışana yıldırma taktikleri uygulandığını ve zorla işten çıkarmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Kendisinin bu konu hakkındaki ifadesi, "...*Kendisi çıksın diye biraz zorluyorlar, hakaret ediyorlar, anla yani çıksın diye bakıyorlar, uğraştırıyorlar öyle bir şey*" şeklinde olmuştur.

Aşağıda Şekil 1'de çalışma ortamına ilişkin çalışan yaklaşımını gösteren araştırma verilerinin analizi sonucu ortaya çıkan özet şekil aşağıda yer almaktadır.

Şekil 1: Çalışma ortamına ilişkin durumu yansıtan özet şekil

3.5.2. Yönetici Yaklaşımı

Araştırmada iş hayatında verimliliği ve çalışanları etkileyen unsurların başında olan yöneticiler açısından tekstil sektöründe çalışan kişilerin bakış açılarını ve yaklaşımlarını öğrenmek amacıyla bağlı oldukları ilk yöneticiye dair sorular yöneltilerek durum tespit edilmiştir. Araştırma katılımcıları bağlı oldukları ilk yönetici ile ilgili olarak algıladıkları kişiliği, çalışanları ile ilişkilerini, sorunları çözme biçimi, kendisine karşı yöneticinin ilişkisinin nasıl olduğu ve çeşitli durumlarda (devamsızlık, hata, performans düşüklüğü) tepkileri, geribildirimi nasıl yaptığı ve kararlara katılım ile ilgili yaklaşımını inceleyerek belirtilen temalarda görüşme kayıtları analiz edilerek kodlanmıştır.

3.5.2.1. Yöneticiye Genel Yaklaşım

Katılımcılara bağlı oldukları ilk yöneticileri ile ilgili görüşleri değerlendirildiğinde bir kısım katılımcıların olumlu bir kısım katılımcıların ise olumsuz görüşleri bulunduğu tespit edilmiştir. Bu

açıldan yapılan değerdendirde bazı katılımcıların görüşleri ile ilgili olarak yöneticiden memnuniyet duymaları, iletişimde açık olması ve karşılıklı bir sevgi anlayışı olduğunu belirterek olumlu bir bakış açısı göstermişlerdir. Bazı katılımcılar ise yöneticileri ile ilgili olarak olumsuz değerlendirmeler arasında; kişilik özelliklerindeki dengesizlik, uyguladıkları disiplini katı bulmaları, kişileri rencide eden davranış türleri olduğunu ve güvensizlik algıladıklarını belirtmişlerdir.

3.5.2.2. Kişilik Özellikleri

Araştırmada katılımcıların bağlı oldukları ilk yöneticilerine ilişkin kişilik özelliklerini değerlendirmeleri sonucu, yöneticinin otoriter olması, değışkenlik göstermesi, yalana başvurması, kayırmacılık yapması, yardımsever olması, iş odaklı olması, şefkat göstermesi ve benmerkezci olması gibi ifadeler tespit edilmiştir. Bu ifadeleri belirtenlerden biri olan Şevval Hanım'a göre "... Yöneticimin yaşı küçük ama insanları çok birbirinden ayırır. Kendisinin çok samimi olduğu kankaları var, onlar ona yalakalık yaptığında çok mutlu oluyor" şeklindeki görüşü bağlı olduğu yöneticinin kayırmacılık yaptığını göstermektedir. Katılımcılardan Remziye Hanım ise yöneticinin otoriter olduğunu şöyle ifade etmektedir. Buna göre "Kişilik yapısı dediğim gibi serttir, disiplini sever bizimkisi işyerindeki herkesle iş dışında hiçbir şey konuşmaz" şeklindedir.

3.5.2.3. Yöneticinin Diğer Çalışanlar ile İlişkileri

Katılımcıların yanıtları incelendiğinde bağlı oldukları ilk yöneticinin kendisi dışında diğer çalışan kişiler ile ilişkilerine dair görüşleri değerlendirildiğinde; ayrımcılık yapıldığına yönelik algıları, bazılarının ise herkese eşit mesafede durdukları öne çıkarken bir bölümünde ise kıdemli olan çalışanlara daha toleranslı davranıldığını ifade etmektedirler. Katılımcılardan Şevval Hanım ve Songül Hanım'ın ifadelerinden yöneticilerinin diğer çalışanlara ayrımcılık yaptığını gösteren ifade ile eşit mesafeli davrandığını gösteren ifadeler arka arkaya gösterilmektedir. Örneğin Şevval Hanım'ın ifadelerinde "Bana farklı, sana farklı, öbürüne farklı davranır" gibi bir durum ayrımcılık yaptığını göstermektedir. Katılımcılardan Songül Hanım ise "Neredeyse herkese aynı davranıyor birine farklı ötekine farklı davranmaz... İyiliği herkese karşı aynı mesafesi de aynı..." şeklinde açıklama yaparak yöneticisinin herkese eşit mesafede davrandığını göstermektedir.

3.5.2.4. Yöneticinin Sorun Çözme Yaklaşımı

Araştırmada katılımcıların bağlı oldukları ilk yöneticilerinin sorun çözme konusunda nasıl bir yaklaşımları olduğunu belirlemeye yönelik verdikleri ifadeler değerlendirildiğinde ortaya konan yaklaşımlar arasında; yöneticinin çözüm odaklı olması, kişilere göre soruna çözüm getirme sorunu göz ardı etme, karşılaşılan sorunu basitleştirme şeklinde ortaya çıkmıştır. Belirtilen çözüm yaklaşımlarını araştırmaya katılan katılımcıların bazı ifadeleriyle göstermek daha açıklayıcı olmaktadır. Katılımcılardan Ömer Bey, yöneticisinin kendisine çözüm odaklı davranarak zor bir durum karşısında işten ayrılmasını kabul etmemiş olduğunu söylemiştir. Buna göre Ömer Bey "...benim eşim şu an tedavi görüyor... ben işi bırakmaya kadar gittim çünkü kanser hastası, bunun üzerine işten çıkmamı istemediler. Önce git ihtiyacın olduğu kadar izin kullan, ondan sonra durum düzelse gel yine çalışmaya başla ..." gibi bir açıklama yapmıştır. Mehtap Hanım ise yöneticisinin sorun çözme yaklaşımının kişiye göre değıştiğini kendi

cümleleri ile ifade etmiştir. Buna göre “... *Bugün bir arkadaşın başına önemli bir şey geldi. Çocuğun banka hesabından dolandırıcılar para çekmiş. Gitti izin istedi bankaya gitmek için... Bu duruma bile olmaz dedi, izin vermedi sebebi de başka birilerine de izin verdim demiş...*” şeklinde ifade etmiştir.

3.5.2.5. Yönetici Çalışan İlişkisi

Katılımcıların yanıtları değerlendirildiğinde yönetici ile çalışan ilişkisinin nasıl olduğunu açıklayan kavramlar şöyledir: İş konulu iletişim, koşullara göre değişkenlik gösteren iletişim kötü iletişim, samimi iletişimdir. Bazı katılımcıların ifadeleriyle bu durumlar ikisine örnek gösterilmektedir. “... *Muhabeti bana pek samimi gelmiyor...*” diyerek aslında yöneticinin çalışan ilişkisi noktasında kötü iletişim kurduğu “*Eşimle birlikte evine gittiğim oluyor ailecek görüşüyoruz, hepimiz birbirimizin eşlerini tanıyoruz...*” gibi ifadeler yönetici çalışan ilişkisindeki samimi iletişimi göstermektedir. Belirtilen ifadeler Gamze ve Şevval Hanım’a aittir.

3.5.2.6. İşe Gecikmelere Verilen Tepkiler

Araştırmada katılımcıların işe geç kalındığında ilk yöneticileri tarafından nasıl bir tepkiyle karşılaştıkları cevapları analiz edildiğinde görülmektedir. Bu tepkileri ifade eden kavramlar şöyledir: İş birliğine dayalı olumlu yaklaşım gösterme, değişkenlik gösteren yaklaşım, uyarı yapma ve sinirlenerek tepki verme şeklindedir. Katılımcılardan Songül Hanım’ın yöneticinin iş birliğine girerek durumu anlayarak olumlu davrandığını belirtmiştir. Kendisinin bu konudaki ifadesi; “*Eğer geç kalırsam bir sorunu mu oldu şeklinde soru soruyor... Hani hastalık durumu varsa işte geçmiş olsun diyor...*” şeklindedir. Katılımcılardan Recai Bey ise işe geç kalındığında yöneticisinin uyarı yaptığını belirtmektedir. Kendi ifadeleri ile sözleri “... *Bir daha olmasın işine zamanında gelmeye bak der... İlk sabah iyidir ondan sonra biraz biraz tavırlar değişir...*” şeklindedir.

3.5.2.7. Hatalara Verilen Tepkiler

Katılımcıların kendileri tarafından yapılan hatalara ilk yöneticilerinin nasıl tepkiler verdiklerini anlamak için verdikleri cevaplar analiz edildiğinde ortaya çıkan tepkiler: Düzeltici yaklaşım, uyarı yapma ve sert bir şekilde uyarma şeklindedir. Katılımcılardan Fatoş Hanım’ın ifadesi “*Onu gelip bizzat kendisi bize gösteriyor. Doğru olanı göstererek hatayı düzeltiyor...*” şeklinde yöneticisinin düzeltici bir yaklaşımla hareket ettiğini ifade etmektedir.

3.5.2.8. Geri Bildirim

Yöneticilerin etkili olmalarında geribildirim doğru bir şekilde kullanmalarının payı büyüktür. Araştırmada yöneticinin üretim miktarları ve verimlilik konusunda çalışana nasıl geribildirimde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu açıdan araştırmaya katılan çalışanlar yöneticilerinin bir kısmının otomatik bir sistem ile kendilerine geribildirimde bulunduğunu bazılarının da yazılı geri bildirim verdiği ortaya çıkarılmıştır.

3.5.2. 9. İş Yetişmediginde Verilen Tepkiler

Araştırmaya katılanlar yaptıkları işlerde gecikmeler yaşandığını belirtmişlerdir. İşin belirtilen temin süresinde yaşanan gecikmelerde çalışanların çeşitli tepkiler ile karşılaştıkları tespit edilmiştir. Bu tepkilerin

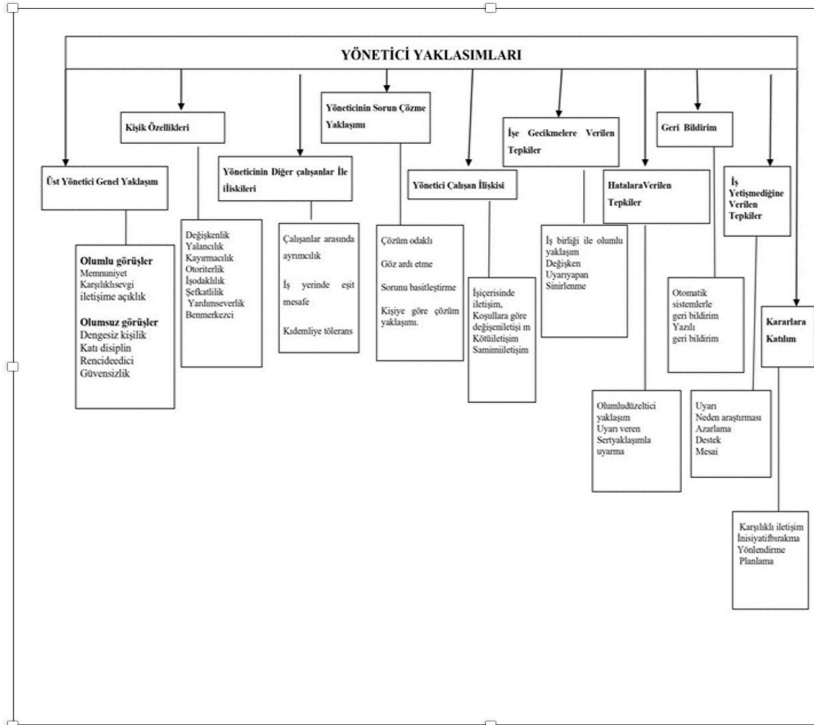
bazıları destekleyici yaklaşım içerdiği gibi çalışanları zorlayan olumsuz tepkiler de bulunmaktadır. Bu tepkiler arasında çalışana uyarı, işi bitirmesine yardım ederek destekleyici tepki, gecikmenin sebebini araştırma, azarlama ve telafi için mesai uygulamasına geçiş gibi tepkilerdir. Katılımcılardan Gamze Hanım'ın ifadesi "...İş zamanında bitmediği zaman destek veriyor tabii, aynı zamanda kızıyorlar da yine de desteği veriyorlar..." şeklindedir. Görüldüğü gibi tepkilerin çoklu bir şekilde gerçekleştiği söylenebilir. Aynı anda hem azarlama hem de destek verme şeklinde yaklaşım gösterilmektedir.

3.5.2.10. Kararlara Katılım

Araştırmada diğer önemli bir konu olan kararlara katılım konusunda çalışanların ne tür durumlarda bulunduğu ortaya koyulmaktadır. Araştırma da katılımcıların cevapları analiz edildiğinde kararlara katılım konusunda ortaya çıkan durumlar için karşılıklı iletişim gerçekleştiği, yönlendirme yapılabildiği, kişinin kendi inisiyatifine bırakma ve planlama konusunda fikir alınması şeklinde gerçekleştiği ortaya çıkmıştır.

Aşağıda Şekil 2'de yönetici yaklaşımı açısından çalışanların ifadelerinin analizi sonucu araştırma bulgularının özeti bulunmaktadır.

Şekil 2: Yönetici yaklaşımına ilişkin durumu yansıtan özet şekil

4. Sonuç

Tekstil sektöründe önceki çalışmalar değerlendirildiğinde örgütsel bağlılık düzeylerinde düşüklük, tükenmişlik seviyelerinde artış, cinsiyet ayrımcılığı ve mesleki hastalıklar olduğunu gösteren önemli ölçüde çalışma yapılmıştır. Geçmişten beri ortaya konan bu bulgular nedeni ile çalışmanın temel amacı, tekstil sektöründe çalışanların bakış açısı ile ilgili oldukları yönetici ve çalıştıkları firmaların çalışma ortamını çeşitli boyutları ile derinlemesine ortaya koymaktır. Bu bağlamda, araştırmaya katılan katılımcılar açısından çalışılan işletmeye göre farklılaşmak ile birlikte çalışma ortamında fiziki şartlara ilişkin olumsuzluklar öne çıkmıştır. Fiziki şartlar sektörde yapılan çeşitli çalışmalarda da ortaya konduğu gibi, toz ve gürültü gibi unsurlara ilişkin yeterince önlem alınmamasından kaynaklanmaktadır. Efe ve Efe (2015) çalışmalarında tekstil sektöründe toz ve gürültü konusunun tekstil sektöründe fiziki şartlar ile ilgili yeterince özen gösterilmediği yönündeki bulgusu araştırmamız ile paralellik göstermektedir. Çalışma ortamına ilişkin boyutların detayları incelendiğinde bazı çalışanlar çalışma ortamını psikolojik etkiler açısından değerlendirirken bazı çalışanlar ise yaptıkları işte öne çıkan unsurlar açısından değerlendirmiştir. Çalışanlar yaptıkları işte verimlilik beklentisinin yüksek olduğunu ve aynı anda farklı görevler yaptıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle yapılan bu görevlerin tanımlarının belirgin olmaması sebebi ile birçok görevde buldukları ve ortamda zorlu aşamaların bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Bu noktalarda iş analizleri ve görev tanımlarına özen gösterilmesinin çalışanlarda daha olumlu bir yaklaşım oluşmasına yol açabileceği söylenebilir.

Yöneticilerin çalışanlara karşı yaklaşımlarında ise tutarsızlıklar görülmektedir. Yönetici yaklaşımlarının tutarsızlığında en belirgin göstergelerden birinde çalışanlara aynı durumlarda farklı tepkiler verdikleri görülmüştür. Yönetici yaklaşımlarındaki olumsuzluklar KOBİ ölçeğinde olan bu işletmelerde kurumsallaşma eksikliğinden kaynaklanabileceği gibi çalışanların bu durumu istemeden de olsa kabullenmiş olmalarından da kaynaklanabilmektedir.

Kaynakça

- Abbasi, M., Yazdinarad, S., Mehri A., Fallah Madvari, E. Alizedeh A., Ghaljahi. M. Fallahati. M., (2020). Noise exposure and job stress—a structural equation model in textile industries, *Archives of Acoustics*, 45(4), 601–611.
- Acar, B., Çakır, G., Mutlutürk, H., Topal, F., Sali, S. Yaman, Ö.M., (2020). Tekstil ve hazır giyim atölyelerinde çalışan genç yetişkin kadın işçilerin çalışma koşulları ve deneyimledikleri çok boyutlu sorunlar, *Çalışma ve Toplum Dergisi* (1), 89-115.
- Ağaç, D., Arga Şahinoğlu, B. U., Gürşahbaz, D., & Özelmas Kahya, B. U., (2009). Hazır giyim işletmelerinde çalışan iş görenleri etkileyen stres faktörleri. endüstri mühendisleri bahar konferansları (Erişim:<http://embk.mmoizmir.org/>).
- Azadboni, Z. D., Talarposhti, R. J., Ghaljahi, M., Mehri, A., Aarabi, S., Poursadeghiyan, M., vd., (2018). Effect of occupational noise exposure on sleep among workers of textile industry introduction. *Journal of Clinical and Diagnostic Research*, 12 (3), 18-21.
- Bilican Gökkaya, Y. D., (2014). Cam tavan, kadın ve ekonomik şiddet. *The Journal of Academic Social Science Studies Dergisi*, (26), 371-383.

- Creswell, J. W., (2013). *Qualitative inquiry & research design choosing among five approaches*. Sage Publications Ltd.
- Çeçen Eroğul, D. A., ve Örkün, U. Ü., (2012). Tekstil sektörü mavi yaka çalışanlarının yaşam doyumu ve tükenmişlik düzeylerinin iş doyumu tarafından yordanması. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 323-338.
- Efe, Ö. F., Efe, B., (2015). Tekstil sektöründe iş kazalarının oluşumuna ait ergonomik risklerin değerlendirilmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi* 3(3), 623-629.
- Eraslan, i. H., Bakan, İ., ve Helvacioğlu Kuyucu, A. D., (2008). Türk tekstil ve hazır giyim sektörünün uluslararası rekabetçilik düzeyinin analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 265-300.
- Karahan, A., (2008). Hastanelerde liderlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1),145-162.
- Karanikas, N. Mohammad, S. Hasan T., (2022). Occupational health & safety and other worker wellbeing areas: Results from labour inspections in the bangladesh textile industry, *Safety Science*, 146 (12), 520-532.
- Kartal, M. Çoban, O., (2018). Emek piyasasında kadın çalışanlara yönelik cinsiyet ayrımcılığı: kahramanmaraş tekstil sektörü örneği, *Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der.* 39, 67-81.
- Kaya, G., (2018). Az gelişmiş bölgenin tekstil sektöründe kadın işçi olmak: adıyaman örneği, *Electronic Journal of Social Sciences*,17(68), 1502-1517.
- Mohammed, A. F., Sherif, M. M., Hasan, A. I., Makrahy, B. E., ve Hasan, N. E., (2019). Toxic effects of chronic exposure to dyes among workers of synthetic textile industries. *The Egyptian Journal of Hospital Medicine*, 74(4), 744-751.
- Özdemir, B., (2014). Tekstil atölyelerinde iş sağlığı ve güvenliği koşullarının çok ölçütlü karar verme yöntemiyle değerlendirilmesi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü., 6. Ankara.
- Özyazgan, V., (2012). Türk tekstil sektörünün sorunları ve çözümü üzerine bazı düşünceler, *ABMYO Dergisi*. 25, 70-81.
- Serinkan, C. Cabbar, H., (2008). KOBİ'lerin yönetim ve organizasyon sorunları: Denizli'deki tekstil işletmelerinde bir araştırma, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-27.
- Şimşek, B. (2013). Örgütsel bağlılığı etkileyen faktörler ve tekstil sektöründe bir araştırma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tatlı, H., ve Koç, B., (2017). Çalışan kadın bakış açısıyla kadınların iş ve aile yaşamında karşılaştığı sorunlar hakkında bir uygulama. *İktisadiyat Dergisi*, 1(1), 145-170.
- Telli, E., Ünsar, A., ve Oğuzhan, A., (2012). Liderlik davranış tarzlarının çalışanların örgütsel tükenmişlik ve işten ayrılma eğilimleri üzerine etkisi: konuyla ilgili bir uygulama. *Electronic Journal of Vocational Colleges Dergisi*, 2(2),135-150.
- Toksöz, P. G., ve Memiş, D. E., (2017). İmalat sanayi istihdamında kayıt dışılık ve ücretlerin toplumsal cinsiyet açısından analizi. TMMOB Sanayi Kongresi, 98-104.
- Yücel, A. B., Sütölk, Z., Tanır, F.& Akbaba M., (2005). Bir tekstil fabrikası çalışanlarında ruhsal belirtilerin değerlendirilmesi. *Mühendis ve Makine Dergisi*, 46, 29-33.

EMPLOYEE'S PERSPECTIVE ON THE WORKING ENVIRONMENT AND THE MANAGER'S BEHAVIOR IN TEXTILE INDUSTRY: EDİRNE PROVINCE EXAMPLE

Gülay GÜLENC^{*}
İlknur TAŞTAN BOZ^{**}

The textile sector is a sector where employee circulation is quite high. Sector employees are very important to be successful in the sector and for companies to maintain their effectiveness. The relations between the employees of the sector and the managers they are in contact with, and the favorable environment in which they work are among the most important issues for the textile companies that continue their existence in this sector. The purpose of this study is to reveal and explain the situation in the textile sector in terms of the working environment from the perspective of the employee and their approach in terms of the first manager they are attached to. The sample of the study consists of employees in 6 large and medium-sized textile and ready-made clothing companies operating in Edirne. The research was conducted using the interview and observation techniques based on the qualitative research method. Within the scope of the research, 23 textile workers were interviewed face-to-face in their private environments, and interviews lasting approximately one hour were conducted, and the interview sessions were recorded with a voice recorder. In another textile company, the work of the employees in three separate departments was monitored and the opinions of the employees about the working environment and their managers were recorded in the form of questions and answers. In this study, the general approach of the participants in the study, work intensity, physical conditions, friendship relations, worker safety, and dissatisfaction with the employee were explained in terms of the situation in terms of the employees at the workplace. Another situation of the study is the general approach of a top manager, personality traits, relations with other employees, problem-solving approach, manager-employee relationship, reaction to delays, reaction to mistakes, feedback understanding, reactions when the job is not done, in order to reveal the managerial approaches from the employee's perspective and their tendency to participate in decisions. The interviews of the participants, who participated in the research at the point of

* Master's, Trakya University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Edirne, E-Mail: gulaygulenc@trakya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2574-5159.

** Assoc. Prof., Trakya University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Edirne, E Mail: ilknurtastan@trakya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3214-9403.

the specified themes, were first transferred from the voice recorder to the computer environment and transcribed. In addition, the findings obtained from the observation were evaluated. The data obtained as a result of these were subjected to content analysis, themes, sub-themes and codes were determined and the situation was illustrated. Some of the important findings illustrated in the research are physical conditions and worker safety issues under the main theme of the working environment. It has been observed that some companies design the working environment in the most appropriate way in terms of physical conditions, are very sensitive about worker safety, provide all kinds of protective equipment and safety measures, and train their workers in terms of occupational health and safety. It has been observed that some companies neglect ergonomics conditions in the working environment and ignore occupational health and safety issues. When the approach of the first manager to whom they are attached is examined, the important findings that draw attention are relations with other employees, problem-solving approach and participation in decisions. In line with the information obtained from the participants, it has been determined that some managers have a warm, sincere, and helpful relationship with their employees, while some managers have an authoritarian, oppressive, and harsh relationship. It has been observed that while some managers show a solution-oriented approach while approaching workers' problems, some managers ignore the problems and do not approach them with a solution-oriented approach. It has been determined that some of the managers take the initiative in cooperation with their employees in terms of participation in the decisions and allow the workers to participate in the decisions, while some of them take the decisions alone and do not give the workers any say. When the employees' perceptions of the working environment in general were examined, two perspectives emerged. Some employees evaluated their work environment from a psychological point of view, and some from a work-based point of view. Regarding the perception of the work intensity of the employees, they evaluated it as related to the intense, seasonal multi-tasking and overtime. In this study, it has been observed that the physical conditions, which are one of the most important factors of the working environment, are exposed to various discomforts and are not satisfied with the dusty, noisy, poor lighting and poor hygiene conditions in the working environment. The other main theme of the research is that there is no example in terms of managerial approaches, and there are perceptions that some managers are based on rules, some are sincere, and some of them discriminate. Apart from these, the views of the employees on points such as the approach of the managers in solving the problems, their relations with the employees, and their reactions to the work-related issues were revealed in the study.

İŞLETMELERDE ÖRGÜT İKLİMİ: BİR ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI*

ORGANIZATIONAL CLIMATE IN ENTERPRISES: A SCALE DEVELOPMENT STUDY

Ali Şükrü ÇETİNKAYA**
Gürkan GÜLEÇ***

Öz

İşletme yöneticileri, değişen çevre koşulları ve teknolojik gelişmelere ayak uydurabilmek için işlerin seveerek yapıldığı, etkili iletişim ve samimi ilişkilerin olduğu huzurlu bir iş ortamını tesis etmeye çalışmaktadırlar. Çalışanların örgüt içerisinde algıladıkları iş ortamı genel olarak örgüt iklimi kavramı ile tanımlanmaktadır. Bu çalışmada, çalışanların örgüt iklimi algısını belirlemeye yönelik geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış bir ölçeğin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda literatüre dayalı olarak bir ifade havuzu oluşturulmuştur. Uzman görüşü ve pilot uygulama neticesinde son hali verilen anket, otomotiv sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde rastgele seçilen 527 çalışana uygulanmıştır. Veri analizi, betimsel istatistik, açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve yapı geçerliliği analizleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda örgüt iklimi konusunda geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış bir ölçek geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt İklimi, Ölçek Geliştirme, Otomotiv Sektörü

JEL Sınıflandırması: M10, Y80

Abstract

Business managers try to establish a peaceful work environment where works are done with pleasure, has effective communication, and sincere relations to keep up with the changing environmental conditions and technological developments. The work environment perceived by the employees in the organization is generally defined by the concept of organizational climate. In this study, it was aimed to develop a valid and reliable scale to determine the organizational climate perception of employees. For this purpose, an expression pool was created based on the literature. The questionnaire which had been formed as a result of expert opinion and pilot evaluation was applied to 527 randomly selected employees in businesses

* Bu çalışma Gürkan Güleç'in "Faaliyetlerin Kontrol ve Denetimi ile İşletme Yetenekleri Arasındaki İlişkide Örgüt İkliminin Rolü: Sanayi İşletmeleri Araştırması" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman, Konya, E-Mail: alisukru@outlook.com, ORCID ID: 0000-0001-8815-7165

*** Dr., Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Konya, E-Mail: gulecgurkan@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2054-2961

operating in the automotive sector. Data analysis was carried out using descriptive statistics, explanatory factor analysis, confirmatory factor analysis, and construct validity analysis. As a result of the study, a valid and reliable scale was developed on subject organizational climate.

Keywords: Organizational Climate, Scale Development, Automotive Industry

JEL Classification: M10, Y80

1. Giriş

İşletmelerde, yönetici ve çalışanlar tarafından oluşturulan ve hissedilen iş ortamına yönelik algılar kısaca “örgüt iklimi” olarak tanımlanmaktadır. Çalışanların birbirleri ile olan ilişkileri, karşılıklı iletişimleri, davranışları, iş yapma süreçleri, iş yerine yönelik algıları, yönetim şekilleri kısacası çalışma ortamı üzerinde hâkim olan atmosfer örgüt iklimi hakkında ipuçları vermektedir (Şener, 2017, s.2).

Örgüt iklimi, çalışanların moral ve motivasyonlarını etkileyerek çalışma ortamının tanımlanmasına zemin hazırlamaktadır (Rusu & Avasilcai, 2014, s.52). Karşılıklı ilişkilerin samimi ve güvenilir olduğu bir ortamda işini yapan çalışanların, işe bağlılıklarının ve aidiyet duygularının yüksek olduğu, işlerini daha istekli olarak yaptıkları, bu sayede hem bireysel hem de işletme performansının artmasına büyük katkı sağladıkları görülmektedir (Yüceler, 2009, s.446). Yöneticiler tarafından çalışanların daha etkin ve verimli bir şekilde iş yapmalarına olanak sağlayan pozitif örgüt ikliminin tesis edilmesi sayesinde işletme başarısının artması ve sürdürülebilir olması kaçınılmaz olmaktadır.

Örgüt ikliminin, çalışanların algılarına dayalı olarak tanımlanmasından ve her çalışanın ayrı bir birey olarak farklı biçimde algılayıp yorumlamasından dolayı birçok çalışmada farklı boyutlar altında incelendiği görülmüştür (Litwin & Stringer Jr. 1968, ss.45-46; Schneider vd., 1996, s.10; Koçel, 2011, s.498; Coda vd., 2015, s.13). Ayrıca, örgüt iklimi konusunda ortaya çıkarılan alt boyutların değerlendirilmesi esnasında, uluslararası literatürde kullanılmış olan örgüt iklimi ölçeklerinin Türkçeye çevrilerek uyarlanması işlemlerinde kültür ve anlam farklılıklarından dolayı İngilizceden tercümesi yapılan bazı ifadelerin Türkçede aynı anlamı karşılamadığı, bu sebeple ölçülmek istenen davranışları tam olarak yansıtmayı yansıtmadığı konusunda soru işaretleri oluşturduğu tespit edilmiştir (Akkaya, 2015, s.151; Kuyumcu, 2011, s.118). Sonuç olarak, ulusal ve uluslararası literatürde örgüt iklimini incelemek amacıyla oluşturulan birbirinden farklı çok sayıda ölçeğin, güncel çalışma koşullarını karşılayacak şekilde yeniden düzenlenerek ortak bir çatı altında toplanmasına, ölçekte yer alan ifadelerin konunun uzmanları tarafından tercüme ve tersine tercüme yöntemleri ile değerlendirilerek evrensel özellikte, her türlü sektör ve faaliyet alanlarında kullanılabilecek şekilde geliştirilmesine ihtiyaç olduğu görülmüştür. Bahse konu ihtiyaçlardan dolayı bu çalışmada, güvenilirliği ve geçerliliği ispatlanmış evrensel nitelikte güncel bir örgüt iklimi ölçeğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışmada, sosyal bilimlerde sıkça kullanılan DeVellis (2017, s.73) ile Slavec ve Drnovšek (2012, s.43) tarafından ileri sürülen ölçek geliştirme süreçleri dikkate alınmıştır. Yüz yüze görüşme yöntemiyle uygulanan anketler esnasında verilen bilgilerin başkalarıyla paylaşılmayacağı, hiçbir şekilde anketi dolduranlardan kimlik bilgisi istenmediği, verilerin sadece bilimsel amaçla değerlendirileceği, bu yüzden sorulara içtenlikle ve doğrulukla cevap vermelerinin

önemli olduğu, toplumsal onaylanma kapsamında cevaplamalarına gerek olmadığı aktarılmıştır. Bu maksatla ifadelerin DeVellis'in (2017, s.101) çalışmalarında olduğu gibi sosyal beğenirlik yönünden ilave olarak değerlendirilmesine ihtiyaç olmadığı kanaat edilerek Slavec ve Drnovšek tarafından geliştirilen aşamaların uygulanması tercih edilmiştir.

2. Örgüt İklimi

İşletmeler değişen çevre koşullarında yönetim kademesinin kararları doğrultusunda faaliyetlerini icra ederken zaman içerisinde kendilerine özgü bir kişilik geliştirmektedirler. Oluşturulan bu kişiliğin, örgütün yapısı ve hedefleri ile etkileşim içerisine girmesi sonucu ortaya bir iklim çıkmaktadır. Yönetim ve çalışanlar başta olmak üzere işletme ile bağlantısı olan tüm kişi ve kurumların karşılıklı etkileşimleri sonucu ortaya çıkan düzenlemeler örgüt iklimini oluşturmaktadır (Dönmez & Korkmaz, 2011, s.175).

Örgüt iklimi konusunda yapılmış öncü çalışmaların 1939 yılında Lewin, Lippitt ve White tarafından yazılan makale ile başladığı görülmektedir (Lewin vd., 1939, s.271; Çağlayan, 2014, s.2). Bu çalışmada bir grup erkek çocukların, oluşturulan sosyal iklim ortamındaki deneyimleri incelenmiştir. 1958 yılında Argyris tarafından banka çalışanları üzerinde yapılan çalışmada ise örgüt iklimini ortaya çıkaran değişkenler incelenmiş, örgütün yönetilmesi için belirlenen ilkeler, çalışanların ihtiyaçları, karakterleri ve normları örgüt iklimi kavramı altında değerlendirilmiştir (Argyris, 1958, s.501; Kundu, 2007, s.100; Şener, 2017, s.11).

Örgüt iklimi, örgütün içerisinde bulunan koşulların çalışanlar tarafından algılanış biçimini ve örgütsel yaşam tarzının niteliğini betimlemektedir. Bu sebeple daha çok psikolojik bir kavram olarak değerlendirildiği görülmektedir (Şişman, 2002, s.155). Can (1999) örgüt iklimini, Şişman'ın tanımını destekler şekilde örgüt içerisinde hâkim olan psikolojik güçlerin kendini göstermesi olarak tanımlamaktadır (Şener, 2017, s.13). İşletmelerde icra edilen faaliyetler, iş yapma şekilleri, uygulamalar, prosedürler ve davranış şekilleri o işletmenin örgüt iklimini yansıtmaktadır.

Örgüt iklimi kavramının yazında birçok yazar tarafından; iç ve dış çevre etkisiyle çalışanlarca dolaylı veya dolaysız olarak algılanan, çalışanların iş yapma isteklerini ve motivasyonlarını etkilediği düşünülen, karşılıklı etkileşimler sonucu ortaya çıkan gözlemlenebilir özellikler olarak tanımlandığı görülmektedir (İşcan & Karabey, 2007, s.180; Litwin & Stringer, 1968, s.28).

Örgüt iklimi ile ilgili yapılan tanımlamalara bakıldığında sonuç olarak örgüt ikliminin, örgüte kişilik kazandıran, bu sayede onu diğerlerinden farklılaştıran, örgüte hâkim özellikleri tanımlayan, çalışanların davranışlarını etkileyen, aynı zamanda bu davranışlardan etkilenen, örgüt içerisinde somut olarak var olmayıp çalışanların algularına binaen hissedilen psikolojik bir kavram olduğu görülmektedir.

2.1. Örgüt İkliminin Ölçümü ve Alt Boyutları

Örgüt ikliminin incelenmesi konusunda ölçek geliştirmek amacıyla uluslararası literatüre bakıldığında ilk olarak Halpin ve Croft'un yapmış oldukları çalışma öne çıkmaktadır. Yazarlar bu çalışmada eğitimcilerin davranışlarını örgüt iklimi altında inceleyerek profesyonel, samimi, ilgisiz, destekleyici, yönlendirici ve sınırlayıcı boyutları ortaya çıkarmışlardır (Halpin & Croft, 1963, ss.2-3). Duwve, Columbaro ve Poggiali tarafından yapılan çalışmada örgüt iklimi ölçeği; güçlendirme, mevcut beceri ve yaratıcılık, değişime uyum başlıkları olmak üzere üç boyut altında sınıflandırılmış (Duwve vd., 1992, s.38), Cohen ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada ise örgüt iklimi ölçeği güvenlik, fiziksel, duygusal ve sosyal olgular altında boyutlandırılmıştır (Cohen vd., 2009, s.180). Sokol, Gozdek, Figurska ve Blaskova tarafından yükseköğretim kurumlarında yapılan ölçek çalışmasında ise entelektüel dürtü, yapı ve süreç, bütünleşme ve iş arkadaşları ile destek alt boyutları incelenmiştir (Sokol vd., 2015, s.284).

Örgüt iklimi konusunda yapılan ölçek geliştirme çalışmaları ulusal literatürde incelendiğinde genellikle uluslararası literatürden ölçek uyarlanması şeklinde kullanılan çalışmaların yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında Çalık ve Kurt, öğrencilerin okul iklimi algılarını ölçmek amacıyla yapmış oldukları çalışmalarında, destekleyici davranış, başarı odaklılık, güvenli öğrenme ortamı ve olumlu akran etkileşimi başlıkları altında üç boyutlu ölçeği geliştirmişlerdir (Çalık & Kurt, 2010, s.175). Terzi tarafından yapılan ölçek geliştirme çalışmasında ise bağlılık, iletişim ve öğrenme ortamı alt boyutları ortaya çıkarılmıştır (Terzi, 2015, s.113).

Örgüt ikliminin oluşmasını ve tanımlanmasını sağlayan alt boyutların neler olduğunun tespit edilmesi amacıyla literatürde yapılmış olan birçok çalışma bulunmaktadır. Örgüt iklimini oluşturan değişkenlerin ve alt boyutların tespit edilmesi amacıyla yazarların genel olarak, örgüt ikliminin diğer örgütsel değişkenler ile etkileşimini araştıran Halpin ve Croft'un (1963) "Örgütsel İklimi Tanımlama Anketi"ni (Organizational Climate Description Questionnaire (OCDQ)) kullanmayı tercih ettikleri görülmüştür (Uysal, 2013, s.97). Bahse konu araştırmalar sonucunda çalışanlar tarafından kabul gören ortak algılar (güven, dayanışma, samimiyet, iş arkadaşlığı, teşvik ve ödüllendirme, başarı, iletişim, yenilik, adaletlilik, bağlılık, vb.) üzerine inşa edilmiş bir örgüt ikliminin işletmelerin başarılı olmasında etkili olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Yapılan detaylı literatür araştırmaları sonucunda örgüt ikliminin, genel olarak birbirine yakın görünse de farklı alt boyutlar altında incelendiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda örgüt iklimi alt boyutlarına yönelik geçmişte yapılmış olan çalışmaların bir kısmı aşağıda yer alan Tablo-1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Örgüt İklimi Alt Boyutları

Tarih	Yazar	Alt Boyut Sayısı	Alt Boyutlar
1964	Gilmer ve Forehand	5	büyüklik, liderlik, iletişim, amaçlar, karar verme
1968	Litwin ve Stringer	10	örgütsel yapı, sorumluluk alma, teşvik ve ödüllendirme, risk alma, samimiyet, destek ortamı, çatışma, başarımlı koşulları, örgütsel bağlılık, örgütü benimseme
1970	Campbell, Dunnette, Lawler ve Weick	4	bireysel özerklik, yapısal pozisyon, ödüllendirme, destek
1973	Pritchard ve Karasick	11	otonomi, çatışma ve işbirliği, sosyal ilişkiler, yapı, ödül düzeyi, performans-ödül bağımlılığı, başarıya yönelik motivasyon, durum kutuplaşması, esneklik ve yenilik, kararın merkezileştirilmesi, destekleyicilik
1990	Lussier	7	yapı, sorumluluk, ödüller, canlılık, destek, örgütsel bağlılık, risk
1991	Koy ve DeCotiis	10	örgütsel değerler, sosyal bütünlük, güven, destek, eşitlik, örgütün yapısı, özerklik, baskı, takdir, inovasyon
1996	Schneider, Brief ve Guzzo	4	kişiler arası ilişkiler, hiyerarşik seviye, işe uygunluk, destek-ödül
2004	Yahyagil	10	biçimselleştirme, destek, işin doğası, ödül, insanlar arası ilişki, risk alma, iletişim, yenilik, karar alma, takım çalışması
2005	Bock, Zmud, Kim ve Lee	3	bağ kurma, adalet, yenilikçilik
2010	Kaya, Koç ve Topçu	6	destek, dengeli iş yükü, yönetsel yetkinlik ve tutarlılık, uyum, örgütsel sınırlar, örgüt ahlakı
2011	Dönmez ve Korkmaz	10	örgütsel risk, psikolojik faktör, örgütsel güven, örgütsel düşünce, örgütsel kural, örgütsel planlama, örgütsel ahlak, bütünlük, kişisel gelişim, kurumsal kurallar
2015	Coda, da Silva ve Custodio	5	motivasyon, liderlik, işin doğası, personel yönetimi, yönetim felsefesi
2019	Ertem ve Gökalp	5	bölüm, sosyal, yönetsel, danışman ile ilişkili, öğretim üyesi ile ilişkili, akademik

Örgüt ikliminin günümüzde değişen çalışma koşulları ile uyumlu güncel ifadeler altında incelenebilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, yazına bağlı kalınarak farklı birçok alt boyut arasından, her türlü sektör ve faaliyet alanlarında uygulanabilecek özellikte, geçerliliği ve güvenilirliği ispatlanmış ölçeklerde yer alan ve yazarlar tarafından ortak olarak incelenerek ön plana çıkan öz niteliğindeki alt boyutların kullanılması tercih edilmiştir. Bu kapsamda oluşturulan ifade havuzu içerisinde örgüt iklimi; koordinasyon ve iletişim, ödül ve ceza, görevin belirginliği (standartlar), özerklik ve karar alma, güven ve uyum, örgüt yapısı, dengeli iş yükü, örgütsel etik ve destek ortamı olmak üzere 9 alt boyut altında sınıflandırılarak incelenmeye çalışılmıştır.

3. Araştırma Yöntemi

3.1. Veri Toplama Aracı ve Örgüt İkimi Ölçeği

Geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış bir örgüt iklimi ölçeği oluşturmak için öncelikle ulusal ve uluslararası yazında 25 farklı çalışmada yer alan ifadeler bir araya getirilerek 261 maddeden oluşan bir ifade havuzu oluşturulmuştur. Bahse konu ifadelerin yabancı dilden tercüme ve tersine tercüme süreçleri uygulanmış olan çalışmalardan seçilmesine özen gösterilmiştir. İfade havuzunda yer alan tüm maddeler dikkatle değerlendirilerek benzer anlam taşıdığı tespit edilenler elenmiştir. Bu taramadan sonra havuzda 58 madde kalmıştır. Daha sonra konu ile ilgili ve alanında tecrübeli işletme yöneticileri, çalışanlar ve akademisyenlerden oluşan 10 uzman kişiden görüş alınmıştır. Uzmanlar tarafından tüm maddeler değerlendirilerek ifadelerin kavram için doğru olup olmadıkları kararlaştırılmıştır. Bu değerlendirme sırasında ifadelerin anlaşılabilirliği, anlam kaymalarının olup olmadığı, ifadelerin istenilen cevapların alınmasındaki uygunluğu titizlikle incelenmiştir. Bu inceleme esnasında her bir ifadenin ölçek için uygun olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla, uzmanlardan her bir maddeyi “uygun”, “kısmen uygun” veya “uygun değil” şeklinde değerlendirmeleri istenmiştir. İfadelerin kapsam geçerliliklerinin anlaşılması amacıyla ilgili maddeye “uygun” görüşü veren uzman sayısının, toplam uzman sayısına bölünmesi yöntemi uygulanmıştır (Polit & Beck, 2006, s.491). Sonuç olarak ölçekte yer alan tüm ifadeler uzmanlar tarafından “uygun” olarak değerlendirildiği için Lawshe tarafından geliştirilen ve 10 uzman görüşüne göre minimum 0,62 olması gereken değerinin aşıldığı ve ölçeğe ait kapsam geçerliliğinin sağlandığı görülmüştür (Lawshe, 1975, s.568).

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Çalışma kapsamında hazırlanan anket 2 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde ise örgüt iklimi ile ilgili 58 adet ifade yer almaktadır. Örgüt iklimine ilişkin ifadelerin, yazında öne çıkan 9 alt boyut altında sınıflandırılarak ankette yer alması sağlanmıştır. Bu alt boyutlar sırası ile koordinasyon ve iletişim (8 ifade), ödül ve ceza (6 ifade), görevin belirginliği (standartlar) (5 ifade), özerklik ve karar alma (9 ifade), güven ve uyum (9 ifade), örgüt yapısı (5 ifade), dengeli iş yükü (5 ifade), örgütsel etik (5 ifade) ve destek ortamı (6 ifade) olarak belirlenmiştir.

Örgüt iklimi ile ilgili ifadelerden; 1,2,3,4,20,21,53,54 ve 55. sorular Şener tarafından yapılan çalışmada kullanılan ölçekten (Şener, 2017, s.179); 5. soru Tuna tarafından yapılan çalışmada kullanılan ölçekten (Tuna, 2014, s.153); 6,7,8,17,18,19,33,34,35,36,44,45,46,47,48,49 ve 50. sorular Dinibütün tarafından yapılan çalışmada kullanılan ölçekten (Dinibütün, 2013, s.193); 9,10 ve 15. sorular Duvacı tarafından yapılan çalışmada kullanılan ölçekten (Duvacı, 2017, s.114); 11,16,29 ve 56. sorular Gün tarafından yapılan çalışmada kullanılan ölçekten (Gün, 2016, s.172); 12,13,14,38,39 ve 40. sorular Akkaya tarafından yapılan çalışmada kullanılan ölçekten (Akkaya, 2015, s.151); 22,23,24,25,26,27,30,31,32 ve 43. sorular Iko Afe tarafından yapılan çalışmada kullanılan ölçekten (Iko Afe, 2016, s.96); 28,42 ve 58. sorular Gerçeker tarafından yapılan çalışmada kullanılan ölçekten (Gerçeker, 2012, s.121); 37,51 ve 52. sorular Akyol tarafından yapılan çalışmada kullanılan ölçekten (Akyol, 2010, s.81); 41. soru Eryılmaz tarafından yapılan çalışmada kullanılan ölçekten (Eryılmaz, 2014, s.92); 57. soru Kayar tarafından yapılan çalışmada kullanılan ölçekten uyarlanarak hazırlanmıştır (Kayar, 2015,

s.89). Ölçekte yer alan 14,38,39,41 ve 45. ifadeler ters madde olarak belirlenmiştir. Örgüt iklimi konusunda ulusal ve uluslararası literatürde kabul görmüş öne çıkan orijinal ölçeklerin, seçim yapılan çalışmalarda tercüme süreçlerini tamamlayarak kullanıldığı, her bir ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliklerinin sağlanmış olduğu görülmüştür (KMO > 0,80, Cronbach's Alpha (α) > 0,80).

Ölçek beşli Likert tipinde hazırlanmış olup katılımcılardan “1. Kesinlikle Katılmıyorum” ile “5. Kesinlikle Katılıyorum” seçeneklerinden kendi görüşlerine en uygun olanını işaretlemeleri istenmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Kocaeli bölgesinde otomotiv sektöründe faaliyet gösteren işletmeler oluşturmaktadır. Örneklem çerçevesi; Kocaeli Sanayi Odası'na kayıtlı, araştırmanın amacını karşılayabilecek nitelikte çeşitli faaliyet alanları ve fonksiyonel bölümleri olan, İSO (İstanbul Sanayi Odası) tarafından 2020 yılında açıklanan “Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu” içerisinde yer alan 21 firmadan oluşmaktadır.

Ankete başlamadan önce ölçek ifadelerinin kapsam geçerliliğini sağlamak için iki farklı firma çalışanlarından elde edilen 45 geçerli anket ile pilot uygulama yapılmıştır. Pilot veri analizi sonuçlarına göre ölçek ifadelerinde ilave düzeltmeler yapılmış ve ankete son hali verilmiştir.

Çalışma kapsamında hazırlanan anketler işletme çalışanlarına yüz yüze görüşme metodu ile dağıtım yapılarak uygulanmıştır. Toplamda dağıtımı yapılan 695 adet anketin 559 adedinden geri dönüş sağlanmış olup, veri temizleme çalışmaları sonucunda geriye kalan 527 adet anketin analiz faaliyetleri için uygun oldukları tespit edilmiştir. Yapılan istatistiksel araştırmalar sonucunda 384 bireyden oluşan bir örneklemin, 1 milyon kişiden oluşan bir evreni temsil edebildiği ortaya çıkarılmıştır (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2014, s.84). Bu maksatla çalışma kapsamında toplanan 527 adet anket sayısının örneklemini temsil etmede yeterli düzeyde olduğu görülmüştür.

3.3. Araştırmanın Etik Boyutu

Çalışma kapsamında ihtiyaç duyulan veriler, güvenilirliği ve geçerliliği ispat edilmiş ölçeklere ait ifadelerden oluşan anketler vasıtasıyla elde edilmiştir. Hazırlanan anketlerin katılımcılara uygulanması esnasında kendilerinden herhangi bir kimlik bilgisi istenmediği, verilen bilgilerin anketi dolduran kişi ile birlikte kayıt altına alınmayacağı, bu maksatla soruları rahatlıkla kendi özgür iradeleri altında cevaplayabilecekleri bildirilmiştir. Bu sayede bilimsel bir araştırmanın amacına ulaşmasına önemli katkı sağlayacakları, bu yüzden düşüncelerinin değerli olduğu kendilerine iletilmiştir. Ayrıca cevaplar arasında doğru veya yanlış olarak bir değerlendirme olmadığı, bu maksatla soruları olabildiğince dürüst, açık sözlü ve içtenlikle cevaplamaları, verilen bilgilerin sadece bilimsel amaçlı kullanılacağı yapılan yüz yüze görüşmeler ile katılımcılara aktarılmıştır. Aynı zamanda bu çalışmanın veri toplama aracının etik olarak uygun olduğu Selçuk Üniversitesi Bilimsel Etik Değerlendirme Kurulu'nun 27.07.2021 tarihli ve 07/22 sayılı kararı ile (E-27226719-050.01.04-108396) onaylanmıştır.

4. Veri Analizi ve Bulgular

Anketlerden elde edilen veriler ilk olarak katılımcıların demografik özelliklerine göre istatistiksel açıdan değerlendirilmiştir. Daha sonra ölçek içerisinde yer alan ifadelerin içsel tutarlılığının ve araştırılmak istenen değişkeni ne derecede yansıttığının tespit edilmesi amacıyla güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Güvenilirlik analizlerinden sonra veri dağılımlarının incelenmesi amacıyla normallik testleri (çarpıklık-basıklık) uygulanmıştır. Daha sonra aynı değişkeni açıkladığı değerlendirilen ifadelerin ortak bir alt boyut altında toplanabilmesi amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Faktör analizli ölçeğin yapısal geçerliliğinin test edilmesini sağlamaktadır. Açıklayıcı faktör analizi sayesinde örgüt iklimini oluşturan alt boyutlar tespit edilmiş olup, doğrulayıcı faktör analizi sayesinde bu alt boyutların örgüt iklimini doğru olarak temsil edip etmediği teyit edilmiştir. Ayrıca, ölçeğin güvenilirlik ve yapısal geçerliliklerinin doğrulayıcı faktör analizi yapmak için uygun olup olmadığının test edilmesi amacıyla ortalama açıklanan varyans (Average Variance Extracted – AVE) ve bileşik güvenilirlik (Composit Reliability – CR) değerlerine bakılmıştır. Faktör analizleri sonucu tespit edilmiş olan alt boyutlar arasındaki ilişki durumunu incelemek için korelasyon testi, alt boyutlar arasında birbirini baskınlayacak seviyede güçlü bir ilişkinin olup olmadığı tespit etmek için ise çoklu doğrusal bağlantı testi yapılmıştır.

4.1. Demografik Bulgular

Ankete katılan 527 katılımcının yarısından fazlasının erkek (%60,5) olduğu görülmüştür. Katılımcılar yaş gruplarına göre sınıflandırıldığında 25-34 yaş grubunun %47,1 oranında, 35-49 yaş grubunun ise %36,4 oranında olduğu tespit edilmiştir. Bu oranlara göre katılımcıların çalışma amacına uygun şekilde değerlendirme yapabilecek olgun yaşta oldukları görülmüştür. Aynı zamanda ankete katılanların çoğunun lisans mezunu oldukları (%57,5), bu sayede ifadelerin yeterli eğitim seviyesine sahip kişiler tarafından cevaplandırıldığı tespit edilmiştir. Ankete katılanların iş hayatı deneyimlerine bakıldığında en az 10 yıl ve üzerinde deneyime sahip çalışanların %49,1 oranında olduğu, en az 2 yıl ve üzerinde iş hayatı deneyimine sahip olanların ise %45,5 oranında olduğu tespit edilmiştir. Bu oranlara bakıldığında ölçeğe ait ifadelerin, örgüt iklimi algısının oluşması için yeterli süre çalışmış kişiler tarafından değerlendirildiği, bu sayede çalışmanın doğruluğuna katkı sağlandığı görülmüştür. Ayrıca katılımcıların iş yerlerini Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ) ile Büyük ve Orta Boy İşletmeler (BOBİ) statüsünde değerlendirdiği, bu işletmelerin yarısından fazlasının (%58,1) 20 yıl ve üzerinde faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Bu sayede örgüt ikliminin oluşması için yeterli büyüklük ve sürece sahip işletmelerin çalışma kapsamında kullanıldığı görülmüştür. Sonuç olarak katılımcılara ait demografik bilgilere bakıldığında; örgüt ikliminin incelenmesi için uygun nitelik ve özelliklerin sağlandığı, bu sayede çalışma sonuçlarının arzu edilen doğrulukta olmasına katkı sağlandığı değerlendirilmiştir.

4.2. Güvenilirlik Analizi

Örgüt iklimi ölçeğinin güvenilirlik düzeyini belirlemek için ölçek güvenilirlik testlerinden biri olan ve sosyal bilimlerde yaygın kullanılan Cronbach's Alpha güvenilirlik testi kullanılmıştır (Akbulut, 2010, s.79; Özdemir, 2008, s.291). Ölçek güvenilirliğinin artırılması amacıyla güvenilirlik testi neticesinde ölçekte ters madde şeklinde yer alan 14,38,39,41 ve 45. ifadeler ile düşük korelasyona ($<0,30$) sahip olduğu tespit edilen 40. ifade analiz kapsamı dışında tutulmuştur. Böylelikle başlangıçta 58 ifade ile yapılan güvenilirlik analizi, bahse konu 6 ifadenin analiz kapsamı dışında tutulması sonucunda 52 ifade üzerinden yapılmıştır. Çalışma kapsamında hazırlanan örgüt iklimi ölçeğine ait güvenilirlik testi sonuçları aşağıda yer alan Tablo-2'de gösterilmiştir. Analiz bulgularına göre ölçeğin yüksek seviyede iç tutarlılığa sahip olduğu görülmüştür.

Tablo 2: Örgüt İklimi Ölçeği Güvenilirlik Testi

Ölçek Adı	Cronbach's Alpha (α)	İfade Sayısı
Örgüt İklimi	0,975	52

Not: Tabloda yer alan değerler yüzdesel olarak ifade edilmiştir.

4.3. Normallik Analizi

Verilerin normal dağılıp dağılmadığı belirlenirken örneklem sayısı 50'den küçük olan durumlarda Shapiro-Wilk testi, örneklem sayısı 50'den büyük olan durumlarda ise Kolmogorov-Smirnov testi sonuçları dikkate alınmaktadır. Bu test sonuçlarına göre anlamlılık değeri $p>0,05$ (anlamli değil) ise verilerin normal olarak dağılım gösterdiği, $p<0,05$ (anlamli) ise verilerin normal olarak dağılım göstermediği yorumu yapılmaktadır.

Verilerin normal olarak dağılıp dağılmadığının incelenmesi amacıyla dikkate alınan bir diğer analiz de verilere ait çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) değerlerine bakılmasıdır. Bu değerlerin +1 ve - 1 arasında (Hair vd., 2013, s.664), +1,5 ve - 1,5 arasında (Tabachnick vd., 2007, s.68) veya +2 ve - 2 arasında (Garson, 2012, s.18) olması gerektiği çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Ancak genel olarak kabul görülen değer - 1,5 ve +1,5 arasında olması yönündedir. Sonuç olarak çarpıklık ve basıklık değerleri - 1,5 ve +1,5 arasında ise verilerin normal olarak dağıldığı, bu aralık dışında ise verilerin normal olarak dağılmadığı yorumu yapılmaktadır (Pituch & Stevens, 2015, s.21). Daha önce ölçek güvenilirliğini düşürdüğü tespit edilen 6 ifade çıkarıldıktan sonra geriye kalan 52 ifade üzerinden yapılan örgüt iklimi ölçeğine ait normallik testi değerleri aşağıda yer alan Tablo-3'de gösterilmiştir.

Tablo 3: Örgüt İklimi Ölçeği Normallik Testi

İfadeler	N	Ortalama	Kolmogorov-Smirnov			Std.Sapma	Çarpıklık	Std. Hata	Basıklık	Std. Hata
			Statistic	df	Sig.					
OI56	527	4,23	,253	523	,000	0,782	-0,827	0,106	0,394	0,212
OI48	527	4,16	,245	523	,000	0,873	-1,111	0,106	1,359	0,212
OI54	527	4,16	,251	523	,000	0,843	-1,092	0,106	1,576	0,212
OI4	527	4,15	,243	523	,000	0,914	-1,166	0,106	1,398	0,212
OI15	527	4,08	,240	523	,000	0,987	-1,128	0,106	1,058	0,212
OI52	527	4,05	,248	523	,000	0,956	-1,043	0,106	0,997	0,212
OI55	527	4,03	,240	523	,000	0,923	-0,885	0,106	0,654	0,212
OI31	527	4,02	,247	523	,000	0,893	-0,819	0,106	0,592	0,212
OI49	527	4,02	,236	523	,000	0,936	-0,897	0,106	0,653	0,212
OI50	527	4,02	,247	523	,000	0,940	-0,955	0,106	0,814	0,212
OI1	527	4,01	,277	523	,000	0,926	-1,017	0,106	1,000	0,212
OI17	527	4,01	,267	523	,000	0,926	-0,960	0,106	0,809	0,212
OI18	527	3,99	,260	523	,000	0,966	-1,013	0,106	0,916	0,212
OI35	527	3,99	,256	523	,000	0,931	-0,924	0,106	0,823	0,212
OI3	527	3,98	,269	523	,000	0,896	-0,858	0,106	0,680	0,212
OI29	527	3,97	,248	523	,000	0,971	-0,905	0,106	0,617	0,212
OI32	527	3,97	,242	523	,000	0,923	-0,761	0,106	0,368	0,212
OI5	527	3,96	,263	523	,000	0,945	-0,946	0,106	0,885	0,212
OI6	527	3,96	,266	523	,000	0,924	-0,868	0,106	0,641	0,212
OI2	527	3,95	,255	523	,000	0,940	-0,829	0,106	0,453	0,212
OI51	527	3,95	,211	523	,000	0,990	-0,748	0,106	0,154	0,212
OI19	527	3,94	,265	523	,000	1,034	-0,984	0,106	0,520	0,212
OI37	527	3,94	,257	523	,000	0,945	-0,844	0,106	0,567	0,212
OI34	527	3,93	,245	523	,000	0,970	-0,830	0,106	0,430	0,212
OI20	527	3,92	,311	523	,000	0,817	-0,829	0,106	1,053	0,212
OI28	527	3,92	,270	523	,000	0,929	-0,869	0,106	0,727	0,212
OI7	527	3,91	,264	523	,000	0,920	-0,717	0,106	0,197	0,212
OI33	527	3,91	,242	523	,000	0,963	-0,795	0,106	0,469	0,212
OI30	527	3,89	,249	523	,000	1,018	-0,837	0,106	0,271	0,212
OI36	527	3,88	,240	523	,000	0,984	-0,806	0,106	0,489	0,212
OI42	527	3,87	,275	523	,000	1,029	-1,015	0,106	0,818	0,212
OI8	527	3,86	,252	523	,000	0,987	-0,780	0,106	0,323	0,212
OI26	527	3,86	,279	523	,000	0,993	-0,942	0,106	0,704	0,212
OI21	527	3,85	,270	523	,000	0,883	-0,676	0,106	0,508	0,212
OI53	527	3,83	,253	523	,000	0,974	-0,734	0,106	0,277	0,212
OI16	527	3,81	,277	523	,000	1,049	-0,920	0,106	0,443	0,212
OI27	527	3,80	,270	523	,000	1,000	-0,774	0,106	0,201	0,212
OI57	527	3,80	,237	523	,000	1,094	-0,799	0,106	0,077	0,212
OI22	527	3,75	,272	523	,000	0,989	-0,755	0,106	0,291	0,212
OI24	527	3,71	,247	523	,000	1,088	-0,709	0,106	-0,094	0,212
OI58	527	3,71	,218	523	,000	1,162	-0,698	0,106	0,340	0,212
OI23	527	3,68	,261	523	,000	1,056	-0,662	0,106	-0,154	0,212
OI43	527	3,65	,259	523	,000	1,141	-0,713	0,106	-0,259	0,212
OI46	527	3,64	,252	523	,000	0,990	-0,512	0,106	-0,235	0,212
OI25	527	3,63	,219	523	,000	1,062	-0,494	0,106	-0,350	0,212
OI47	527	3,63	,249	523	,000	1,037	-0,615	0,106	-0,079	0,212
OI12	527	3,58	,214	523	,000	1,191	-0,567	0,106	-0,521	0,212
OI11	527	3,54	,212	523	,000	1,193	-0,544	0,106	-0,528	0,212
OI13	527	3,54	,229	523	,000	1,183	-0,639	0,106	-0,348	0,212
OI9	527	3,45	,229	523	,000	1,217	-0,556	0,106	-0,569	0,212
OI10	527	3,40	,212	523	,000	1,253	-0,445	0,106	-0,785	0,212
OI44	527	3,23	,174	523	,000	1,178	-0,180	0,106	-0,801	0,212

Not: Örgüt iklimine ait ifadeler "OI" kısaltması ve soru numarası ile birlikte gösterilmiştir.

Not: Tabloda yer alan değerler yüzdesel olarak ifade edilmiştir.

Çalışma kapsamında örneklem sayısı 50'den büyük ($n=527$) olduğu için verilerin normal dağılıp dağılmadığı Kolmogorov-Smirnov test sonuçlarına göre değerlendirilmiştir. Bu sonuçlara göre anlamlılık değeri $p<0,001$ düzeyinde anlamlı olduğu için verilerin normal olarak dağılmadığı yorumu yapılmaktadır. Ancak, verilerin çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) değerlerine bakıldığında sonuçların $-1,5$ ile $+1,5$ arasında olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre ise verilerin normal olarak dağıldığı yorumu yapılabilmektedir. Ayrıca, istatistik biliminde kullanılan Merkezi Limit Teoremi'ne göre ana kütle ne şekilde dağılmış olursa olsun, örneklem sayısının yeterince büyük olduğu (30'dan büyük) durumlarda dağılımın normal dağılıma yakın olduğu, seçilen örneklerin ortalama ve dağılımlarının, ana kütlelerin ortalama ve dağılımına yaklaşık olarak eşit bir değer gösterdiği tespit edilmiştir (Gürsakal, 2009, s.31). Kısacası örneklem sayısı arttıkça verilerin normal dağılım gösterdiği geçmişte yapılmış olan birçok çalışma ile tespit edilmiştir (Armutlu, 2008; Toscano vd., 2001). Bu sonuçlardan hareketle çalışmamızda yeterli örneklem büyüklüğüne ulaşıldığı ($n=527$) ve verilerin normal dağıldığı kabul edilmiş olup veri analizi için parametrik testlerin uygun olduğu değerlendirilmiştir.

4.4. Açıklayıcı Faktör Analizi

Örgüt iklimi ölçeği yapı geçerliliği testleri güvenilirlik testi sonrasında 52 ifadeden oluşan ölçeğe yönelik yapılmıştır. Bu maksatla öncelikle Açıklayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. AFA analizi, ölçekte yer alan ve benzer değişkeni açıklamaya yarayan çok sayıda ifadeyi alt boyutlara indirgemeyi sağlamaktadır. AFA analizi; örneklem sayısının en az 300 olmasını (Yong & Pearce, 2013, s.85), verilerin normal dağılım göstermesini (Gürbüz & Şahin, 2014, s.223), değişkenler arasında doğrusal bir ilişkinin olmasını, aykırı değerlerin olmamasını (Field, 2009, s.178) ve bileşenlerin en az 3 ifadeden olmasını (Tabachnick vd., 2007, s.476) gerekli kılmaktadır. Çalışma kapsamında ileri sürülen örgüt iklimi ölçeğinin, bahsedilen bu şartları karşıladığı yapılan analizler neticesinde tespit edilmiştir.

Ölçeğe yönelik yapılan AFA analizinde; daha sonra uygulanacak olan Doğrulayıcı Faktör Analizi ile uyumlu olması açısından "Maximum Likelihood" metodu kullanılmıştır. Ölçekte yer alan ifadeler arasında karşılıklı ilişkinin var olduğu düşüncesinden hareketle "Direct Oblimin" döndürme metodunun kullanılması uygun görülmüştür. Güvenilirlik testi sonucu çıkarılan maddelerden sonra geriye kalan 52 ifade için faktör yük değeri 0,30'un altında olanlar dikkate alınmamıştır. Faktör yükü değeri bakımından aralarında 0,10 ve aşağısında fark olan ve birden fazla faktörde değer aldığı tespit edilen ifadeler ile oransal değişimlerde (Communalities) yeterli faktör katsayısına sahip olmayan ifadeler ($r<0,40$) sırası ile analizden tek tek çıkarılarak yeniden test edilmiş, bu sayede en uygun alt boyutların ortaya çıkmasına gayret gösterilmiştir. Bu analiz neticesinde 15,20,21 ve 42. ifadeler analizlerden çıkarılmıştır. Sonuç olarak AFA'ya göre örgüt iklimi ölçeği 48 ifaden oluşmuştur.

Ölçeğe ait örneklem büyüklüğünün faktör analizi için uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin testi (KMO) uygulanmıştır. Sosyal bilimlerde ölçeklerin KMO değeri 0,70 ve üzerinde olduğu durumlarda örneklem büyüklüğünün faktör analizi için uygun olduğu kabul edilmektedir (Altunışık vd., 2007, s.266; Karagöz & Kösterelioğlu, 2008, s.86). Veri setinin faktör analizi için uygunluğu ve verilerin birbirleri ile ilişkili olup olmadığını belirlemek için Bartlett's

Test of Sphericity testi kullanılmıştır. Bu test sonucunda χ^2 (Ki-kare) değeri ve anlamlılık (p) değerine bakılarak Ki-kare değerinin anlamlı olması beklenmektedir (Kalaycı, 2010, s.329). Çalışma kapsamında hazırlanan örgüt iklimi ölçeğine ait KMO ve Bartlett's test sonuçları aşağıda yer alan Tablo-4'te gösterilmiştir. Tablodaki bulgulara göre örgüt iklimi ölçeğine AFA yapmak için örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu ve mevcut veri setinin bu analiz için uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 4: Örgüt İklimi Ölçeği KMO ve Bartlett's Testleri

Test	Değer
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)	0,960
Bartlett's Test of Sphericity Ki-kare.	24120,135
Serbestlik Derecesi	1128
Sig.	0,000

Not: Tabloda yer alan değerler yüzdesel olarak ifade edilmiştir.

Yapılan AFA sonucunda faktör yük değeri 0,30'ün üzerinde olan ifadeler gruplandırılarak aynı alt boyut altında toplanması sağlanmıştır. Alt boyutların faktör yapılarının gücünü tespit etmek maksadıyla açıklanan varyans değerlerine bakılmıştır. Bu değerler sosyal bilimlerde %40 ile %60 arasında olması, ortaya çıkan alt boyutların, araştırılan değişkeni tanımlamada yeterli olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2007, s.40). Faktörlerce hesaplanan varyansı açıklamak ve faktör sayısına karar vermek maksadıyla özdeğer sonuçları yorumlanmıştır. Yapılan analizler sonucu özdeğeri 1 ve üzeri olan bileşenler ölçeğin alt boyutları olarak değerlendirilmiştir (Durmuş vd., 2013, s.105). Alt boyutlar, literatürde örgüt iklimi ile ilgili yapılmış, güvenilirliği ve geçerliliği sağlanmış olan çalışmalarda kullanılan isimlerle adlandırılmaya çalışılmıştır.

AFA tarafından oluşturulan her bir alt boyutun güvenilirlik analizleri tekrar yapılmış olup, Cronbach's Alpha (α) değerlerinin 0,90'dan büyük olduğu, son durumda 48 ifadeden oluşan ölçeğin Cronbach's Alpha (α) değerinin ise 0,921 olduğu tespit edilmiştir. Özdeğeri 1'den büyük olan faktörlerin bir arada toplanması ile oluşturulan ve örgüt iklimini açıkladığı tespit edilen alt boyutlar Tablo-5'te gösterilmiştir. Tablodaki bulgulara göre analiz sonucu ortaya çıkan 8 alt boyut ve 48 ifadenin örgüt iklimini genel olarak %70,383 oranında açıkladığı tespit edilmiştir.

Tablo 5: Örgüt İklimi Alt Boyutları

Alt Boyut	Özdeğer	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach's Alpha (α)	İfade Sayısı
1. Güven ve Uyum	21,501	44,793	0,958	9
2. Ödül ve Ceza	2,532	5,276	0,958	5
3. Özerklik ve Karar Alma	2,658	5,537	0,923	7
4. Görevin Belirginliği (Standartlar)	1,812	3,774	0,903	4
5. Koordinasyon ve İletişim	1,574	3,280	0,938	8
6. Örgütsel Etik	1,430	2,979	0,908	5
7. Dengeli İş Yükü	1,226	2,554	0,885	4
8. Destek Ortamı	1,051	2,189	0,901	6
Açıklanan Toplam Varyans (%):		70,383	Toplam İfade:	48

Not: Tabloda yer alan değerler yüzdesel olarak ifade edilmiştir.

Örgüt iklimi ölçeğine ait AFA faktör matrisi sonuçları Tablo-6'da gösterilmiştir. Analiz esnasında ölçekte yer alan 15. ve 42. ifadeler oransal değişimlerde yeterli faktör yükü vermedikleri için; 20. ve 21. ifadeler ise faktör matrisi üzerinde yeterli faktör yüklerine sahip olmadıkları için ($r < 0,30$) analiz bu kısmında değerlendirme kapsamı dışında tutulmuştur.

AFA sonuçlarına göre örgüt iklimi ölçeğinin 8 alt boyuttan ve 48 ifadeden meydana geldiği tespit edilmiştir. Alt boyutlar; güven ve uyum, ödül ve ceza, özerklik ve karar alma, görevin belirginliği (standartlar), koordinasyon ve iletişim, örgütsel etik, dengeli iş yükü ve destek ortamı şeklinde adlandırılmıştır.

Tablo 6: Örgüt İklimi Ölçeği Döndürülmüş Faktör Matrisi

İfade	Güven ve Uyum	Ödül ve Ceza	Özerklik ve Karar Alma	Görevin Belirginliği (Standartlar)	Koordinasyon ve İletişim	Örgütsel Etik	Dengeli İş Yükü	Destek Ortamı
OI31	0,918							
OI33	0,911							
OI32	0,893							
OI35	0,838							
OI34	0,799							
OI30	0,795							
OI36	0,720							
OI37	0,670							
OI29	0,637							
OI10		-0,782						
OI11		-0,719						
OI13		-0,713						
OI9		-0,713						
OI12		-0,636						
OI25			0,880					
OI24			0,874					
OI26			0,813					
OI23			0,779					
OI27			0,735					
OI22			0,697					
OI28			0,376					
OI18				0,978				
OI17				0,848				
OI19				0,784				
OI16				0,510				
OI6					0,875			
OI5					0,823			
OI7					0,813			
OI8					0,770			
OI4					0,639			
OI2					0,627			
OI3					0,609			
OI1					0,525			
OI48						-0,888		
OI50						-0,885		
OI49						-0,819		
OI51						-0,693		
OI52						-0,570		
OI47							0,759	
OI46							0,712	
OI44							0,705	
OI43							0,556	
OI55								0,748
OI54								0,644
OI57								0,626
OI58								0,605
OI56								0,602
OI53								0,561

Not: Örgüt iklimine ait ifadeler "OI" kısaltması ve soru numarası ile birlikte gösterilmiştir.

Not: Tabloda yer alan değerler yüzdesel olarak ifade edilmiştir.

4.5. Korelasyon Analizi

Örgüt iklimini oluşturan alt boyutlar arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı, anlamlı bir ilişkinin var olması durumunda ise bu ilişkinin yönü ve gücünün tespit edilmesi maksadıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Bu kapsamda $-1 \leq r \leq +1$ arasında değer alan Pearson Korelasyon katsayısına ($-1 \leq r \leq +1$) bakılmış, elde edilen “r” değerinin (+) olduğu durumlarda değişkenler arasında pozitif yönlü, (-) olduğu durumlarda ise değişkenler arasında negatif yönlü bir ilişkinin var olduğu yorumu yapılmıştır. Ayrıca korelasyon analizi sonucu elde edilen anlamlılık değerlerinin $p < 0,01$ ve $p < 0,05$ düzeylerinde anlamlı olup olmadıkları kontrol edilmiştir (Ünsaçar, 2021, s.136). Çalışma kapsamında hazırlanan örgüt iklimi ölçeğine ait korelasyon analizi sonuçları Tablo-7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Örgüt İklimi Ölçeği Korelasyon Analizi

Alt Boyutlar	N	Ort.	Std. Sapma	Örgüt İklimi									
				1	2	3	4	5	6	7	8		
1. Güven ve Uyum	527	3,942	0,827	1									
2. Ödül ve Ceza	527	3,501	1,118	0,609**	1								
3. Özerklik ve Karar Alma	527	3,766	0,841	0,553**	0,517**	1							
4. Görevin Belirginliği (Standartlar)	527	3,940	0,876	0,574**	0,631**	0,463**	1						
5. Koordinasyon ve İletişim	527	3,973	0,780	0,671**	0,652**	0,474**	0,556**	1					
6. Örgütsel Etik	527	4,040	0,804	0,580**	0,452**	0,453**	0,487**	0,524**	1				
7. Dengeli İş Yükü	527	3,538	0,939	0,554**	0,574**	0,486**	0,531**	0,457**	0,444**	1			
8. Destek Ortamı	527	3,959	0,796	0,664**	0,577**	0,553**	0,582**	0,618**	0,622**	0,537**	1		

** : $p < 0,01$ (çift kuyruk)

Not: Tabloda yer alan değerler yüzdesel olarak ifade edilmiştir.

Tablo-7’ye göre örgüt iklimini oluşturan alt boyutlar arasında birbirlerini baskınlayacak şekilde yüksek düzeyde bir ilişki olmadığı, bunun yerine sosyal bilimlerde yaygın olarak olması beklenen orta seviyede ($0,40 < r < 0,70$) bir ilişki olduğu, aynı zamanda elde edilen değerlerin (-) olmamasından dolayı pozitif yönde ve $p < 0,01$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Sonuç olarak yapılan korelasyon analizine göre örgüt iklimini oluşturan alt boyutlar arasında $p < 0,01$ anlamlılık düzeyinde genel olarak orta seviyede pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir.

4.6. Çoklu Doğrusal Bağlantı Testi

Çoklu doğrusal bağlantı testi sayesinde alt boyutlar arasında birbirlerini baskınlayacak şekilde yüksek düzeyde korelasyon ilişkisi olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bilindiği üzere sosyal bilimlerde değişkenler arasında 0,80 ve üzerinde korelasyon ilişkisi olduğu durumlarda çoklu doğrusal bağlantı sorunu olduğu kabul edilmektedir (Kalaycı, 2010, s.222). Tablo-7’de belirtilen sonuçlara bakıldığında alt boyutlar arasında 0,80 değerinin üzerinde korelasyon ilişkisi olmadığı ($0,40 < r < 0,70$), dolayısıyla birbirlerini baskınlayacak şekilde çoklu doğrusal bağlantı sorununun oluşmadığı tespit edilmiştir.

Çoklu doğrusal bağlantı sorununun olup olmadığının tespit edilmesi maksadıyla diğer bir kontrol unsuru olarak alt boyutlara ait “Tolerance” ve “Varyans Artış Faktörleri (Variance Inflation

Factor-VIF) değerlerine bakılmıştır. Bahse konu değerlerin yazında kabul edildiği üzere “Tolerance” için 0,20’den büyük olması, “VIF” için ise 4’ten küçük olması dikkate alınmıştır (Çokluk, 2010, s.1357). Bu kapsamda alt boyutlardan biri bağımlı değişken, diğerlerinin ise bağımsız değişken olarak atandığı 3 farklı varyasyon sonuçları kıyaslanmış, elde edilen her 3 sonucun da yazında kabul edilen eşik değerler içerisinde olduğu görülmüştür. Çalışmada hazırlanan örgüt iklimi ölçeğine ait çoklu doğrusal bağlantı testi kapsamında “Güven ve Uyum” alt boyutu bağımlı değişken olarak, diğer alt boyutların ise bağımsız değişken olarak atanması durumunda elde edilen sonuçlar aşağıda yer alan Tablo-8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Örgüt İklimi Ölçeği Çoklu Doğrusal Bağlantı Testi

Boyut	Tolerance	VIF
1. Güven ve Uyum	-	-
2. Ödül ve Ceza	,416	2,404
3. Özerklik ve Karar Alma	,604	1,656
4. Görevin Belirginliği (Standartlar)	,498	2,008
5. Koordinasyon ve İletişim	,464	2,156
6. Örgütsel Etik	,560	1,785
7. Dengeli İş Yükü	,567	1,763
8. Destek Ortamı	,415	2,407

Not: Tabloda yer alan değerler yüzdesel olarak ifade edilmiştir.

Tablo-8’e göre “Tolerance” değerlerinin 0,20’den büyük olduğu, “VIF” değerlerinin ise 4’ten küçük olduğu görülmekte olup yazında kabul edilen eşik değerler arasında yer aldıkları tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre örgüt iklimini oluşturan alt boyutlar arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığı söylenebilmektedir.

4.7. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

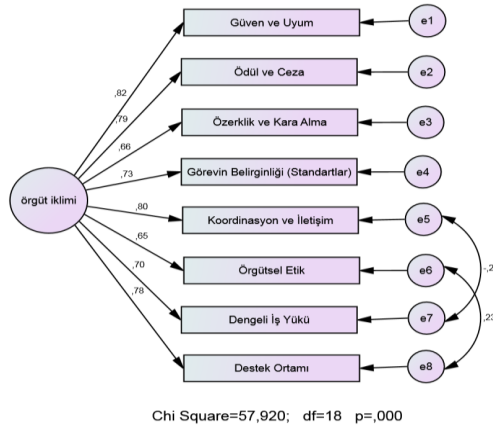
AFA sonucu ortaya çıkarılan alt boyutların örgüt iklimini ne derece temsil ettiğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Faktör yükü 0,30’un altında olan ifadeler DFA’da analiz kapsamı dışında tutulmaktadır (Marsh vd., 1988, s.395). Bununla birlikte analiz sonucu elde edilen standartlaştırılmış regresyon ağırlık değerlerinin sosyal bilimlerde kabul gören 0,70 veya civarında bir değerde olması sağlanmıştır. Bahse konu değerlerin 0,50 veya altında olduğu durumlarda ise; ilgili ifadeler analiz faaliyetlerinden çıkarılmamış, alt boyutlar arasında modifikasyon indekslerine istinaden kovaryanslar oluşturulmuş, böylelikle model uyumluluğu sağlanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte regresyon ağırlıklarındaki (p) değerinin $p < 0,001$ düzeyinde olması durumunda tespit edilen alt boyutların örgüt iklimini doğru olarak temsil ettiği kabul edilmiştir. Çalışma kapsamında hazırlanan örgüt iklimi ölçeğine ait DFA Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları sonuçları Tablo-9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Örgüt İklimi Ölçeği DFA Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları

Alt Boyut	Faktör Yükü	p
1. Güven ve Uyum	0,817	<0.001
2. Ödül ve Ceza	0,786	<0.001
3. Özerklik ve Karar Alma	0,658	<0.001
4. Görevin Belirginliği (Standartlar)	0,733	<0.001
5. Koordinasyon ve İletişim	0,796	<0.001
6. Örgütsel Etik	0,654	<0.001
7. Dengeli İş Yükü	0,704	<0.001
8. Destek Ortamı	0,782	<0.001

Not: Tabloda yer alan değerler yüzdesel olarak ifade edilmiştir.

Tablo-9'a göre örgüt iklimini oluşturan alt boyutlara ait regresyon ağırlıklarının 0,70 ve civarında olduğu, bu maksatla alt boyutların örgüt iklimini temsil edebildiği yorumu yapılmıştır. Örgüt iklimini oluşturan alt boyutlara ait p değerlerinin $p < 0,001$ düzeyinde anlamlı olduğu, bu maksatla tespit edilen alt boyutların örgüt iklimini temsil ettiği görülmüştür. Çalışma kapsamında hazırlanan örgüt iklimi ölçeğine ait alt boyutlara ilişkin DFA bulguları Şekil-1'de gösterilmiştir.

Şekil-1: Örgüt İklimi Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

Not: Şekilde yer alan değerler yüzdesel olarak ifade edilmiştir.

Şekil-1'e göre örgüt iklimini oluşturduğu tespit edilen alt boyutların faktör yük değerlerinin 0,70 ve civarında olduğu görülmektedir. Model uyumunun iyileştirilmesi ve doğruluk payının artırılması maksadıyla "Koordinasyon ve İletişim" alt boyutu ile "Dengeli İş Yükü" alt boyutu arasında ve "Örgütsel Etik" alt boyutu ile "Destek Ortamı" alt boyutu arasında kovaryanslar oluşturulmuştur. Sonuç olarak AFA ile tespit edilen alt boyutların örgüt iklimini istenilen seviyede temsil ettiği DFA ile doğrulanmıştır.

Örgüt iklimi ölçeğine ait alt boyutların öncelikle DFA için uygun olup olmadıklarının test edilmesi maksadıyla modele ait uyum iyiliği indeks değerlerinin aşağıdaki Tablo-11'de belirtilen eşik değerler aralığında olması (Gürbüz & Şahin, 2014, s.326), yapısal geçerlilik değerlerinden AVE (ortalama açıklanan varyans) değerinin 0,50 üzerinde, CR (bileşik güvenilirlik) değerinin ise 0,70 üzerinde olması gerekmektedir (Hair Jr. vd., 2010). Çalışma kapsamında önerilen örgüt iklimi ölçeği DFA sonucu tespit edilen uyum iyiliği indeks değerleri Tablo-10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Örgüt İklimi Ölçeği Uyum İyiliği İndeks Değerleri ve Yapısal Geçerlilik Değerleri

	χ^2	df	χ^2/df	GFI	AGFI	NFI	RFI	CFI	RMSEA	AVE	CR
Referans Değerler	$p>0,05$	—	$3<\chi^2/df<5$	$>0,90$	$>0,90$	$>0,90$	$>0,90$	$>0,90$	$<0,08$	$>0,50$	$>0,70$
Analiz Bulguları	57,920	18	3,218	0,973	0,947	0,975	0,961	0,982	0,065	0,553	0,908

Not: Tabloda yer alan değerler yüzdesel olarak ifade edilmiştir.

Tablo-10'a göre uyum iyiliği indeks bulgularının eşik değerler içerisinde yer aldığı ve örgüt iklimi ölçeği yapısının elde edilen veriler ile uyum sağladığı belirlenmiş olup ölçeğin yapısal geçerliliğin sağlandığı görülmüştür.

5. Sonuç

İşletmelerde çalışan performansı ve buna bağlı olarak işletme başarısı, örgüt ikliminden doğrudan etkilenmektedir. Bu kapsamda örgütlerde etkin bir örgüt ikliminin oluşturulması yöneticilerin en temel vazifeleri arasında yer almaktadır. Örgüt iklimi algısı, sürekli değişmekte olan çevre koşullarına ve gelişmekte olan teknolojik faaliyetlere ayak uydurabilmek için güncel olarak takip edilmesi, incelenmesi ve iyileştirilmesi gereken önemli bir yönetim konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma kapsamında geliştirilen örgüt iklimi ölçeğinin 8 alt boyuttan ve 48 ifadeden meydana geldiği, bahse konu alt boyutların ve ifadelerin örgüt iklimini genel olarak %70,383 oranında açıkladığı tespit edilmiştir. Belirlenen alt boyutların alan yazında tespit edilmiş olan alt boyutlar ile uyumluluk gösterdiği ve örgüt iklimi ile ilgili yapılan çalışmalara ait sonuçlar ile benzerlik gösterdiği görülmüştür (Coda vd., 2015, s.13; James & Jones, 1974, s.1100; Litwin & Stringer, 1968, s.45; Pritchard & Karasick, 1973, s.133; Schneider vd., 1996, s.10).

Bu çalışmada, gelişen teknoloji ve değişen çevre koşullarına bağlı olarak değişim gösteren çalışan davranışları ve algıları ile uyumlu güncel, geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış bir örgüt iklimi ölçeği geliştirilmiştir. Ölçek geliştirme sürecinde Slavec & Drnovšek (2012, s.43) tarafından ileri sürülen ölçek geliştirme aşamaları takip edilmiştir. Sonuç olarak; alan yazında örgüt iklimi hakkında yapılan benzer araştırmaların ortaya çıkarmış olduğu karmaşıklığın giderilmesi, aynı boyutları temsil edecek ifadelerin sadeleştirilerek ortak çatı altında toplanması ve günümüz çalışma koşullarına uygun hem ulusal hem de uluslararası yazında kullanılabilecek evrensel nitelikte güncel bir ölçüm aracının ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Çalışma kapsamında ortaya çıkarılan bu ölçeğin, örgüt iklimi konusunda araştırma yapacak olan akademisyenler tarafından güncel bir ölçüm aracı olarak kullanılması, sektör uygulayıcıları ve yöneticiler tarafından ise işletmelerindeki atmosfer hakkında değerlendirme

yaparak geleceğe dönük stratejik kararlar almak maksadıyla kullanılması suretiyle hem yazına hem de sektöre katkı sağlanacağı değerlendirilmektedir. Güncel bir örgüt iklimi ölçęęi oluşturmak maksadıyla yapılan bu çalışmanın Kocaeli bölgesinde otomotiv sektöründe faaliyet gösteren işletmeler üzerinde uygulanması neticesinde kısıtlı kaldığı, bu nedenle müteakip yapılacak çalışmaların başka bölge, sektör veya kamu kuruluşları nezdinde uygulanması sonucu yapılacak kıyaslamalar sayesinde yazına katkı sağlanacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca, örgüt iklimi algısının kişilik, etik ve kültür faktörlerinden etkilenerek ortaya çıkmış olduğu, bu sebeple ileride yapılacak olan araştırmalarda bahse konu faktörlerin birbirleri ile uyumunun demografik açıdan değerlendirilerek incelenmesinin literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Akbulut, Y. (2010). Sosyal bilimlerde SPSS uygulamaları: Sık kullanılan istatistiksel analizler ve açıklamalı SPSS çözümleri. *İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.*
- Akkaya, T. (2015). *Lider-Üye etkileşiminin iş doyumuna etkisinde örgütsel iklimin rolü: Hizmet sektöründe bir lojistik şirket uygulaması.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akyol, T. (2010). *Örgütsel iklimin hizmet kalitesi üzerine etkisi ve bir uygulama.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2007). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. *Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 226.*
- Argyris, C. (1958). Some problems in conceptualizing organizational climate: A case study of a bank. *Administrative Science Quarterly, (2), 501-520.*
- Armutlu, İ. H. (2008). İşletmelerde uygulamalı istatistik. 2. Basım. *İstanbul: Alfa Yayınevi.*
- Bock, G.-W., Zmud, R. W., Kim, Y.-G. & Lee, J.-N. (2005). Behavioral intention formation in knowledge sharing: Examining the roles of extrinsic motivators, social-psychological forces, and organizational climate. *Mis Quarterly, 87-111.*
- Büyüköztürk, Ş. (2007). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı, 7. Baskı. *Ankara: Pegem A Yayıncılık.*
- Campbell, J.P., Dunnette, M.D., Lawler, E.E. & Weick, K.E. (1970). Managerial behavior, performance and effectiveness. *New York: McGraw-Hill.*
- Can, H. (1999). Organizasyon ve yönetim. *Ankara: Siyasal Kitabevi.*
- Coda, R., da Silva, D. & Custodio, I. (2015). Multidimensional configurations of the organizational climate construct. *The International Journal of Human Resource Management, 26(14), 1827-1847.*
- Cohen, J., McCabe, L., Michelli, N. M., & Pickeral, T. (2009). School climate: Research, policy, practice, and teacher education. *Teachers College Record, 111(1), 180-213.*
- Çağlayan, E. (2014). *Okul binaları ve örgüt iklimi.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Çalık, T., & Kurt, T. (2010). Okul iklimi ölçęęinin (OİÖ) geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi, 35(157), 167-180.*
- Çokluk, Ö. (2010). Lojistik regresyon analizi: Kavram ve uygulama. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 10(3), 1357-1407.*
- DeVellis, R. F. (2017). Scale development. Theory and applications (4.th Ed.) *CA: Thousand Oaks.*

- Dinibütün, S. R. (2013). *Örgüt ikliminin tükenmişlik üzerine etkisini belirlemeye yönelik devlet ve vakıf üniversitelerinde bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dönmez, B. & Korkmaz, M. (2011). Örgüt kültürü-örgütsel iklim ve etkileşimleri. *Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 169-186.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S. & Çinko, M. (2013). Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi (5. Baskı). *İstanbul: Beta Yayıncılık*.
- Duvacı, T. (2017). *Dönüşümcü liderlik ve örgüt ikliminin çalışanların yenilikçi davranışı üzerine etkileri: Bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Duwve, K. M., Columbaro, N. L., & Poggiali, C. A. (1992). Application of a climate survey in higher education. *The Journal of Epsilon Pi Tau*, 18(2), 37-42.
- Ertem, H. Y., & Gökalp, G. (2019). Lisansüstü eğitimde örgüt iklimi ölçeğinin geliştirilmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(3), 784-797.
- Eryılmaz, İ. (2014). Örgüt ikliminin algılanan örgütsel politika üzerine etkisi: Kamu sektöründe bir araştırma. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 155-176.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. Sage publications.
- Garson, G. D. (2012). *Testing statistical assumptions*. Asheboro, NC: Statistical Associates Publishing.
- Gerçekler, B. (2012). *Sağlık kuruluşlarında örgüt iklimi ve bilgi güvenliğinin ilişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Gilmer, B. & Forehand, G. (1964). Recent research on organizational climate. *Training Directors Journal*, 18, 2-8.
- Gün, İ. (2016). *Hastanelerde örgüt iklimi ve örgütsel güven arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2014). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. *Ankara: Seçkin Yayıncılık*, 271.
- Gürsakal, N. (2009). Çıkarımsal istatistik: SPSS-MINITAB uygulamalı. *Bursa: Dora Yayıncılık*.
- Hair, J., Black, W., Babin, B., Anderson, R. & Tatham, R. (2013). *Multivariate data analysis*. New Delhi: Pearson Education.
- Hair Jr, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. & Tatham, R. L. (2010). SEM: An introduction. *Multivariate data analysis: A global perspective*, 5(6), 629-686.
- Halpin, A., & Croft, D. (1963). The organizational climate of schools. *University of Chicago: Midwert Administrative Center*.
- Iko Afe, C. E. (2016). *Effect of perceived organizational climate on whistleblowing intention: Research in international trade oriented organizations*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- İşcan, Ö. F. & Karabey, C. N. (2007). Örgüt iklimi ile yeniliğe destek algısı arasındaki ilişki. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 180-193.
- James, L. R. & Jones, A. P. (1974). Organizational climate: A review of theory and research. *Psychological Bulletin*, 81(12), 1096.
- Kalaycı, Ş. (2010). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri (5. Baskı). *Ankara: Asil Yayın Dağıtım*.
- Karagöz, Y. & Kösterelioğlu, İ. (2008). İletişim becerileri değerlendirme ölçeğinin faktör analizi metodu ile geliştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(21).
- Kaya, N., Koç, E. & Topcu, D. (2010). An exploratory analysis of the influence of human resource management activities and organizational climate on job satisfaction in Turkish banks. *The International Journal of Human Resource Management*, 21(11), 2031-2051.

- Kayar, S. (2015). *Örgüt iklimi ve örgütsel vatandaşlığın çalışan performansına etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kızıl, Y. (2011). *Örgütlerde farklılıkların yönetiminin örgüt iklimi üzerine etkisi ve bir uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Koçel, T. (2011). İşletme yöneticiliği (13. Baskı). *İstanbul: Beta Basım Yayım*.
- Koy, D.J. & DeCotiis, T.A. (1991). Inductive measures of psychological climate. *Human Relations*, 44(3): 265-285.
- Kundu, K. (2007). Development of the conceptual framework of organizational climate. *Vidyasaagar University Journal of Commerce* (12), 99 – 108
- Kuyumcu, N. M. (2011). *Örgüt ikliminin örgütsel değişim üzerine etkisi ve bir uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Küçüksille, E. (2010). Çoklu doğrusal regresyon modeli. İçinde (Editör: Ş. Kalaycı) SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. *Ankara: Asil Yayıncılık* (259-266).
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28(4), 563-575.
- Lewin, K., Lippitt, R. & White, R. K. (1939). Patterns of aggressive behavior in experimentally created "Social Climates", *The Journal of Social Psychology*, 10(2), 269-299.
- Litwin, G. H. & Stringer, R. A. (1968). Motivation and organizational climate (Ed.: George H. Litwin and Robert A. Stringer, Jr.) Division of Research. *Harvard: Graduate School of Business Administration*.
- Lussier, R. (1990). Human relations in organizations. A skill-building approach. *Boston: Homewood*.
- Marsh, H. W., Balla, J. R. & McDonald, R. P. (1988). Goodness-of-fit indexes in confirmatory factor analysis: The effect of sample size. *Psychological Bulletin*, 103(3), 391.
- Özdemir, A. (2008). Yönetim biliminde ileri araştırma yöntemleri ve uygulamalar. *İstanbul: Beta Yayınları*.
- Pituch, K. A., & Stevens, J. P. (2015). Applied multivariate statistics for the social sciences: Analyses with SAS and IBM's SPSS. *New York: Routledge*.
- Polit, D. F. & Beck, C. T. (2006). The content validity index: are you sure you know what's being reported? Critique and recommendations. *Research in nursing & health*, 29(5), 489-497.
- Pritchard, R. D. & Karasick, B. W. (1973). The effects of organizational climate on managerial job performance and job satisfaction. *Organizational Behavior and Human Performance*, 9(1), 126-146.
- Rusu, G., & Avasilcai, S. (2014). Linking human resources motivation to organizational climate. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 124(0), 51-58.
- Schneider, B., Brief, A. P. & Guzzo, R. A. (1996). Creating a climate and culture for sustainable organizational change. *Organizational Dynamics*, 24(4), 7-19.
- Slavec, A. & Drnovšek, M. (2012). A perspective on scale development in entrepreneurship research. *Economic and business Review*, 14(1), 43.
- Sokol, A., Gozdek, A., Figurska, I., & Blaskova, M. (2015). Organizational climate of higher education institutions and its implications for the development of creativity. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 182, 279-288.
- Solmaz, H. (2016). *Örgüt ikliminin girişimcilik yönelimi üzerine etkisi ve öğrenme yöneliminin rolü: savunma sanayiinde bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Şener, Y. (2017). *Örgüt İkliminin iş performansı üzerindeki etkisinde psikolojik sermayenin ara değişken rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şişman, M. (2002). *Örgütler ve Kültürler*. *Ankara: Pegem A Yayıncılık*.

- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. & Ullman, J. B. (2007). Using multivariate statistics (Vol. 5). *Boston: Pearson, MA.*
- Terzi, A. R. (2015). Üniversite öğrencilerine yönelik okul iklimi ölçeğinin geliştirilmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 111-117.
- Toscano, M., Toscano, N., Ramsey, P. P. & Smidt, R. K. (2001). Instructor's solutions manual for applied statistics for engineers and scientists: Using microsoft excel and minitab (Ed.:David M. Levine, Patricia P. Ramsey, Robert K. Smidt). *New Jersey: Prentice Hall.*
- Tuna, B. (2014). *The influence of person-organization fit on contextual performance and its impact on organizational effectiveness: the moderating role of organizational climate.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uysal, H. T. (2013). Stajyer çalışanların mesleki bağlılık gelişimine örgüt ikliminin etkisi. *Business and Economics Research Journal*, 4(3), 93-110.
- Ünsaşar, M. K. (2021). *İşleme hedefleri ve rekabet üstünlüğü ilişkisinde endüstri 4.0'ın rolü: Sanayi işletmeleri araştırması.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yahyagil, M. Y. (2004). The interdependence between the concepts of organizational culture and organizational climate: An empirical investigation. *Journal of Business Administration*, 33(1), 69-98.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2014). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri (4.Baskı). *Ankara: Detay Yayıncılık.*
- Yong, A. G. & Pearce, S. (2013). A beginner's guide to factor analysis: Focusing on exploratory factor analysis. *Tutorials in quantitative methods for psychology*, 9(2), 79-94.
- Yüceler, A. (2009). Örgütsel bağlılık ve örgüt iklimi ilişkisi: Teorik ve uygulamalı bir çalışma. *Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (22), 445-458.

Örgüt İklimi Ölçeği İfadeleri:

- OI1. İş yerimde düşüncelerimi açık bir biçimde ifade edebilirim.
- OI2. İş yerimde bilgi, haber ve veriler ilgilerini ile düzenli paylaşılır.
- OI3. İş yerimde yönetim, iletişimin farklı kanallarla gerçekleşmesini destekler.
- OI4. Yöneticimle sürekli ve açık bir iletişim içerisindeyim.
- OI5. Çalışanlar, iş akışına ilişkin olarak istedikleri bilgiye kolaylıkla ulaşabilmektedir.
- OI6. İş yerimde birimler, işin etkin ve verimli bir şekilde yapılması için iş birliği yaparlar.
- OI7. İş yerimde birimler, gerekli bilgileri birbirlerine uygun şekilde iletirler.
- OI8. İş yerimde birimler arasında etkin bir iletişim vardır.
- OI9. İş yerimde adil bir ödüllendirme ve takdir edilme sistemi vardır.
- OI10. İş yerimde performansı artırmaya yönelik yeterli ödüllendirme sistemi vardır.
- OI11. İş yerimdeki işlerin yürütülmesinde tehdit ve eleştiriden çok ödüllendirme ve teşvik kullanılır.
- OI12. Atama ve terfilerde işini iyi yapanları dikkate alan bir ödüllendirme sistemi vardır.
- OI13. İş yerimde çalışanlar iş performanslarına göre ödüllendirilmektedir.
- OI14. İş yerimde çalışanlar fazla eleştirilir.
- OI15. İş yerimde işimle ilgili yazılı iş tanımı vardır.

- OI16. İş yerimde performans için yüksek standartlar oluşturulmuştur.
- OI17. İşle ilgili beklentiler nettir, benden beklenenler konusunda bir şüphem yoktur.
- OI18. İş yerimde benden beklenen performans standardını açıkça bilirim.
- OI19. Yaptığım işle ilgili olarak, hiçbir belirsizlik yoktur.
- OI20. İş yerimde işlerin daha iyi hale getirilmesi konusunda fikirler paylaşılır.
- OI21. İş yerimde işbirliğine ve katılıma dayalı bir çalışma ortamı vardır.
- OI22. İşimi yaparken hangi yöntemi kullanacağımı kendim belirlerim.
- OI23. İşimi yaparken hangi prosedürleri takip edeceğime kendim karar veririm.
- OI24. Yapılacak işlerin haftalık planlamasını kendim bağımsız olarak yaparım.
- OI25. İşin değerlendirmesinin nasıl yapılacağına kendim karar veririm.
- OI26. Hangi işlere daha fazla öncelik verilmesi gerektiğine kendim de karar verebilirim.
- OI27. İş yaparken iş hedeflerini kendim belirlerim.
- OI28. İş yerimde çalışanların yaptıkları işle ilgili sorumluluk almalarına imkan verilir.
- OI29. İş yerimde uyumlu bir çalışma ortamı vardır.
- OI30. İş yerimde çalışanlar dürüsttür.
- OI31. İş yerimde çalışanlar yardımseverdir.
- OI32. İş yerimde çalışanlar genellikle sözlerini tutmaktadır.
- OI33. İş yerimde çalışanlar birbirine güvenir.
- OI34. İş yerimde çalışanlar firma dışında da birbirlerine yardımcı olur.
- OI35. İş yerimde çalışanlar birbirlerine karşı saygılı ve samimidir.
- OI36. İş yerimde yüksek bir takım ruhu ve yardımlaşma duygusu vardır.
- OI37. İş yerimde çalışanların yöneticilerle iyi çalışma ilişkileri vardır.
- OI38. İş yerimde karar almada kimin yetkiye sahip olduğu belirsizdir.
- OI39. İş yerimdeki aşırı kurallar yeni fikirlerin dikkate alınmasını zorlaştırmaktadır.
- OI40. İş yerimde bürokrasi minimum seviyededir.
- OI41. İş yerimdeki planlama eksikliği verimsizliğe neden olmaktadır.
- OI42. İş yerimde organizasyon yapısı açıkça tanımlanmıştır.
- OI43. İş yerimde aynı veya benzer işi yapan diğer iş arkadaşarımla kıyasladığımda, iş yükümün adil olduğunu düşünürüm.
- OI44. İş yerimde her şeyi halletmek için her zaman bolca zamanım vardır.
- OI45. İş yerimde işlerimi daima zaman baskısı altında yaptığım hissine kapılırım.
- OI46. İş yerimde çalışanlara karşılaştıkları problemleri çözmeleri için yeterli zaman verilir.
- OI47. İş yerimde işlerimi iyi biçimde yapabilmek için yeterli zamanım vardır.
- OI48. İş yerimde resmi ve yazılı etik (ahlaki) kurallar mevcuttur.

- OI49. İş yerimde etik kurallara uyulmasına çok dikkat edilir.
- OI50. İş yerimde etik olmayan davranışların hoş görülmeceği açık kurallarla belirtilmiştir.
- OI51. İş yerimde kişisel menfaat elde etmeye yönelik davranışlar kınanır.
- OI52. İş yerimde iş ahlakına uymayan davranışlar kınanır.
- OI53. İş yerimde yönetim, çalışmalarına yapıcı bir şekilde geribildirimde bulunur.
- OI54. İş yerimde gerektiğinde yöneticimden yardım istemekten çekinmem.
- OI55. İş yerimde yönetim yeni fikirleri destekler.
- OI56. Zorlandığımda çalışma arkadaşlarımdan çekinmeden destek alırım.
- OI57. İş yerimde çalışanların yeni şeyler üretebilmesi için yeterli bütçe ayrılır.
- OI58. İş yerimde yönetim, çalışanların kariyer beklentileri ile ilgilenir.

ORGANIZATIONAL CLIMATE IN ENTERPRISES: A SCALE DEVELOPMENT STUDY

Ali Şükrü ÇETİNKAYA*

Gürkan GÜLEÇ**

It is possible to come across many studies that have proven reliability and validity in order to examine the organizational climate that is effective on business activities and employees. However, it has been observed that many scales, which were used repetitively in the past for the purpose of measuring the organizational climate and could not be accurately translated between foreign languages, are insufficient in the face of changes in today's working conditions and technological developments. For this purpose, it is thought that the organizational climate perceived by the employees, needs to be examined by an up-to-date scale in accordance with the constantly renewed working conditions and developing technological activities.

A questionnaire was used as a data collection tool in this empirical study with the aim of examining organizational climate and its sub-dimensions. In this context, a pool of expressions was created by bringing together the expressions in domestic and foreign scales whose validity and reliability have been proven among the previous studies on organizational climate. Among these expressions, the most appropriate ones according to the purpose of the study were selected and transferred to the questionnaire. The participants were asked to mark the options suitable for their own views according to a 5-point Likert scale.

The scope validity of the questionnaire created within the scope of the study was first evaluated by 10 expert personnel consisting of academicians, business managers, department managers and executive consultants who have experience in the field. Questionnaire was first applied in two companies which operating in the automotive sector in the Kocaeli region for the pilot application. The questionnaire was applied on 21 different enterprises selected among the companies included in the "500 Largest Industrial Enterprises of Turkey" announced by ISO (Istanbul Chamber of Industry) in 2020 and the sub-companies that supply spare parts to these companies. Out of 695 questionnaires distributed in total, 559 of them were returned with an 80% response rate. The data from 527 questionnaires obtained as a result of data cleaning work through the SPSS program were used in analysis activities.

When the data obtained from the survey about demographic information; it has been determined that the appropriate qualifications and features are provided for the examination of the organizational climate, thus laying the groundwork for the desired accuracy of the study results.

* Prof. Dr., Selçuk University, International Trade, Konya, E-Mail: alisukru@outlook.com, ORCID ID: 0000-0001-8815-7165

** PhD, Selçuk University, Institute for Social Sciences, Department of Business Administration, Konya, E-Mail: gulecgurkan@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2054-2961

The reliability analysis of the scale prepared within the scope of the study was carried out through the SPSS-23 program. The analysis, which was initially made with 58 statements, was made on 52 statements after removing 6 statements that did not meet the appropriate criteria. As a result of the reliability test, it was determined that the Cronbach's Alpha (α) value was 0.975, and for this purpose, the scale was highly reliable ($(\alpha) \geq 90$).

The Kolmogorov-Smirnov normality test was applied because the number of samples was larger than 50 ($N=527$). According to these results, it was determined that the skewness and kurtosis values of the data were between -1.5 and $+1.5$, and thereby, the data were normally distributed. In addition, according to the Central Limit Theorem used in statistics, as the number of samples increases, the data are normally distributed (Armutlu, 2008; Toscano et al., 2001).

KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) and Bartlett's (Bartlett's Test of Sphericity) tests were conducted to test whether the data were suitable for factor analysis. According to these test results, the KMO value was 0.960, the Bartlett's value was (Sig) $p < 0.01$ at a significance level of $p = 0.000$, and therefore it was seen that they were suitable for factor analysis.

As a result of the explanatory factor analysis, the 8 sub-dimensions consisting of totally 48 statements for the organizational climate were detected. These sub-dimensions have been named as Trust and Adaptation (9), Reward and Punishment (5), Autonomy and Decision Making (7), Clarity of Duty (Standards) (4), Coordination and Communication (8), Organizational Ethics (5), Balanced Workload (4) and Supporting Environment (6). It has been determined that the aforementioned sub-dimensions explain the organizational climate by 70.383%. It has been proven by the confirmatory factor analysis made through the AMOS program that the sub-dimensions represent the organizational climate ($\chi^2:57,920$, $df:18$, $\chi^2/df:3,218$, $GFI:0,973$, $AGFI:0,947$, $NFI:0,975$, $RFI: 0,961$, $CFI:0,982$, $RMSEA:0,065$, $AVE:0,553$, $CR:0,908$).

Correlation analysis was performed to examine the relationship among the sub-dimensions, and it was determined that there were positive and significant relationships among the sub-dimensions at the $p < 0.01$ significance level and moderate ($0.40 < r < 0.70$). In addition, it has been observed that there is no multicollinearity problem between the sub-dimensions to the extent that they dominate each other ($r < 0,80$, $Tolerance > 0,20$, $VIF < 4,00$).

An up-to-date organizational climate scale, which is compatible with employee behaviors and perceptions that change depending on developing technology and changing environmental conditions, has been revealed. In this context, efforts have been made to eliminate the complexity caused by repetitive research on organizational climate in the literature, to simplify the expressions that represent similar dimensions and to gather them under a common roof, thus, to reveal a universal, up-to-date measurement tool that can be used in both national and international literature in accordance with today's conditions. As a result, it is evaluated that the scale revealed by this study will make an up-to-date contribution to the national and international literature. Thanks to this study, an important measurement tool has been revealed that will contribute to academic studies by being used and developed by researchers and can be used as a feedback mechanism by industry practitioners and managers to evaluate their businesses.

DEPENDENT FINANCIALISATION AND ROLE OF REAL ESTATE: THE CASE OF TÜRKİYE

BAĞIMLI FİNANSALLAŞMA VE GAYRİMENKULÜN ROLÜ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Altan ALAYBEYOĞLU^{*ID}
Kurtar TANYILMAZ^{**ID}

Abstract

The growth of the construction and real estate sector in Türkiye, especially since the 2000s, is interesting. This growth has been accompanied by a deepening of the relationship between the financial sector and the construction sector, driven by short-term foreign capital flows. On the institutional side of this deepening, there are Real Estate Investment Trusts (REITs), whose number grew rapidly in Turkey after the 2000s, and Turkish Housing Development Administration (HDA), which plays a role in the privatization of public land. Another aspect of the process is the participation of non-financial companies (NFCs) in the real estate and construction industry in the form of REITs. The main objective of this study is to show how and why various capital groups and NFCs have turned to the real estate and construction sector in the form of Real Estate Investment Trusts (REITs) and to uncover the role of HDA that has enabled this process. The basic assumption of the study is that behind this orientation is the effort to cope with the exchange rate risk and rising financing costs due to the dependence of the increasing integration of the Turkish economy with the world market.

Keywords: Dependent financialisation, construction and real estate investments, REITs, Turkish economy
JEL Classification: F32, O10, E20.

Öz

Türkiye’de inşaat ve gayrimenkul sektörünün özellikle 2000’li yıllardan itibaren büyümesi dikkat çekicidir. İnşaat sektörü özelinde altını çizdiğimiz bu büyümeye, özellikle kısa vadeli yabancı sermaye yatırımlarının yönlendirdiği finansal derinleşme süreci eşlik etmiştir. Bu derinleşmenin kurumsal tarafında ise Türkiye’de 2000’li yıllardan sonra sayıları hızla artan Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları (GYO) ve kamu arazilerinin özelleştirilmesinde rol oynayan Türkiye Toplu Konut İdaresi (TOKİ) bulunmaktadır. Sürecin bir başka yönü, gayrimenkul ve inşaat sektöründeki finans dışı şirketlerin sürece sermaye piyasası kurumu olan GYO’lar

* Asst. Prof, Haliç University Banking and Insurance, Istanbul, Turkey, E-Mail: altanalaybeyoglu@halic.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6309-0697>

** Prof. Dr., Marmara University Faculty of Business Administration, Istanbul, Turkey, E-Mail: ktanyilmaz@marmara.edu.tr, kurtartan1967@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2915-3521>

şeklinde katılımıdır. Türkiye’de finans kapital şeklinde örgütlenmiş sermaye gruplarının bir kısmının temel faaliyet alanlarını terk ederek inşaat sektörüne yönelmeleri ve bu yönelimlerini sermaye piyasası kurumu olan GYO biçiminde tercih etmeleri; Türkiye özelinde finans-inşaat ilişkisini, Türkiye ekonomisinin yapısal unsurları bağlamında ele almayı gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın temel amacı, çeşitli sermaye gruplarının ve finans dışı şirketlerin nasıl ve neden gayrimenkul ve inşaat sektörüne Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları (GYO) şeklinde yöneldiğini göstermek ve TOKİ’nin bu süreci mümkün kılan rolünü ortaya çıkarmaktır. Çalışmanın temel varsayımı, bu yönelimin arkasında, Türkiye ekonomisinin dünya piyasasına artan entegrasyonunun bağımlılığına bağlı olarak artan döviz kuru riski ve artan finansman maliyetleri ile baş etme çabasının yattığıdır.

Anahtar Kelimeler: Bağımlı finansallaşma, inşaat ve gayrimenkul yatırımları, GYO’lar, Türkiye ekonomisi
JEL Sınıflaması: F32, O10, E20.

1. Introduction

Turkey has turned into a big construction site, especially in the 2000s. Housing production carried out under the name of urban transformation; mega projects carried out for bridges, roads, etc. within the framework of Public-Private Partnership (PPP); construction and real estate projects led by Housing Development Administration (HDA) and Emlak REIT (Real Estate Investment Trust); the enrichment of some “pro government contractors” in these projects in favoritism, investment of “industrialist” large capital groups in the housing and real estate sectors; constitute various aspects of increasing weights of the mentioned sectors in the Turkish economy.

Indicators such as housing production volume, annual growth rate, annual building and occupancy permits, its place in the country’s economy in terms of both total added value and the sector’s share in national income, in total employment, within the sectors foreign capital flows are oriented; point out that the construction and real estate sectors have gained significant weight in the Turkish economy.

Another important dimension of this explosion in the construction and real estate sectors within the framework of the development tendencies of capitalism in Turkey is the deepening of relations between the construction sector and both financial capital and industrial capital. In the past 17 years, many banks have turned towards the construction sector both in the field of housing production and real estate projects and in the field of housing loans. But more importantly, behind the dynamism in the real estate sector, not only the financial capital, but also the orientation of the leading industrial companies and capital groups of Turkish capitalism which mostly produce export-oriented products. They entered to the sector either by selling their factory lands or buying public lands. Today, the share of construction and real estate investments in the portfolio of most of Turkey’s leading corporations reached not to be underestimated dimensions. Although there are industrialists who state that “the industrialist should be kept away from appetite for ground rent” (Dünya The Newspaper, 2018), most executives of industrial enterprises turned their attention to this sector by claiming that property sales are more profitable than exporting.

In the construction sector, which was dominated by small-scale and local contractors in the past, currently, Real Estate Investment Trusts (REITs) associated with large capital groups have taken their place as major players.

Although this process, which is commonly called “construction-led growth” in Turkey, is part of the general tendency in the world economy, it also includes dynamics specific to Turkish capitalism. The fact that all these developments took place during the Justice and Development Party (JDP) years (2003-2020) inevitably leads to the characterization of the “construction boom” as an integral part of the economic policies pursued by the JDP. This is exactly the starting point of this article. We emphasize that in order to comprehend the dynamics behind this intensive orientation to the construction sector and the contradictions it creates, more accurate approach is to take into account the mode of integration of Turkish capitalism with the world market. To argue that the contradictions emerging from the increasing integration of capital accumulation in Turkey with the world economy via both goods and money flows play a **decisive** role in the rise of the construction and real estate sectors; of course, does not mean to underestimate the role of the policies pursued by JDP governments. These policies have dramatic effects on the development of the mentioned sectors in terms of affecting the allocation and distribution processes of resources. In this respect, we will touch on the crucial roles of HDA and Emlak REIT in terms of realizing these policies below. What we want to emphasize as an approach within the scope of this study is the speed, dimensions, and limits of the development of the mentioned sectors; in another sense, the main dynamic that determines the fate of the housing problem is that the process of capital accumulation in Turkey should be sought in the mode of integration with the world economy.

Within the framework of such an approach, our purpose in this article is to reveal that the privatization of public lands and the emergence of REIT as a form of financing in housing production in the mentioned period is the product of the contradictions inherent in the increasing integration of the capital accumulation process of Turkey with world capitalism. We argue that we can only better understand the specific policy of the JDP governments under the leadership of Erdoğan in this process if we place them within this framework.

The contribution of this study to the literature on this subject is to reveal the unique role of REIT in developing economies (DE), such as Turkey, in the financialisation of non-financial companies (NFC). The hypothesis that we will test within the scope of this study is that the dependent nature of the integration of Turkish capitalism with international production networks lies in the background of NFC's orientation to financial investments in the form of REITs.

In this direction, in the second part, we will first clarify our position in today's financialisation literature and summarize our own approach on the unique features of financialisation in DE. In the third part, we will summarize the financialisation trends and **distinctive** features of the Turkish economy in today's conditions. In this section, we will summarize the development of REIT in Turkey, its mechanisms, its function in terms of capital accumulation and the role of the state in this process. Because REIT plays a key role in the increasing integration of the construction and real estate sectors which will come to the forefront in the near future as an important “investment” area, finance sector. Finally, in the last section, we will discuss the social consequences in Turkey of solving the housing needs and housing problem within the market mechanism and within the body of REIT-based housing finance.

2. Financialisation in DE

2.1. Reasons for Financialisation

One of the main trends that has left its mark on world capitalism since the 1980s was the rise of finance. Tendencies such as significant increase in financial companies' profits when compared to NFC profits, acquisition of financial skills of large NFCs reducing their dependence on bank loans in this period and acquire financial skills, banks increasing intermediation activities in financial markets and lending to households; growth of bank lending much faster than production output, rise in overall indebtedness rates for governments, NFCs and consumers (Harman, 2012, p. 252) pointed out to the increasing weight of finance in the economy. In this period of financial hegemony, short-term investment, currency speculation, financial instability (Lapavitsas, 2019, pp. 99-100) and waves of economic crisis were seen all over the world (Brunhoff, 2007, p. 173).

In the last decades of contemporary capitalism; rapid growth of financial markets all over the world, increasing size and importance of financial markets, institutions, and activities in the economy, growing priority of financial transactions, services, actors, debt in daily life and derivation of NFCs' profits increasingly from the financial area; so, all these happenings started to be defined with the concept of financialisation in the literature

In our view, the key issue to grasp the fundamental points of distinction between theories of financialisation is how they approach the crisis of capitalism. In mainstream (mainly neoclassical) approaches, the main function of financial markets is assumed that individuals' savings transform into economic investments in a rational way. Since these approaches do not acknowledge the importance of the demand for money, they cannot explain how the financial markets work and as they limit themselves only to the financial sphere, they cannot explain the relationship between the prices of financial assets and economic "fundamentals" (Brunhoff, 2007 p. 177). On the other hand, heterodox (Keynesian, Institutionalist) and Marxist approaches take into consideration by the increasing dominance of finance in the economy in relation to the sphere of production, and discuss it around the concept of financialisation (Bonizzi, 2013).

According to heterodox/Keynesian theories of financialisation, the main cause of economic crises lies not in the internal dynamics and contradictions of capitalist production, but in its excessive financialisation, the unstable and speculative nature of finance. This tendency is basically a result of the wrong economic policies followed. Insufficiency in aggregate demand or under-consumption tendency in an economy is the main cause of the crisis and is the result of wrong policies. In such approaches, monetary policies, and credit mechanisms play an important role for reviving the demand through mobilizing investments especially in times when under-consumption leads to a crisis. But these polices also lead to the relative autonomy of finance from real capital accumulation (circulation and production processes of value and surplus value) resulting in having different interests of financial capital pursuing "rent" from industrial capital. According to these approaches, orientation to housing and real estate is seen as a mean of sustaining demand and neutralizing the consequences of the downward pressure on wages caused by "globalization". Emerging housing

bubbles and crises are seen also as a product of incorrect monetary policies followed by central banks. Based on these considerations, heterodox and Keynesian approaches refer to the concept of financialisation in order to express that in contemporary capitalism exploitation takes the form of usury, that finance is the basis of social polarization, and that capitalism has entered a new stage with a qualitative transformation. Within this conceptual framework, they argue that monetary capital has become independent from industrial capital and that financial profit that emerges independent of surplus value is the new center of capital accumulation (Mavroudeas, 2018).

In a Marxist approach, however, the problem lies deeper. The instability and speculation waves caused by financial activities, such as distribution of loans beyond solvency, are only symptoms of the underlying cause of the crisis. Although the economic crises seem to have emerged in the financial sectors, the main reason lies in the production sphere, rooting within the problems experienced in the production of surplus value and in the dynamics of over-accumulation in this sphere. Similar to Keynesian economists, Marx also recognizes the role of credit and speculation in capitalism. However, according to him, financial investments are the expression of a counter-tendency that functions to prevent and delay the decline in profit rate, that occurs during capitalist accumulation.

Credit is necessary to lubricate the wheels of capitalist commerce, but when the returns from the exploitation of labor begin to drop off, credit turns into debt that cannot be repaid or at serviced. This is what the financialisation school cannot explain: why and when does credit turn into excessive debt? (Roberts, 2018).

From this perspective, the main reason behind the growth of finance, namely the credit bubble and its transformation into excessive debt, is the long slowdown in capital accumulation (Harman, 2012, p. 254). The world economy has been experiencing a long depression-prone stagnation since the 1970s. These conditions of the long depression, deepened with the 2008 global financial crisis, increased the competitive pressure to make large investments in industrial companies. Being able to profit from those investments involved greater uncertainty than before. In order to avoid getting caught without cash (“liquidity” in financial terms) in a new crisis, corporations, wealthy individuals, and investment funds chosen to be cautious when entering such investments. In other words, in advanced capitalist economies, the business world was “now saving in cash instead of spending past profits” (Harman, 2012, p. 255).

In the background of this “saving abundance” seen since the beginning of the 2000s, it lies the fact that, while the industrial capital has increased its profit by suppressing wages, it has not turned this profit into investments in the production sphere. The gap between savings and investments is not due to the state intervention to financial markets (money supply) as neoliberals claim, or neoliberal economic policies (low demand) as Keynesians argue. Its roots lie in the conflict between class-related interests (escape to the financial sphere because of reduction of surplus-value generating capacity). The way in which the mentioned conflict emerges is the over-accumulation of capital manifesting itself in the tendency of falling profit rates (Roberts, 2020). The phenomenon of over-accumulation leads to credit expansion and subsequently to search for speculative return relatively

autonomous from production, which Marx termed as fictitious capital. In a sense, the credit (and accompanying housing) bubble is the result of an inability to cope with a chronic crisis of profitability and over-accumulation; it is a reaction to it.

In the light of all these determinations, it is possible to reach the following conclusions: As we mentioned above, financialisation is basically the product of a search for a solution to the crisis that capitalism has been in since the 1970s. With the long-term downward trend in the profit rates in the world economy, especially in the US economy as a reaction to this long crisis of capitalism, the “excess capital” gained the character of fictitious capital with its relative autonomy from the productive sphere, demanding a share from the surplus value to be created in the future in order to overcome the bottlenecks of capital accumulation in the production sphere. The credit expansion caused by the fictitious capital flowed into the real estate markets and increased the prices of financial assets such as land, housing, and real estate. During the process, the financing needs required for both the supply and demand side of construction activities have led to an increasing integration between the finance field and the construction and real estate sectors. The fusion between the construction and real estate sectors and the finance sector is based on the role played by credit in both the production and circulation/sales processes. The relatively slow rate of capital turnover in the real estate sector makes the existence of financial institutions that will accelerate this process with credit mechanisms essential for the sector (Karaçimen & Özlem, 2017, p. 88).

Nevertheless, this orientation involves some contradictions. As the production of real estate financed by credit gradually becomes fictitious capital and acquires a speculative character as a result of securitization, supply gradually becomes independent of demand. As a result, the fact that the exchange value of the house comes to the fore, not its use value (need for shelter) causes both the land rent to rise and the housing production process to become open to investment and speculation with growing expectations for higher prices. This situation on the one hand, brings about a bubble in the real estate sector, and on the other hand land rent based on fictitious capital demands a share from the existing mass of surplus value in an economy, the result of which is decreasing productive investments actually aimed at expanding capital accumulation.

2.2. Financialisation in DE

At the center of financialisation discussions in Turkey, as in many other DE, there is the view that industry has lost ground and construction business has come forward (so called “accumulation based on construction”), and construction sector as well as manufacturing industry has come under the dominance of financial capital. What are the factors underlying the financialisation tendency seen in DE, including Turkey, especially in the housing and real estate sectors? In order to answer this question, we think that it is necessary to focus on the specific dynamics in dependent semi-industrialized economies such as Turkey, in the context of development tendencies of contemporary capitalism. The following paragraphs explain them.

In the late 90s and early 2000s, after the crisis of the world economy, international capital returned to the DE in the form of both direct foreign investment (FDI) and other capital inflows. DE also opened up to international financial markets more than in the past with the target of increasing integration with the world economy and accompanied by neoliberal policies including liberalization of goods and money movements. The main purpose was to finance their increasing foreign debt during the process. The most important effect of the mentioned capital inflows on these countries was large-scale increases in their foreign exchange reserves and foreign debts.

There exist different interpretations of financialisation in DE in the literature. Mainstream, i.e., neoclassical, economists assume financial markets generally as efficient and individual agents as rational. Mainstream economists believed that deregulating restrictions on international capital flows would improve efficiency in local financial markets through, for example, increased competition of foreign banks in domestic financial markets of DE or foreign participants in domestic equity markets. They, therefore, emphasize external factors contribution (role of foreign capital inflows) that increased efficiency should result in better allocation of resources and higher growth (Karwowski & Stockhammer, 2016, p. 9).

On the other hand, there are heterodox (post-Keynesian and institutionalist) approaches which while debating the relative weight of external and domestic factors on financialisation in DE also concentrate on their negative effects, i.e., shifting away from productive towards short-term and speculative financial investment among domestic NFCs, exchange rate volatility, erosion of productive capacities etc. (Rodrigues et al., 2016). According to these critical approaches, mainly based on the tradition of political economy, DE's increasing dependency on capital inflows force them to offer high interest rates to attract foreign capital. Bu the growing weight of capital inflows leads as a counter effect to overvalued exchange rate and to deteriorating current account deficits, resulting in the erosion of productive capacities and the threat of capital flights (Becker et al., 2010). In order to avoid a currency crisis DE accumulate foreign reserves and NFC prefer to hold their assets in foreign currencies to be better preserved from foreign currency crisis in the future.

In order to explain this process, Lapavitsas puts forward the concept of “subordinated financialisation”, according to which peripheral countries are compelled to join an increasingly financialised world economy, through formal and informal pressures, mainly by opening themselves up to financial flows and by accumulating reserves of quasi-world money (mostly dollars) needed to ensure their participation in international trade and financial transactions (Lapavitsas, 2013). The analytical framework underlying this analysis has been the concept of international currency hierarchies, which is central to International Political Economy (IPE), Post Keynesian and Marxist political economy. The more capitalist accumulation spreads across the world economy, the more countries need to have access to the world money's reserves (or international reserves as a proxy). Likewise, others call this kind of capital accumulation processes of DE as “dependent financialisation” in the literature (Becker, 2019). The main reason leading to dollarization or euroization according to this kind of explanation lies in the dependency of DE on capital inflows. This dependency is actually seen as the

result of current account deficits based on the import dependency of the production structure of the country (Becker et al., 2010).

There are two fundamental dimensions of the “dependent” character of the financialisation tendency that condition each other. First, the fact that DE firms, which are rather in a dominated position in the hierarchical structure of global production chains, and have an import-dependent production structure, enforces them to integrate more with international financial markets for lower-cost financing of imports (Bonizzi et al., 2019). Their dominated position within the international production chains results in getting diminishing share of surplus value created in the labour process vis a vis lead firms and suffering relative higher financing costs in order to hedge themselves from macroeconomic risks due to the volatilities of exchange rates.

Secondly, trade business and increasing operations in global capital markets of DE firms strengthen this dependency because of the subordination of their local currencies to the US dollar with its hegemonic position in the world monetary system (Kaltenbrunner & Paineira, 2017).

3. Financialisation of Real Estate in Turkey and REITs

3.1. Financialisation in The Turkish Economy

Unlike many studies and approaches in Turkish academic environment, we believe that in order to understand the specific function of REIT in the financialisation of the construction and housing sectors; it is necessary to start with the relationship that Turkish economy has established with world capitalism and international capital. In other words, according to our view, it would be more explanatory to consider the rise of the construction and real estate sectors as a product of the contradictions inherent to the export-oriented **capital accumulation strategy** followed by the Turkish finance capital. The main factor causing the **distinctive** financialisation dynamics in dependent semi-industrialized countries such as Turkey is increasing integration of Turkish capitalism with the world market without any protection measure; although its production structure is highly dependent on imports and its technological development and productivity level is relatively low. This type of integration, as a result of the uneven functioning of the law of value in the world market, leads to a chronic foreign trade deficit, an increase in the necessity of external financing and an increase in its total foreign debt. While the resource structure of the Turkish economy was 46% debt and 54% equity in 2003; in 2018, it was 67% debt and 33% equity (EVDS, 2020).

Depending on the credit expansion; it is a significant consequence of the speculative, short-term return-seeking nature of international capital inflows that, these inflows follow a volatile and frequently fluctuating course. It also contains a **currency risk** that may lead to an increase in exchange rates, depending on the increase in the possibility of capital flight despite the increasing external financing need of the country’s economy. The most important result of this process, which makes the Turkish economy fragile and sensitive to external shocks (with a high probability of capital flight), is the increase in the credit costs of domestic NFCs within the country. Another significant result is that

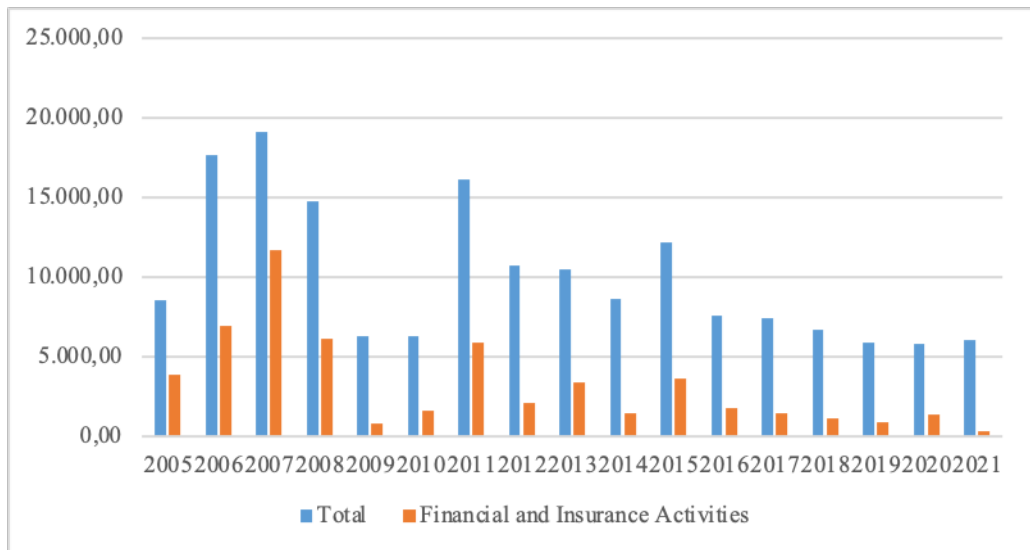
NFCs have to constantly keep a certain amount of foreign currency (reserve accumulation) in face of or in order not to allow a potential financial crisis.

It is this vulnerable structure of the Turkish economy in the face of large-scale and sudden capital and exchange rate movements that compels Turkish NFCs to engage in an increasing relationship with international financial markets. On the one hand, the tendency to use foreign loans with low interest for the financing of import, and on the other hand, the increase in the financing costs of the companies due to the increase in the exchange rate risk and consequent increase of credit costs are the results of this structure.

For domestic capital groups the necessity of securing the foreign exchange requirement and managing the **exchange rate risk** required for industrial investments was always a priority. The dependent production structure and interrelated dependent financialisation were causing the financing problems of the manufacturing industry. Financing costs due to the rising interest rates, since 1990s are increasing and rapidly eroding company profits. As the research conducted by Istanbul Chamber of Industry (ISO) in 2015 revealed, making the necessary investments for industrial production with high value added is impossible for the industrial sector with this kind of financing model e.g. the main problem for the manufacturing industry was **the incapacity to reduce the financing costs** (Yalman, 2019). While the ratio of financial expenses to operating profits was 34.1% in 2012, this ratio reached 88.9% in 2019 (ISO, 2019).

In other words, the contradictions and uneven development dynamics of the Turkey's bourgeoisie's efforts to gain a place in the world market and to integrate with international capital segments increase financing burden for investments through the increasing foreign debt and exchange rate risk; this leads gradually to a decrease in the competitiveness of manufacturing industry and the erosion of productive capacity. In order to delay this **structural obstacle**, credit mechanisms established through public borrowing (government bonds) in the country during the 1990s had an important function. Since the 2000s, companies have started to apply more and more to sources of financing in the capital markets. Companies that borrowed both through banks and directly from abroad have had the opportunity to obtain cheaper financial resources under the influence of the monetary policy followed by the government (Akçay, 2017). In this process, due to the fact that it is a lower cost form of borrowing than TL loans, the funds that Turkish banks borrowed from foreign sources and transferred to the private sector increased from 50 billion dollars in 2007 to 175 billion dollars in 2014 (Yalman, 2019, p. 143). Despite the high exchange rate risk, it is stated that borrowing in foreign currency contributes to the growth of companies by easing the financial constraints of companies whose income in foreign currency is not low, especially in times when TL is valuable (Yalman, 2019, p. 144).

In such an environment, there were significant increases in the share of “financial intermediation”, “construction and real estate” sectors within the foreign direct investment stock entering Turkey, as can be seen in Graph 1.

Graph 1: Distribution of Direct Investments in Turkey by Sectors (Million USD)

Source: World Bank (2021)

Increasing international capital flows to the country in pursuit of higher returns, increased the housing prices in one hand and the land rents in other hand in the big cities and strengthened the tendency to turn to liquid assets. Thanks to credit expansion based on foreign flows, housing loans increased and changes in urbanization policies, paved the way for a real estate and construction boom (Becker, 2019, p. 186).

In these credit boom conditions, with the investments made by borrowing from abroad with low-interest loans in order to reduce the financing expenses, which play a decisive role in their profitability, and to obtain assurance against the exchange rate risk; companies started to invest, besides the manufacturing industry, in non-operating areas, mainly the construction and real estate sectors promising high yield and open to speculation.

3.2. Role of the State Privatization of Public Lands and HAD

The demand for housing has been increasing in Turkey for many years due to reasons such as migration from rural to urban areas, slummization, and the young population structure of the country. However, the institutional structure of the sector, which supplies housing in order to meet this demand, has undergone significant transformations. For many years, the solution to the house and housing problem in Turkey has been carried out, especially since the 1980s, mainly by the private sector. With the decisions taken on the ownership of the land, which is the most important input of the construction sector, the transformation of public lands into a commodity that can be bought and sold in the market has been accelerated; thus, the emerging urban rent opportunities have also

attracted the attention of international capital. Especially cities with very high ground rent returns, such as Istanbul, have become attraction points. The housing sector, which was organized by small-scale companies before 1980, started to come under the control of large-scale companies after 1980 (Rana & Tepecik, 2012). In this process, a corporate structure that evolved from the residences built by large and small contractors to “urban transformation projects”, where REITs started to gain weight, today leaves its mark on the construction and real estate sectors.

As the key actor of the recent institutional transformation in the sector, in the expansion of housing production as a commodity in the 2000s and in the privatization of public lands as an input in this direction; it is required to point out to the importance of the Turkish Housing Development Administration (HDA) which was put into a privileged institutional structure during the JDP governments. With the legal regulations that we will mention below, HDA has almost functioned as a connecting belt to transfer of public lands to the private sector.

Especially during the JDP governments, already know that privatizations reached the highest level in terms of both amount and income. In addition to the privatization of various public industry companies and infrastructure investments, another development that left its mark on a period of more than 10 years was the allocation of public lands to the private sector through HDA and Emlak-Konut (Yolculukhaber, 2020). This was actually a kind of privatization practice, too. The JDP government, in a sense, together with an institution like the HDA, created a giant State Owned Enterprise (SOE) in the construction sector by providing the land which is the most important input of this sector and it ran this institution like a second privatization administration. A left-wing Turkish economist below summarizes the situation very well:

“Although it looks like a housing SOE, it actually works like a second privatization administration that sells public land and buildings. While the Privatization Agency (PA) sells the SOEs, HDA also sells the public lands and real estate left over from the SOEs and makes them available. It means, in a sense, HDA’s “capital” is public lands that belong to all of us. (Sönmez, 2011)”

It was possible for HDA to play such a key role by the help of a series of legal and institutional arrangements. With all these changes on the law, 64.5 million square meters and 4030 pieces of land were transferred to HDA’s portfolio by free of charge. Three hundred sixty pieces of land with a total area of 3 million 683 thousand 412 square meters belonging to Emlak Bank, which was decided to be liquidated, were transferred to HDA. HDA also had the privilege of transferring these lands to private companies through land sales and revenue sharing in return for the land. Thus, after 2003, with the help of approximately 30 laws and decree laws, HDA became the strongest land producer, contractor, and investor in Turkey (Doğru, 2016). According to HDA sources, as of 2017, 86 percent of the 811 thousand houses produced are social housing, and the remaining 14 percent consists of luxury houses (Gürakar, 2018, p. 162). However, it is highly controversial to what extent these houses can be characterized as “social buildings”.

With HDA, the corporate/institutional structure was established in Turkey in which the land would be taken into the capital accumulation mechanisms. Another component of this structure is REITs, whose projects are concentrated on valuable city lands and which are an efficient financial-corporate structure in the consumption and production of the construction. The inclusion of valuable city lands owned by HDA into the accumulation process by the REIT mechanism is the subject of the following section.

3.3. REIT in Turkey

One of the originalities of real estate capital in the accumulation process is that, in large-scale projects, the volume of money-capital requirement is higher than other sectors. It is not possible for productive capital to sustain this burden with its equity capital, since the land, raw materials / means of production required for the commodity produced are high cost. Therefore, money-capital is involved in the process to financing the production. Interest-bearing capital rents its money to productive capital for the production process. It also earns profit in the form of interest from the surplus-value obtained at the end of the production process. For dependent semi-industrialized countries, this situation creates a need for money-capital, especially in the form of foreign currency, since the production inputs of real estate are imported. In that respect, money and capital markets have developed to meet the need for funds from international money markets to finance large-scale construction projects. This situation has led to the emergence of a series of financial institutions and instruments at the point of production and consumption of real estate. In this context, REITs are not only institutions that meet the money capital needs required for real estate production. They should also be evaluated as capital market institutions as a product of counter-tendencies against the contradictions of export-oriented production strategy of Turkish finance capital.

The supply-oriented expansion of the real estate sector in the world has facilitated the intense integration of dependent semi-industrialized countries into the process, especially in the 2000s. This situation has brought about particularly the increase in housing loans and the diversification in loan systems. In parallel with the process, the institutional structure of the financial sector has also transformed in accordance with the dynamics of accumulation. Besides to traditional banking activities or traditional credit relationships, so called Mortgage Housing Loan, which is formed by housing loans and repayments of loans and are given on condition that immobile properties are mortgaged, have been added to credit systems. Today, bank loans and sales with promissory notes have become important financial instruments in the housing sector, both on the demand and the supply side. At the point of financing of real estate, the emergence of the capital market alongside banks and credit institutions, in other words, the construction industry's turn to capital markets for money-capital needs is a phenomenon that has been clearly observed after the 2000s (Yazıcı & Yazıcı, 2018). In this framework, REITs come first among the prominent institutions after the 2000s.

The point where REITs differ from other financing instruments in meeting the money-capital needs of the real estate sector is that they are capital market institutions. In the stock market, the involvement of investors of all sizes in the process by purchasing the stocks of REITs enables contractors to organize large-scale projects without using equity capital or credit.

There are a number of situations where REITs have an advantage over their competitors in the sector in terms of capital accumulation at the corporate level. The first of these situations is the obligation of REITs that are traded on the stock exchange to distribute their profit as dividends. In Turkey, REITs, unlike the ones abroad, are not obliged to distribute a certain percentage of their income in the form of dividends. Secondly, REITs are exempted from corporate tax.

REITs whose capital is publicly traded – joint-stock partnerships – have the opportunity to invest in large-scale construction projects through the funds they collect from the market. This is one of the main functions that distinguishes real estate investment trusts from other large and/or small-scale capital groups in the construction sector and makes them stand out in the competition within the sector. When the speed and capacity of REITs' access to funding sources while transferring their capital to the production process is evaluated in the context of their interaction with the banking, capital markets and insurance sector, it creates significant opportunities for competition within the sector.

It is the basic determination and expectation of many academic studies that, REITs will provide solutions to the money-capital need with the funds obtained from the capital market and will contribute to the city and urban architecture. This need appears as the main problem of the productive capital in the real estate sector. However, when REITs are evaluated in terms of the capital accumulation process, they have a number of functions that gain meaning within the capital accumulation process in Turkey, rather than being a solution to the housing need.

The access of REITs to the capital market is important in two aspects: First of all, it is possible for real estate capital to become an investment object in other sectors as well. The fact that REITs operate in the capital market also serves to transfer the money-capital in hand to the real estate sector by being revalued in other sectors. Secondly, the circulation of real estate capital in the form of money-capital in the capital markets means that the capital is now valued in the speculative field. However, when the portfolio distribution of REITs in Turkey is analyzed, it is seen that the real estate capital operating in the financial markets is concentrated in real estate investments. While real estate investments have a share of 78.13% within the portfolio distribution, the rate of appreciation of capital in money and capital market instruments is 6.59% (SPK, 2020).

3.4. Relationship between Finance-Capital and REIT

The real estate sector is one of the leading sectors in which finance capital has directed to within the scope of activity diversity in Turkey after the 2000s. In this framework, another important point to be emphasized for REITs in Turkey is that they are affiliates of holding companies (Alaybeyoğlu, 2021). Finance capital has found the opportunity of capital valorization in real estate, thanks to REITs. The money-capital that expands in the real estate production process within the REIT becomes the source of investments in other sectors for the holdings. For this reason, understanding the activities of REITs in the construction sector together with the diversity of finance capital activities is also important in terms of understanding the accumulation process of finance capital operating in the real estate sector. Financial capital, which operates simultaneously in finance, real estate, construction, and other industrial sectors, is organized in the form of REITs in the real estate sector and is directly involved in the construction

production process in the form of money-capital or land investor. It takes its share of the surplus value generated at the end of production in construction, and this provides an advantage for finance capital to finance industrial investments or liquidity advantage in other sectors in which it operates.

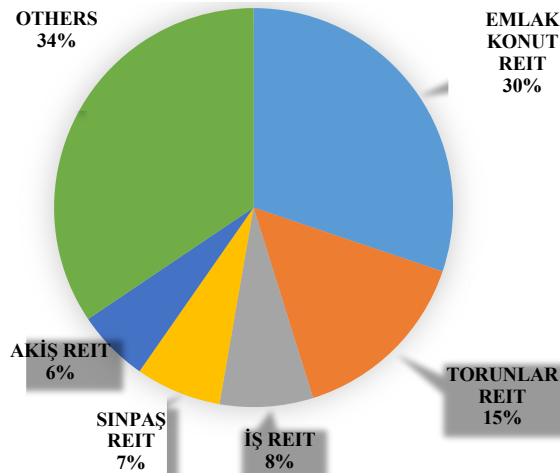
The emergence of REITs as an affiliate of finance capital has a number of reasons related to the originality of the capital accumulation process in Turkey:

- i. Finance-capital has had the opportunity to meet the liquidity needs required to expand its investment opportunities in other sectors by participating in the construction sector in the form of REITs.
- ii. For the finance capital with increasing shares of financing expenses within operating profits and increasing ratio of indebtedness, there has been a sphere to avoid exchange rate risk.
- iii. Finance-capital used the opportunity of land rent in the construction sector for speculative purposes to raise the overall profitability in order to compensate for the decreasing profit rates in other sectors invested
- iv. Finance-capital, by organizing in the form of REIT in construction production, found the opportunity to increase its capital turnover rate, using its money capital and commercial capital functions to exclude risks that may arise associated with real estate production.

According to the data of the first quarter of 2020, the number of REITs operating in Turkey is 33, with a total market value of 3.6 billion dollars. When analyzed on the basis of unconsolidated assets, the total assets of the first 16 REITs are 66,954,108,387 TL, constituting 92.29% of the total size (SPK, 2020). Among the first 16 companies, Emlak Konut REIT, Torunlar REIT, İŞ REIT, SİNPAŞ REIT, and AKİŞ REIT stand out.

The distribution in percentage of these five partnerships on the basis of the total size of REITs is given in Graph 2:

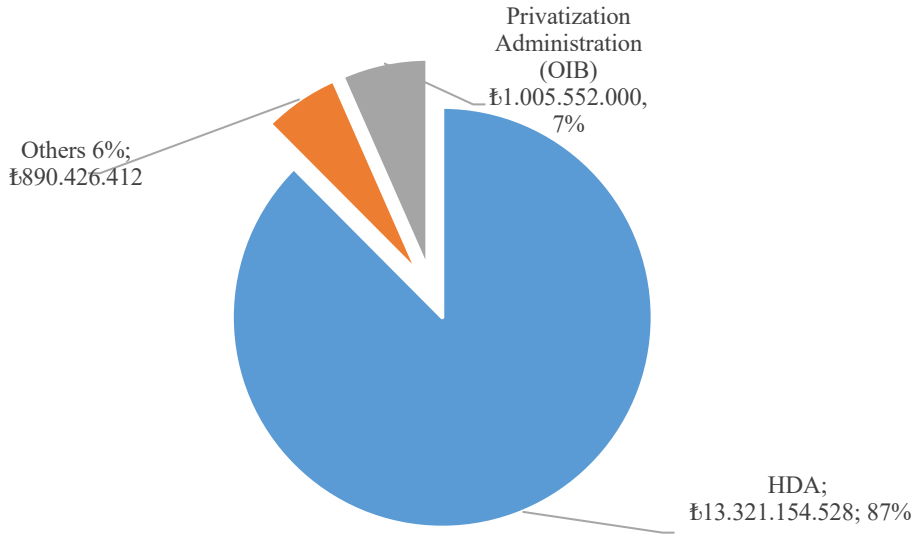
Graph 2: Size of REITs in Turkey (%)

Source: (SPK, 2020)

Emlak Konut REIT is important in terms of the state's active involvement in the real estate and construction industry. The most important effect of Emlak Konut in the construction accumulation process is to direct the lands to the construction production process by purchasing or taking over the lands held by the state from HDA. Graph 3 shows the distribution of land purchases by Emlak REIT between 2003 and 2018.

Graph 3: Distribution of Land Purchase by Emlak REIT 2003-2018

Source: (Emlak Konut, 2019).

According to Graph 3, 94% of the land purchases of Emlak REIT between 2003 and 2018 were from public resources. Emlak REIT had a significant impact by opening public lands to capital accumulation, giving individual capitals the possibility to make higher profits through construction and real estate activities and also leading to the expansion of the construction sector. According to the General Report for Public Enterprises of the Turkish Court of Accounts in 2015, 110 real estates with an area of 2.020.479 m² were transferred to Emlak REIT in 2015 alone. In the same year, HDA sold 118 real estates with the area of 1,660,573 m² for 86,895,711 TL. The values of these lands increased as soon as they included in the accumulation process (Sayıştay Başkanlığı, 2015).

4. Conclusion

In the framework of this article, we aimed to reveal the reasons behind the construction boom in Turkey that has left its mark on urban development today, and the role played by the state in this process. We stated that housing production, beyond being a commodity, has become an investment object, a financial asset that promises higher profit. We pointed out that the transformation of

housing into a financing tool and reasons behind its appearance as if being independent from the field of production and industrial capital can only be possible by understanding the long stagnation conditions of world capitalism and the problems of capital accumulation on a global level.

As a reaction to the over-accumulation of capital, which expresses itself in the falling rate of profits, international finance capital sought new profitable investment opportunities, especially in the financial sphere. One of the important results of this search was the increased valuation of urban lands, the prominence of urban rent on a global scale, and the attraction of housing production to the field of capital accumulation and speculation. What was expected with the revival of the construction and real estate sectors was, in one hand, to overcome the difficulties faced by the industrial companies, which provide input to the construction sector by stimulating domestic demand, in the phase of realizing the surplus value; on the other hand, to generate income based on land rent and speculation, to turn to “liquid” assets and thus, to compensate the decreasing profitability. Besides banks, another important reason why financial institutions, especially in the form of REITs, turn their face to housing finance is to increase the profitability by increasing the already low capital turnover rate (long period of time on return on investment) in the construction and real estate sectors.

We have aimed to reveal that in many DEs in addition to the similar motives mentioned above, seeking assurance plays a decisive role, especially in the face of **exchange rate risk and increasing financing cost**. We stated that as a result of the relatively low competitiveness embodied in the import-dependent production structures of these economies, the increasing integration with the world economy makes them dependent on international financial flows. In order to pay the foreign exchange debt caused by the foreign trade deficit, the necessity of attracting capital to the country with high interest rates brought the dependency on international money flows searching for short-term, high speculative returns. Depending on the credit expansion caused by this dependency, together with the valuation of urban lands; in Turkey as well, after 2000s finance capital has also included the construction and real estate sectors within the scope of its fields of activity. Thanks to REITs which are mostly subsidiary of holdings, turning to the real estate production process functions as a compensatory mechanism, in terms of coping with the obstacles encountered in the capital accumulation process for Turkish finance capital.

These findings lead us to the conclusion that in order to understand the factors behind the compulsory choice of “escape to the financial sphere”, it is necessary to look at the obstacles faced by Turkish industry and capital accumulation as a whole in the sphere of production rather than the requirements of financial capital. REIT is one of the attempted solutions of Turkish finance capital in order to cope with these obstacles.

Another finding of us within the framework of this article was about the role played by the state in this process. We stated that, the state allocates public lands to the private sector through HDA, which is actually another form of privatization of SOEs, its main function is in fact to stimulate capital accumulation through the construction sector and to distribute land rent and real estate speculation. On the other hand, we underlined that the power of disposition over public lands and buildings,

Istanbul properties gaining more value day by day also serves the function of strengthening the JDP regime by producing a pool of privileged or ally circles of capitalist groups. Therefore, this power of disposition also provided a certain hegemony and consent over various social segments of the country.

However, based on these findings, it is not enough to see the privatization of public lands as a resource transfer mechanism to a certain capital group. This kind of approach would mean tackling the problem within the spheres of circulation and distribution. In order to understand the main role played by the state in the development of housing and real estate sectors, it is necessary to focus primarily on capital accumulation and on the sphere of surplus-value production. Only after that, it is important to look at the efforts to influence the distribution through resource transfer mechanisms and political purposes, in order to understand the nature of the process. The **real** meaning of commodification of public land and as its result transforming it into an important input for housing production lies rather in the contradictions of the mode of integration with world capitalism on a neoliberal basis in line with the needs of capital accumulation of Turkish finance capital than the JDP regime's effort to create "its own capitalists" during this period. These contradictions, embodied in exchange rate risk and increasing financing costs, in an economy with relatively limited competitiveness and production structure dependent on imports, constitute the main reason why finance and non-financial capital groups in Turkey turn to the construction and real estate sectors. The concrete development of rent and resource transfer mechanisms gains meaning only on and in relation to these accumulation dynamics. This means: If there had not been such a large inflow of capital to the country since the 2000s, it would not have been possible for the JDP governments to gain such momentum in the construction sector with the economic policies they would follow.

It is necessary to clearly discuss and understand the ways in which Turkish capitalism is articulated to the world economy and the economic limits it creates. The **limits of economic policies** that can be applied in an economy that is dependent to the world economy through certain financial, commercial, and production channels are quite narrow and sharp (Orhangazi, 2020).

As a matter of fact, as we have shown in this article, the allocation of resources of public lands to privileged constructing firms brings some allies and supporters to JDP and Erdoğan, and the JDP regime creates its own oligarchs. However, as we tried to demonstrate, Turkish finance capital (with its capital groups, holdings, banks and its organic ties with the industrial capital) as a whole is actively involved in the pursuit of land rent and speculation in the construction and real estate sectors and it is making money; whether through REITs or not.

It should also be noted that these circumstances had significant social consequences in terms of the housing problem. The most important contradiction caused by the housing problem, which emerged as an expression of the contrast between the need for housing (the use value of the house) and the real estate sector (the exchange value of the house); reveals itself between the gradual decrease in the rate of housing ownership (millions in need of a roof over their head) and the accumulated housing stock volume (empty houses waiting to be sold at speculative value). This result also shows us that, contrary to what is claimed, market forces are far from meeting the need for shelter. In terms of

housing stock, there is a swelling in many countries, especially in China. There is 1.8 million housing stock in Turkey as of June 2019 (Purkis, 2016), as well. More importantly, though the real estate sector is growing rapidly, the housing required for 60 percent of the demand cannot be produced. On one hand, the number of people in need of housing and on the other hand, the number of luxury residences is increasing rapidly. Another social consequence is that the housing and real estate sector carry a high risk which may trigger a severe economic crisis in case of financial shocks, in which foreign capital flows are interrupted, due to the high external indebtedness and consequently dependent on foreign capital inflows.

In addition to all these outcomes, another important outcome that cannot be ignored is the following: In the construction sector, which is relatively more labor-intensive, heavy working conditions prevail in order to obtain more added value. REITs harbor subcontractor labor in order to both get a larger share of the surplus value from housing production and increase the capital turnover rate (return on investment) of the housing production process. As a result of all these factors, it also has a share in occupational murders that are frequently encountered in the sector.

Our considerations and the results we reached within the framework of this study show us that the **class** dimension of the housing problem is of crucial importance. The organization of finance capital, which has flooded into the construction and real estate sectors since the 2000s, in the form of REITs is not in itself a product of wrong policies and not only the preferences of their governments to maintain their hegemonic power. Of course, they have some significance. However, what is more decisive is that this orientation of domestic and international finance capital, in a period when the world economy is going through severe crisis conditions, is the search for a solution to cope with or postpone the obstacles faced by capital accumulation in general.

In this study, starting from REIT, (by referring the key role of the state in this process through HDA and Emlak Konut) we tried to show that; it is the social production relations, which is product of the accumulation needs of domestic and international finance capital, lies behind the capturing of public lands in form of land rent and also part of the surplus value created in the construction sector in form of profit. On the one hand, the international and domestic finance sector, which prefers to give loans to housing and real estate rather than industry because it is more “profitable”, industrial capital that has turned to contracting and real estate business, by selling factory lands, state policies and municipal administrations that create the necessary environment for this; on the other hand, there is the urban poor who was driven from their homes and neighborhoods by means of “urban transformation”, the workers who had to pay credit debts for years in order to be able to own a house, the workers who are mostly subcontracted and without security, and who fell victim to occupational murders almost every day.

It is clear to us that the housing problem, as it stands, is the subject of an ongoing class struggle between the workers constituting the majority of the society in big cities, and the domestic and foreign finance capital. The logical result of looking for the roots of the housing problem not in the relations of production, but in the sphere of reproduction (legal and institutional arrangements) and circulation (opening of public lands to the market, etc.); will be to focus on policies that lead to the

unequal distribution of public lands. To focus only on the poor housing policies of the government and the bad regulation/management of the real estate sector; may lead us to ignore that it is the class struggles in the area of both production and politics that give color to the policies followed in the housing and real estate sectors. For this reason, not enough how much we emphasize the importance of the struggle for a housing policy in favor of labor, which opposes the logic of private property and profit in housing production, rather than the commodification of housing.

References

- Akçay, Ü. (2017). Finansallaşma, merkez bankası politikaları ve borcun “özelleştirilmesi”. In P. Bedirhanoglu (Ed.), *Finansallaşma kısılcacında Türkiye’de devlet* (pp. 45-83) İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Alaybeyoğlu, A. (2021). *Gayrimenkul yatırım ortaklıkları kapitalizm ve Türkiye*. İstanbul: SAV Yayınları.
- Becker, J. (2019). *Birikim stratejileri ve finansallaşma: Türkiye ve Macaristan*. İstanbul: SAV Yayınları.
- Becker, J., Jäger, J., Leubolt, B., & Weissenbacher, R. (2010, December 1). Peripheral financialisation and vulnerability to crisis: a regulationist perspective. *Competition & Change*, 26(8), pp. 225 – 247. doi:https://doi.org/10.1179/102452910X128.377.0361.
- Bonizzi, B. (2013). Financialisation in developing and emerging countries: a survey. *International Journal of Political Economy*, 42(4), pp. 83-107.
- Bonizzi, B., Kaltenbrunner, A., & Powell, J. (2019). Subordinate financialisation in emerging capitalist economies. *Greenwich Papers in Political Economy*. <https://core.ac.uk/download/pdf/189394133.pdf>.
- Brunhoff, S. d. (2007). Finans sermayesi ve sanayi sermayesi: yeni bir sınıf koalisyonu. In A. Saad-Filho (Ed.), *Kapitalizme reddiye-marksist bir giriş*. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Doğru, E. (2016). Devletin konut meselesine müdahalesini kavramsallaştırmak: bu güdümler neden TOKİ?. In T. Tören (Ed.), “Yeni” Türkiye (pp. 206-245). İstanbul: SAV Yayınları.
- Dünya The Newspaper. (2018, Ocak 19). *Sanayici rant şehvetinden uzak tutulsun!* <https://www.dunya.com/ekonomi/sanayici-rant-sehvetinden-uzak-tutulsun-haberi-399230> adresinden alındı
- Emlak Konut. (2019). *Emlak Konut yatırımcı sunumu*. İstanbul. http://www.emlakkonut.com.tr/_Assets/Upload/Images/file/YatirimciSunumu/turkceSunum.pdf.
- EVDS. (2020, September). Electronic data distribution system. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php>.
- Gürakar, E. Ç. (2018). *Kayıрма ekonomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Harman, C. (2012). *Zombi kapitalizm-küresel kriz ve Marx’ın yaklaşımı*. İstanbul: Marx-21 Yayınları.
- ISO. (2019, 05 28). İSO, “Türkiye’nin 500 büyük sanayi kuruluşu 2018”. İstanbul.
- Kaltenbrunner, A., & Paineira, J. P. (2017, Temmuz 13). Subordinated financial integration and financialisation in emerging capitalist economies: the Brazilian experience. *New Political Economy*, pp. 290-313.
- Karaçimen, E., & Özlem, Ç. (2017). *Türkiye’de gayrimenkul ve finansın derinleşen ve yeniden yapılanan ilişkisi*. İstanbul: Notabene Yayınları.
- Karwowski, E., & Stockhammer, E. (2016). Financialisation in emerging economies: a systematic overview and comparison with Anglo-Saxon economies. *Kingston University Economic Discussion Papers*, 5(1), (pp. 5-9). London: Kingston University.
- Lapavistas, C. (2013). *Profiting without producing how finance exploits us all*. London: Verso.
- Lapavistas, C. (2019). *Finansallaşmayı teorileştirmek*. SAV Yayınları.
- Mavroudeas, S. (2018). The financialisation hypothesis and marxism: a positive contribution or a trojan horse? *Second World congress on marxism ‘marxism and the current World and China*. Beijing China.

- Orhangazi, Ö. (2020). *Türkiye ekonomisinin yapısı*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Purkis, S. (2016). İstanbul'da inşaat odaklı birikimin durdurulamayan yükselişi: konut fazlasına karşın artan konut açığı. *Mülkiye Dergisi*, 40(4), pp. 91-111.
- Rana, E., & Tepecik, F. (2012). İnşaat sektörüne küresel bakış. *AKÜ İİBF Dergisi*, 14(1), pp. 25-41.
- Roberts, M. (2018, Kasım 27). *Financialisation or profitability? thenextrecession*: <https://thenextrecession.wordpress.com/2018/11/27/financialisation-or-profitability>.
- Roberts, M. (2020, 7 25). *A World rate of profit: a new approach*. thenextrecession: <https://thenextrecession.wordpress.com/2020/07/25/a-world-rate-of-profit-a-new-approach>.
- Rodrigues, J., Santos, A. C., & Teles, N. (2016). Semi-peripheral financialisation: the case of Portugal. *Review of International Political Economy*, 23(3), pp. 480-510. doi:<https://doi.org/10.1080/09692.290.2016.1143381>
- Sayıştay Başkanlığı. (2015). *Kamu işletmeleri 2015 yılı genel raporu*. Sayıştay Başkanlığı. https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/files/raporlar/genel_raporlar/kit_genel/2015_Ki2.pdf.
- Sönmez, M. (2011 , Eylül 19). *Cumhuriyet*. İkinci özelleştirme idaresi: TOKİ: <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/mustafa-sonmez/ikinci-ozellestirme-idaresi-toki-283248>.
- SPK. (2020, Eylül 12). *SPK aylık istatistik bültenleri*. Sermaye Piyasası Kurulu: <http://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/AylikIstatistikBulteniDosya/149>.
- World Bank. (2021, 02 10). Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$) – Turkey. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=TR>
- Yalman, G. (2019). *Finansal krizler ve sermaye grupları*. İstanbul: SAV Yayınları.
- Yazıcı, R., & Yazıcı, A. (2018, 01 06). Gayrimenkul Sektörünün gelişiminde sermaye piyasalarının önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 4(68) pp. 391-411.
- Yolculukhaber (2020, 07 07). *AKP, 17 yılda 3.7 milyar metrekarelik kamu arazisi özelleştirmiş*. yolculukhaber: <https://www.yolculukhaber.net/AKP-17-yilda-3-7-milyar-metrekarelik-kamu-arazisi-ozellestirmis>.